

Вісник

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Серія: Соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 4 (43) 2019

Харків
«Право»
2019

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 4 від 22.11.2019 р.)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2019. – Вип. 4 (43). – 196 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)
Видавець – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (*відповідальний секретар*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **члени редколегії**: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Національна академія державного управління при Президентові України, Київ); **Ч. Варга** – доктор юридичних наук, професор (Інститут правових досліджень Центру соціальних наук Угорської Академії наук, Угорщина); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Е. Г. Дворкін** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Х'юстона, США); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Я. Зеліньські** – доктор політичних наук, професор (Природничо-гуманітарний університет в м. Седльце, Польща); **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків); **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків); **Дж. Р. Ліндсі** – доктор філософії (політологія), професор (Державний університет Сант Клауда, США); **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолі** – доктор соціологічних наук, професор (Паризький університет, Франція); **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. Ю. Рмаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент (Харківська державна академія культури, Харків); **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ); **Л. Г. Сокурняська** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків); **І. Студін** – доктор філософії (право), професор (Університет Квебеку в Монреалі, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Заседа, ОАЕ); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого).

Відповідальний за вихід Є. М. Мануйлов

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету Ярослава Мудрого. Серія: Соціологія» є правонаступником «Вісника Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Соціологія» зареєстрованого як наукове фахове видання з соціологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2017 р. № 996).

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина); а також баз даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: http://fil.nlu.edu.ua

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 4 от 22.11.2019 г.)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: Социология / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков : Право, 2019. – Вып. 4 (43). – 196 с.

Основатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)
Издатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Е. Н. Мануйлов** – доктор философии, профессор (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **члены редколлегии**: **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев); **Ч. Варга** – доктор юридических наук, профессор (Институт правовых исследований Центра социальных наук Венгерской Академии наук, Венгрия); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Э. Г. Дворкин** – доктор философии (социология), профессор (Университет Хьюстона, США); **А. П. Дзевань** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Я. Зелински** – доктор политических наук, профессор (Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце, Польша); **Ю. А. Калагин** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Харьков); **Ю. Ю. Калининский** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр); **Г. Н. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков); **Дж. Р. Линдси** – доктор философии (политология), профессор (Государственный университет Сент-Клауда, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца, Харьков); **В. А. Лозовой** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. И. Максимов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. Маффесоли** – доктор социологических наук, профессор (Парижский университет, Франция); **Н. И. Панов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Петришин** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. И. Романюк** – доктор политических наук, доцент (Харьковская государственная академия культуры, Харьков); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев); **А. В. Сердюк** – доктор юридических наук, доцент (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев); **Л. Г. Сокурянская** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков); **И. Студин** – доктор философии (право), профессор (Университет Квебека в Монреале, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор философии (социология), профессор (Университет Зайеда, ОАЭ); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого).

Ответственный за выпуск Е. Н. Мануйлов

Сборник научных трудов «Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого.

Серия: Социология» является правопреемником «Вестника Национального университета

«Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Серия: Социология»,

зарегистрированного ВАК Украины как научное специализированное издание по социологическим наукам (приказ Министерства образования и науки Украины от 11.07.2017 г. № 996).

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и таких международных наукометрических базах: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия); а также баз данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и др.

Адрес редакционной коллегии: 61024, Харьков, ул. Пушкинская, 77, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav the Wise National Law University (the protocol No. 4 of 22.11.2019)

The Bulletin of Yaroslav the Wise National Law University. Series: Sociology / Editorial board: A. Getman, et al. – Kharkiv : Pravo, 2019. – Issue No. 4 (43). – 196 p.

Founder – Yaroslav the Wise National Law University (YWNLU)

Publisher – Yaroslav the Wise National Law University (YWNLU)

EDITORIAL BOARD:

Anatoly Getman – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Oleg Danilyan** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mikhail Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Eugene Manuylov** – Doctor of Philosophy, Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Editorial Board members: Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv); **Anthony Gary Dworkin** – PhD (Sociology), Prof. (University of Houston, USA); **Oleksandr Dzeban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Liudmyla Herasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Yuri Kalagin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv); **Yuri Kalinovsky** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Habibul Haque Khondker** – PhD (Sociology), Prof. (Zayed University, UAE); **Galina Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Vitaliy Krivoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro); **Galyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv); **Jason Royce Lindsey** – PhD (Political Science), Prof. (St. Cloud State University, USA); **Victor Lozovoy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Nadejda Lysytsya** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociology), Professor Emeritus (University of Paris, France); **Sergey Maksymov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Mikola Panov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Petryshyn** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Stanislav Pogrebniak** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YWNLU); **Victoriya Pohribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Igor Polischuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Romanyuk** – Doctor of Political Sciences, Associate Prof. (Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv); **Sergey Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv); **Oleksandr Serdyuk** – Doctor of Juridical Sciences, Associate Prof. (YMNLU); **Vladimir Smolianiuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vadym Hetman Kyiv National Economics University, Kyiv); **Lyudmila Sokuryanska** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv); **Irvin Studin** – PhD (Law), Prof. (University of Quebec in Montreal, Canada); **Csaba Varga** – Dr. Habil. (Law), Professor Emeritus (Institute for Legal Studies of the Social Science Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Hungary); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Jacek Zielinski** – Dr. Habil. (Political Science), Prof. (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland).

Managing Editor – Eugene Manuylov

The collection «The Bulletin of Yaroslav the Wise National Law University. Series: Sociology» is a successor «The Bulletin of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”. Series: Sociology» is registered by the Higher Attestation Commission of Ukraine as a scientific professional publication in Sociology (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of the 11.07.2017 № 996).

The collection of scientific papers registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany); as well as databases «Scientific Periodicals Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine et al.

Address of the editorial board: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinskaya St., Kharkiv, 61024. Tel. (057) 704-92-38; e-mail: kafsoc@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Соціологія

<i>ГЛОТОВ Б. Б., КОЗЛОВЕЦЬ М. А.</i> Європейський досвід правового регулювання етнонаціональної сфери та особливості його імплементації в Україні.....	8
<i>КИРИЛЕНКО О. М.</i> Здоров'я населення та його збереження як об'єкт соціологічних досліджень	23
<i>КЛИМОВА Г. П.</i> Умови формування інноваційного клімату у вищій школі.....	44
<i>КУЦЕПАЛ С. В.</i> Споживання як соціальний феномен.....	53
<i>МИХАЙЛЬОВА К. Г.</i> Потенціал освіти в управлінні талантами організацій в умовах сучасних соціальних змін.....	61
<i>ПАНФІЛОВ О. Ю., САВЧЕНКО О. О.</i> Історичні аспекти сучасної соціології війни	74
<i>ПОГРІБНА В. Л., САХАНЬ О. М.</i> Проблема використання «мови соціології» в юридичній теорії та практиці	90
<i>ПОЛИЩУК І. О.</i> Партія як соціально-політичний інститут.....	101
<i>ТРЕБІН М. П.</i> Радикалізм у сучасному світі: соціально-політичний аналіз.....	118
<i>ВОДНІК В. Д.</i> Неблагополучна сім'я як один із чинників злочинності неповнолітніх	133
<i>ВОЛЯНСЬКА О. В., ПІДКУРКОВА І. В.</i> Еволюція критеріїв класового символізму в сучасних соціологічних теоріях	143
<i>ГУЗЬМАН Е. А., САППА А.-М. Н.</i> Стигматизація суїцидальної поведінки як соціокультурний феномен.....	158
<i>ПРОХОРЕНКО Т. Г.</i> Особливості професійної соціалізації молоді в умовах глобалізації	174
НАШІ АВТОРИ	187
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	188
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ «ВІСНИК ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»	189

СОДЕРЖАНИЕ

Социология

<i>ГЛОТОВ Б. Б., КОЗЛОВЕЦ Н. А.</i> Европейский опыт правового регулирования этнонациональной сферой и особенности его имплементации в Украине	8
<i>КИРИЛЕНКО О. Н.</i> Здоровье населения и его сохранение как объект социологических исследований	23
<i>КЛИМОВА Г. П.</i> Условия формирования инновационного климата в высшей школе	44
<i>КУЦЕПАЛ С. В.</i> Потребление как социальный феномен	53
<i>МИХАЙЛЕВА Е. Г.</i> Потенциал образования в управлении талантами организаций в условиях современных социальных изменений	61
<i>ПАНФИЛОВ А. Ю., САВЧЕНКО О. А.</i> Исторические аспекты современной социологии войны	74
<i>ПОГРЕБНАЯ В. Л., САХАНЬ Е. Н.</i> Проблема использования «языка социологии» в юридической теории и практике	90
<i>ПОЛИЩУК И. А.</i> Партия как социально-политический институт	101
<i>ТРЕБИН М. П.</i> Радикализм в современном мире: социально-политический анализ	118
<i>ВОДНИК В. Д.</i> Неблагополучная семья как один из факторов преступности несовершеннолетних	133
<i>ВОЛЯНСКАЯ Е. В., ПОДКУРКОВА И. В.</i> Эволюция критериев классового символизма в современных социологических теориях	143
<i>ГУЗЬМАН Е. А., САППА А.-М. Н.</i> Стигматизация суицидального поведения как социокультурный феномен	158
<i>ПРОХОРЕНКО Т. Г.</i> Особенности профессиональной социализации молодежи в условиях глобализации	174
НАШИ АВТОРЫ	187
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ	188
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ «ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ»	189

CONTENTS

Sociology

<i>HLOTOV B. B., KOZLOVETS M. A.</i> European regulatory and legislative principles of the state and administrative control of the ethnic and national sphere and their implementation in Ukrainian legislation.....	8
<i>KYRYLENKO O. M.</i> Health of the population and health promotion as the objects of sociological research.....	23
<i>KLIMOVA G. P.</i> The conditions of innovative climate formation in higher education	44
<i>KUTSEPAL S. V.</i> Consumption as a social phenomenon.....	53
<i>MYKHAYLYOVA K. G.</i> The potential of education in organization management of the talents in modern social changes.....	61
<i>Panfilov O. Y., Savchenko O. A.</i> Historical aspects of modern sociology of war.....	74
<i>POHRIBNA V. L., SAKHAN O. M.</i> Problem of «language of sociology» usage in legal theory and practice.....	90
<i>POLISHCHUK I. O.</i> Party as a social and political institute.....	101
<i>TREBIN M. P.</i> Radicalism in the modern world: a social and political analysis	118
<i>VODNIK V. D.</i> Dysfunctional family as one of the factors of juvenile delinquency.....	133
<i>VOLIANSKA O. V., PIDKURKOVA I. V.</i> The evolution of the criteria of class symbolism in modern sociological theories.....	143
<i>HUSMAN O. A., SAPP A. G.-M. M.</i> Stigmatization of suicidal behavior as a socio-cultural phenomenon.....	158
<i>PROKHORENKO T. G.</i> Features of professional socialisation of youth in conditions of globalization.....	174
OUR AUTHORS	187
AUTHOR INDEX	188
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION “THE BULLETIN OF YAROSLAV THE WISE NATIONAL LAW UNIVERSITY. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY”	189

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.334.4

DOI 10.21564/2075-7190.43.187820

Глотов Борис Борисович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри права та європейської інтеграції Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна
e-mail: borisglotov2008@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0383-9317

Козловець Микола Адамович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка, Україна
e-mail: Mykola.kozlovets@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5242-912X

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СФЕРИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Розглядається європейський досвід захисту прав національних меншин та його втілення в українському законодавстві як підставу для етнонаціонального моделювання розвитку України. Підкреслюється, що європейське право відмовляє етнічним, національним меншинам у праві на самовизначення; ефективно правове забезпечення прав національних меншин можливе лише за умови, коли їх статус надається лише громадянам держави, в якій вони проживають; специфічні права національних меншин (тобто права, відмінні від прав більшості інших громадян) – це їх права у тих сферах, де вони проявляють себе як особлива етнічна група (збереження ідентичності, традицій, мови, культурної спадщини).

Ключові слова: політична нація, національна меншина, етнічна меншина, етно-національна сфера, етнополітика.

Постановка проблеми. Правові засади регулювання етнонаціональною сферою визначають вплив органів державної влади на чинну етнонаціональну модель взаємодії титульного українського етносу та національних меншин. Об'єктивним чинником етнонаціонального моделювання розвитку України виступає українська політична нація, потенційна готовність якої до державно-національного самовизначення обумовлюється рівнем національної і регіональної ідентичності, дослідження яких надзвичайно затребувані в сучасній науці, яка починається з держави і визначає як вона впливає на поліетнічне суспільство.

Ступінь наукової розробки проблеми. У контексті досліджуваної теми використовувалися фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних вчених, в яких обґрунтовується ідея етнічного ядра нації (Е. Сміт), яке становить «підґрунття» будь-якої етнонаціональної моделі держави; визначаються такі етнонаціональні моделі: «паралельної сегментації» (Дж. Ротшільд), «кланової демократії» (О. Кучеренко, О. Лісничук), «перехрещеної сітки», що трансформується в «мозаїчну концепцію» (С. Гантінгтон), «загальносуспільної демократії» (А. Лейпхарт), «космополітична» модель демократії (Д. Хелд), «расової демократії» (П. Манчіні), а також праці П. Ван ден Берга, О. Картунова, О. Крюкова, О. Кучеренка, О. Майбороди, Ю. Римаренка, Л. Шкляра та ін. У наукових напрацюваннях А. Андрєєва, А. Ройса, Ю. Бромлея, М. Вебера, Г. Нодія, К. Поппера, Е. Сміта, Е. Яна та ін. проаналізовані основні етапи етнонаціонального розвитку держав.

Формулювання цілей. Мета статті – проаналізувати європейський досвід правового регулювання етнонаціональної сфери та його втілення в українському законодавстві як підставу для етнонаціонального моделювання розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Віддаючи належне теоретичному і практичному значенню досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, слід зазначити недостатній рівень розробленості проблеми як європейського, так і українського досвіду правового регулювання етнонаціональною сферою. Визначальним для ЄС постала у цьому контексті, як серія нарад з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ з 1 січня 1995 р. стала називатися Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), щ о розпочалася 1975 р. у Гельсінкі і стала всесвітньо відомою завдяки «Заключному Гельсінському Акту» [1] від 1 серпня 1975 р. Десятий принцип цього акта констатує, що держави-учасники, на території яких існують національні меншини, будуть поважати право осіб, які належать до цих меншин.

На Віденській зустрічі НБСЄ (1989 р.) у заключному документі права національних меншин конкретизовано [2]. Так, у ст. 19 звертається увага на обов'язок «створювати умови для підтримки... ідентичності»; в ст. 31 підкреслюється рівноправність меншості з більшістю при встановленні контактів «шляхом поїздок та інших комунікативних засобів»; у ст. 45 проголошується «право на поширення інформації та обмін нею рідною мовою»; ст. 59 визначає право на піклування про свою культуру та її розвиток, а також на збереження її культурно-історичних матеріалів; ст. 69 визнає право на навчання в межах власної культури.

Особлива роль у регламентації правового статусу національних меншин належить Копенгагенській нараді НБСЄ (1990 р.) з людського виміру. У прийнятому на ній заключному документі проблемам меншин відведено окремий IV розділ (ст. 30–40). Ст. 31 констатує, що особи, які належать до національних меншин, мають право повністю і ефективно здійснювати свої права людини і основні свободи без будь-якої дискримінації і в умовах рівності перед законом [3]. Тобто правами володіє не якась абстрактна сукупність людей, а конкретні особи, які добровільно вважають себе представниками цих спільнот, і права ці не містять нічого такого, що виходило б за межі загально визнаних прав людини.

Права цих осіб охоплюють культурну, релігійну і мовну сфери. Зокрема, відповідно до ст. 32, вони мають право: 1) вільно користуватися своєю рідною мовою; 2) створювати свої власні освітні, культурні і релігійні установи, організації чи асоціації на основі добровільної фінансової та іншої допомоги, а також державної підтримки; 3) сповідувати свою релігію; 4) встановлювати та підтримувати безперешкодні контакти між собою у межах своєї країни, а також через кордони з громадянами інших держав, з якими вони мають спільне етнічне чи національне походження, культурну спадщину чи релігійні вірування; 5) поширювати інформацію, мати доступ до неї і обмінюватися інформацією рідною мовою; 6) створювати і підтримувати організації чи асоціації в межах своєї країни, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

Вперше у в цьому документі поставлено питання про політичні права національних меншин. Так, ст. 35 констатує, що держави-учасники відмічають зусилля, здійснені з метою захисту і створення умов для заохочення етнічної, мовної і релігійної самобутності певних національних меншин шляхом створення як одного з можливих засобів для досягнення цих цілей згідно з політикою зацікавленої держави, належних місцевих чи автономних органів управління, що відповідають конкретним історичним і територіальним умовам таких меншин.

Як бачимо, держави-учасники не «заохочують» зусилля, а лише «відмічають». При цьому ст. 37 попереджає про неправомірність трактування цих положень як права здійснювати будь-які дії, що суперечать положенням укладених міжнародних зобов'язань і на що особливо треба заакцентувати – це врахування принципу територіальної цілісності держав. Кордони держав, які склалися після Другої світової війни і донині являються визначальним принципом збереження миру у Європі. Наприклад, це прямо стосується територіальної цілісності України з анексією Криму Росією у 2014 р.

З 1949 р. (з першого року свого існування) керівні органи Ради Європи розпочали відпрацьовування різноманітних аспектів, пов'язаних із захистом національних меншин. Наслідком цієї роботи стало прийняття ряду документів визначальних у цій сфері. Так, у червні 1992 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин» [4]. Цей документ був відкритий для підписання й приєднання держав-членів Ради Європи 5 листопада 1992 р. і набув загальної чинності 1 березня 1998 р. після приєднання до нього п'ятої країни відповідно до вимог ст. 19 Хартії. За станом на 1 вересня 1998 р. Хартію підписали 18 країн (із 40 членів РЄ), серед них Україна (Страсбург, 02.05.1996 р.), а ратифікували – всього 7 (Хорватія, Фінляндія, Угорщина, Ліхтенштейн, Голландія, Норвегія, Швейцарія). У травні 2003 р. Хартію ратифікувала Верховна Рада України.

Головна мета Хартії – культурна. Цей документ спрямований на захист і розвиток європейських регіональних мов або мов меншин, які перебувають під загрозою зникнення. Важливо звернути увагу на ряд особливих моментів, що характерні для цього міжнародного документа. По-перше, дія Хартії не поширюється на неєвропейські мови, мову мігрантів (у тому числі й європейців), окремі діалекти офіційних мов; по-друге, предметом регулювання Хартії є мова, встановлення її статусу, заходів захисту та заохочування вживання й використання мови, а не захист прав людини або людей – носіїв цієї мови; по-третє, до принципів особливостей Хартії треба зарахувати й те, що в ній не розглядаються відносини між державними мовами та регіональними мовами або мовами меншин як конкурентні або антагоністичні.

У жовтні 1993 р. у Відні була проведена конференція глав держав і урядів – членів Ради Європи. Структурно Рамкова Конвенція складається з преамбули і п'яти розділів.

Головна її мета полягає в тому, щоб забезпечити в державах-членах та інших державах, які можуть стати учасниками цього документа, ефективний захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин. Зокрема, рішуче захищати національні меншини, які проживають в межах їх територій; не тільки поважати етнічну, культурну, мовну, релігійну самобутність кожної людини, яка належить до національної меншини, а й

створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності; домагатись створення клімату терпимості та діалогу для того щоб культурне розмаїття стало джерелом та чинником не розколу, а збагачення кожного суспільства; розвивати не тільки співпрацю між державами, а й транскордонне співробітництво між місцевими та регіональними владами.

Розділ II (ст. 4–19) містить перелік спеціальних принципів, зокрема, які гарантують особам, що належать до національних меншин, право рівності перед законом, право на рівний правовий захист, на заборону будь-якої дискримінації на підставі належності до національної меншини.

Ст. 5 (параграфи 1–2) забезпечує гарантії особам, які належать до національних меншин, у сфері духовно-культурного розвитку та збереження їхньої ідентичності. У параграфі 1 цієї статті перераховані чотири суттєві елементи ідентичності національної меншини: релігія, мова, традиції та культурна спадщина. У параграфі 2 держави беруть на себе зобов'язання утримуватись від політики та практики асиміляції осіб, які належать до національних меншин, проти їхньої волі. У ст. 7, 8 та 9 держави-учасники Рамкової Конвенції гарантують забезпечення прав осіб, які належать до національної меншини, на такі фундаментальні свободи, як: свобода мирних зборів, свобода асоціацій, свобода виявлення поглядів і свобода думки, совісті та релігії.

Ст. 10, 11 та 14 присвячені мовній політиці. Вони мають велике значення з огляду на те, що використання рідної мови представниками національної меншини є основним засобом вияву їхньої ідентичності, збереження ними самобутності. Згідно з параграфом 1 ст. 10 за кожною особою, яка належить до національної меншини, визнається право на вільне і безперешкодне використання мови своєї меншини, приватно та публічно, в усній і письмовій формі. У ст. 14 (параграф 1) держави зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право вивчати мову своєї меншини. Цей параграф, підкреслюється у Коментарі, не має на увазі позитивних дій, особливо фінансових, з боку держави. Параграф 2 цієї статті стосується навчання рідної мови і рідною мовою меншини.

Розділ III (ст. 20–23) дає інтерпретацію положень, пов'язаних з реалізацією Рамкової Конвенції. Ст. 20, приміром, проголошує, що будь-яка особа, приналежна до національної меншини, має поважати національне законодавство та права інших осіб, зокрема тих, які становлять більшість населення або належать до інших національних меншин.

Отже, Рамкова Конвенція в історичному контексті стала першим юридично обов'язковим багатостороннім міжнародним документом, присвяченим безпосередньо захисту національних меншин у всіх сферах суспільного життя. У змісті Конвенції відсутнє визначення терміна «національна меншина» через ті обставини, про які зазначалося і на рівні ООН. Рамкова Конвенція не

визнає колективних прав національних меншин, її положення стосуються лише захисту осіб, які належать лише до національних меншин і реалізують свої права індивідуально чи разом з іншими. Цим держави-учасниці Ради Європи підтвердили підхід, реалізований в інших міжнародних документах. І нарешті, в Рамковій Конвенції закладений принцип, згідно з яким усі її положення запроваджуються виключно через національне законодавство кожної держави та її державну політику.

Практика європейських держав свідчить про те, що встановлення форм реалізації прав іноетнічного населення у кожній з них залежить від особливостей правової системи, форми державного правління, державного та адміністративного устрою, історичних традицій тощо. Імплементация прав національних меншин відбувається у формах регіональної автономії, національно-культурної автономії, національного самоврядування, участі в роботі органів державної влади і місцевого самоврядування.

Світовий досвід показав, що за певних конкретних умов тієї чи іншої країни оптимальним варіантом для успішної реалізації прав національних меншин на державному рівні є передусім надання автономії етнічним меншинам у національно-культурній сфері, державна допомога розвитку культур, діяльності національних громадських об'єднань [5, с. 463–464].

За нинішніх реальних умов, що склалися в Україні, оптимальним варіантом успішного розвитку та реалізації прав іноетнічного населення також став шлях надання автономії національним меншинам у національно-культурних питаннях.

Відтак, міжнародне право категорично відмовляє меншинам у праві на самовизначення; ефективно конституційно-правове забезпечення прав національних меншин можливе лише за умови, коли їх статус надається лише громадянам держави, в якій вони проживають; специфічні права національних меншин (тобто права, відмінні від прав більшості інших громадян) – це їх права у тих сферах, де вони проявляють себе як особлива етнічна група (збереження ідентичності, традицій, мови, культурної спадщини).

Подальша логіка дослідження присвячена аналізу законодавчої бази регулювання процесів в етнонаціональній сфері українського суспільства.

У Зверненні Верховної Ради України до парламентів і народів світу, прийнятого Верховною Радою України 5 грудня 1991 р., також повідомлялось про здійснення віковічних мрії та прагнення одного з найчисленніших народів Європи відродити свою неодноразово руйновану державність, гарантувались всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права, свобода релігійних переконань [6].

Відповідно до Декларації прав національностей України, прийнятої Верховною Радою України 1 листопада 1991 р., яка фактично зафіксувала поліетнічний склад населення країни, держава гарантувала титульному етносу і національним меншинам рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права, право обиратись до органів державної влади на рівних умовах, право на національно-адміністративні одиниці у місцях традиційного розселення і на вільне користування національними мовами у всіх сферах громадського життя. Крім того, в етнічно змішаних регіонах мова більшості населення могла функціонувати на одному рівні з державною мовою. Держава гарантувала кожній національності вільне виявлення самобутності, право на освіту, на асоціації, на вільні контакти з історичною батьківщиною тощо [7].

Серед переліку законів України щодо захисту прав національних меншин зазначено наступні: «Про мови в Українській РСР» [8], «Про звернення громадян» [9], «Про місцеве самоврядування в Україні» [10], «Про судоустрій України», «Про кінематографію» [11], «Про національні меншини в Україні» [12], «Про засади державної мовної політики» [13].

На початку квітня 2013 р. Верховною радою України був зареєстрований законопроект під № 2601 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» представниками ВО «Свобода», який зобов'язує політиків, державних службовців, суспільних діячів і представників ЗМІ обов'язково спілкуватися виключно українською мовою. Порушникам загрожує від трьох до семи років позбавлення волі.

Базовим правовим документом в етнополітичній сфері Української держави став Закон «Про національні меншини в Україні» [12]. Він, фактично, визначив основоположні принципи етнонаціональної політики в Україні: нерозривність прав людини і прав національності, рівність політичних, соціальних економічних і культурних прав і свобод громадян республіки незалежно від їх національного (етнічного) походження, в тому числі права на державний захист, єдність прав осіб, що належать до національних меншин, з їх громадянськими обов'язками, правову заборону і судові покарання будь-якого прямого і непрямого обмеження прав і свобод за національною ознакою.

У статті 3 закону вперше в українському законодавстві дається визначення терміну «національна меншина». Так, до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Статті 9 та 14 гарантують політичні та інші права громадян, які належать до національних меншин. Зокрема, у статті 9 вказано: громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої,

виконавчої, судової влади, місцевого і регіонального самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Правове забезпечення державної етнополітики стосовно захисту національних меншин у нашій державі знайшло своє закріплення і в Конституції України [14]. У преамбулі зазначається, що Верховна Рада України приймає Конституцію від імені українського народу. Формулювання «український народ» є основоположною категорією конституційного права України, що тлумачиться як сукупність громадян України всіх національностей. Громадянин України незалежно від його національності являється суб'єктом конституційного права країни, і як зазначено у пункті 3 частини 1 ст. 92 Конституції, питання регламентації прав корінних народів і національних меншин підлягає визначенню виключно законами України, що позбавляє можливості свавілля будь-якої гілки влади або посадової особи.

Визначальною, з точки зору напряму державної політики стосовно національних меншин, є стаття 11, яка фіксує ставлення України як держави до вирішення проблем подальшого розвитку взаємин багатонаціонального складу її населення. В ній конституційно закріплено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Тобто з'являється вже тріада: українська нація, яка за визначенням збігається з етнічним змістом, корінні народи й національні меншини, що в сукупності і є Українським народом.

Статтю 37 Конституції України забороняється утворення й діяльність політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких, спрямовані на пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини. Аналогічні положення містяться у статті 4 Закону України «Про об'єднання громадян» [15] та у статті 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [16].

Приходимо до висновку, що система міжнародно-правових регуляторів гарантій та захисту прав національних меншин ґрунтується на таких загальновизнаних методологічних підходах: питання належності особи до національної меншини є питанням суто індивідуального вибору, який не має обмежуватися будь-якими додатковими критеріями; права національних меншин, які належать до їх правового статусу, є індивідуальними, а не колективними правами; права національних меншин є невід'ємною частиною загальної системи прав людини, громадянських прав і свобод у державах; права національних меншин є істотно відмінні від прав народів, у тому числі прав корінних народів.

Відтак, міжнародне право відмовляє етнічним, національним меншинам у праві на самовизначення; ефективне конституційно-правове забезпечення прав національних меншин можливе лише за умови, коли їх статус надається лише громадянам держави, в якій вони проживають; специфічні права національних меншин (тобто права, відмінні від прав більшості інших громадян) – це їх права у тих сферах, де вони проявляють себе як особлива етнічна група (збереження ідентичності, традицій, мови, культурної спадщини).

Україна, як суб'єкт міжнародного права і рівноправний учасник міжнародного спілкування, ратифікувала переважну більшість конвенцій та угод у галузі захисту прав людини.

Важливою проблемою в законодавчому регулюванні етнонаціональної сфери українського суспільства є безоглядне намагання відповідати правовим стандартам ЄС. При цьому Україна не є членом співдружності європейських країн і перспективи членства для неї досить примарні. Це створює деякі колізії у вітчизняному законодавчому полі, яке стосується впровадження державної політики і ґрунтується на розумінні проблем в етнонаціональній сфері українського суспільства, певних понять і категорій. Наприклад, термін «національна меншина» гармонійно функціонує в рамках ЄС, бо ця організація дійсно є союзом націй, який опікується правами не домінуючих етнічних спільнот. Для України цей термін неприйнятний з огляду на її унітарність, суто етнічний характер становлення державності та намагання побудувати єдину українську політичну націю.

Більш прийнятним було б використання термінів етнічні групи щодо українців та всіх нетитульних етносів. Використання терміну «корінний народ» або «автохтонний народ» теж може викликати суперечки щодо тих же кримських татар або караїмів, які по суті є «уламками» інших більших спільнот у минулому. Подібне стосується функціонування мов. В країнах ЄС мовна політика впроваджується в умовах, відмінних від вітчизняних: захистом користуються мови, які дійсно далекі від домінування в країнах-членах. В Україні, навпаки, всілякої підтримки потребує мова титульної нації і намагання підвести політику ЄС в цьому питанні до реалій сьогодення тільки піддасть ще більшій дискримінації українську мову.

Отже, просте копіювання досвіду та законодавства країн ЄС в національному питанні не є прийнятним шляхом для впровадження етнонаціональної політики в Україні, яка має свої відмінні особливості. Вітчизняна законодавча база в цьому відношенні потребує суттєвої модернізації на основі поєднання волі й спільного бачення майбутнього представниками різних груп політико-управлінських еліт країни.

Об'єктивна реальність поліетнізму в Україні зумовлює потребу критично-конструктивного застосування в Україні різноманітних підходів до управлін-

ня міжетнічними відносинами, завдяки яким європейські держави з урахуванням різноманітних і відмінних своїх конституційних систем досягли позитивних результатів. Зокрема, це: консультативні й директивні органи, в яких представлені національні меншини безпосередньо в галузях освіти, культури та релігії; виборні органи та асамблеї у справах національних меншин; місцеві та автономні органи управління, а також автономії на територіальній основі, в тому числі існування консультативних, законодавчих і виконавчих органів, що обираються на основі вільних і періодичних виборів; самоврядування національних меншин у тих аспектах, які стосуються її самобутності за умов, коли автономія на територіальній основі відсутня; двосторонні або багатосторонні угоди та інші домовленості щодо національних меншин; надання особам, які належать до національних меншин, доступу до відповідних видів і рівнів навчання рідною мовою; створення державних дослідницьких установ з метою удосконалення законодавства й поширення інформації щодо їх недискримінації; постійних змішаних комісій з метою підтримання діалогу між відповідними прикордонними районами. Застосування зазначених універсальних підходів у поєднанні зі специфікою етнонаціонального моделювання розвитку державотворення повинно сприяти гармонізації взаємовідносин українського титульного етносу і національних меншин.

Висновки. На підставі дослідження нормативно-правових засад чинної етнонаціональної моделі державотворення – титульного етносу і національних меншин – приходимо до висновку, що усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід’ємною частиною загальноновизнаних прав людини. Пропонується для забезпечення реалізації положень Конституції України та відпрацювання механізмів реалізації названих вище нормативних актів прийняття цілого пакету законів, які б врегулювали не тільки питання статусу національних меншин, але й української нації як титульної, зокрема, преамбули, статей 10, 11 та 12 Конституції України, які на сьогодні реалізовані в законодавчих актах України лише фрагментарно. Для цього слід вирішити питання щодо систематизації і кодифікації законодавства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заключениеный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года). URL: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 15.09.2019).
2. Итоговый документ Венской встречи 1986 года представителей государств – участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшейся

на основе положений Заключительного акта, относящихся к дальнейшим шагам после совещания. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/40885?download=true> (дата обращения: 15.09.2019).

3. Документ Копенгагенської наради з питань людського виміру НБСЄ. *Права людини в Україні*: Інформаційно-аналіт. бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. Вип. 21. Права меншин. Київ: Політиздат, 1998. С. 235–253.
4. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин Страсбург, 5 листопада 1992 року. URL: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (дата звернення: 15.09.2019).
5. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. [Л. М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
6. Звернення Верховної Ради України до парламентів і народів світу : прийнято Верховною Радою України 05 грудня 1991 р. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1927-12 (дата звернення: 15.09.2019).
7. Декларація прав національностей України: [прийнята Верховною Радою України 1 листопада 1991 р.]. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1771-12 (дата звернення: 15.09.2019).
8. Про мови в Українській РСР : Закон УРСР від 28 жовтня 1989 р. № 8312-XI. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11 (дата звернення: 15.09.2019).
9. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0 (дата звернення: 15.09.2019).
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0 (дата звернення: 15.09.2019).
11. Про кінематографію : Закон України від 13 січня 1998 р. № 9/98-ВР. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=9%2F98-%E2%F0 (дата звернення: 15.09.2019).
12. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12> (дата звернення: 15.09.2019).
13. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 лип. 2012 р. № 5029-VI. URL: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ (дата звернення: 15.09.2019).
14. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Київ: Феміна, 1996. 64 с.
15. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. № 2460-XII. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2460-12 (дата звернення: 15.09.2019).
16. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=987-12 (дата звернення: 15.09.2019).

REFERENCES

1. Zakljuchitel'nyj akt Soveshhanija po bezopasnosti i sotrudnicestvu v Evrope (Hel'sinki, 1 avgusta 1975 goda). URL: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055 [in Russian].
2. Itogovyj dokument Venskoj vstrechi 1986 goda predstavitelej gosudarstv – uchastnikov Soveshhanija po bezopasnosti i sotrudnicestvu v Evrope, sostojavshejsja na osnove polozhenij Zakljuchitel'nogo akta, odnosjashhihsja k dal'nejshim shagam posle soveshhanija. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/40885?download=true> [in Russian].
3. Dokument Kopenhahenskoj narady z pytan ljudskoho vymiru NBSIe (1998). *Prava liudyny v Ukraini*: Informatsiino-analit. biuleten Ukrainsko-Amerykanskoho Biuro zakhystu prav liudyny. Issue 21. Prava menshyn. Kyiv: Polityzdat, 235–253 [in Ukrainian].
4. Yevropeiska khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn Strasburh, 5 lystopada 1992 roku. URL: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_014 [in Ukrainian].
5. Trebin, M.P. (Ed.) (2015). *Politolohichni entsiklopedychni slovnyk / ukklad.* [L.M. Herasina, V.L. Pohribna, I.O. Polishchuk ta in.]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do parlamentiv i narodiv svitu : pryiniato Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 05 hrudnia 1991 r. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1927-12 [in Ukrainian].
7. Deklaratsiia prav natsionalnosti Ukrainy : [pryiniata Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 1 lystopada 1991 r.]. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1771-12 [in Ukrainian].
8. Pro movy v Ukrainskii RSR : Zakon URSS vid 28 zhovtnia 1989 r. № 8312-XI. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11 [in Ukrainian].
9. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 02 zhovtnia 1996 r. № 393/96-VR. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0 [in Ukrainian].
10. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. № 280/97-VR. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0 [in Ukrainian].
11. Pro kinematohrafiu : Zakon Ukrainy vid 13 sichnia 1998 r. № 9/98-VR. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=9%2F98-%E2%F0 [in Ukrainian].
12. Pro natsionalni menshyny v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1992 r. № 2494-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12> [in Ukrainian].
13. Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky : Zakon Ukrainy vid 3 lyp. 2012 r. №5029-VI. URL: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ [in Ukrainian].
14. Konstytutsiia Ukrainy (1996): pryiniata na p'iatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r. Kyiv: Femina [in Ukrainian].

15. Pro ob'iednannia hromadian: Zakon Ukrainy vid 16 chervnia 1992 r. № 2460-XII. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2460-12 [in Ukrainian].
16. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid 23 kvitnia 1991 r. № 987-XII. URL: www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=987-12 [in Ukrainian].

Глотов Борис Борисович, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры права и европейской интеграции Днепропетровского регионального института государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины, Украина

Козловец Николай Адамович, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии и политологии Житомирского государственного университета имени Ивана Франко, Украина

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРОЙ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ИМПЛЕМЕНТАЦИИ В УКРАИНЕ

Рассматривается европейский опыт защиты прав национальных меньшинств и его воплощение в украинском законодательстве как основание для этнонационального моделирования развития Украины. Подчеркивается, что европейское право отказывает этническим, национальным меньшинствам в праве на самоопределение; эффективное правовое обеспечение прав национальных меньшинств возможно лишь при условии, что их статус предоставляется только гражданам государства, в котором они проживают; специфические права национальных меньшинств (то есть права, отличные от прав большинства других граждан) - это их права в тех сферах, где они проявляют себя как особая этническая группа (сохранение идентичности, традиций, языка, культурного наследия).

Ключевые слова: политическая нация, национальное меньшинство, этническое меньшинство, этнонациональная сфера, этнополитика.

Hlotov Boris Borisovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Law and European Integration, Dnipropetrovsk regional institute of public administration of the National academy of public administration under the office of the President of Ukraine, Ukraine

Kozlovets Mykola Adamovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Political Science, Ivan Franko Zhytomyr State University, Ukraine.

EUROPEAN REGULATORY AND LEGISLATIVE PRINCIPLES OF THE STATE AND ADMINISTRATIVE CONTROL OF THE ETHNIC AND NATIONAL SPHERE AND THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINIAN LEGISLATION

Problem setting. *The legal framework for regulating the ethnic and national sphere determines the influence of state authorities on the current ethnic and national model of interaction between the titular Ukrainian ethnic group and national minorities. An objective factor in the ethnic and national modeling of Ukraine's development is the Ukrainian political nation, whose potential readiness for state-national self-determination is determined by the level of national and regional identity, whose research is extremely in demand in modern science, which begins with the state and determines how it affects poly-ethnic society.*

Recent research and publications analysis. *In the context of the topic under study, the fundamental works of domestic and foreign scholars were used to substantiate the idea of the ethnic core of the nation (A. D. Smith), which constitutes the "foundation" of any ethnic and national model of the state; such ethno-national models are defined: "parallel segmentation" (J. Rothschild), "clan democracy" (O. Kucherenko, O. Lisnichuk), "crossed grid", which is transformed into "mosaic concept" (S. P. Huntington), "universal democracy" (A. Lijphart), the "cosmopolitan" model of democracy (D. Held), "racial democracy" (P. Mancini), as well as the works of P. Van den Berg, O. Kartunov, O. Kryukov, O. Kucherenko, O. Mayborody, Y. Rimarenko, L. Shklyar and others. In the scientific works of A. Andreev, A. Royce, Y. Bromley, M. Weber, G. Nodi, K. Popper, A. Smith, E. Jan, and others. main stages of ethnic and national development of states are analyzed.*

Paper objective. *The author of the article considers the European experience on protecting national minorities' rights and possibility of its application in the Ukrainian legislation and sees it as a basis for the ethnic and national modeling of Ukraine development.*

Paper main body. *Author emphasizes that the European Legislation does not ensure the right to self-determination to ethnic and national minorities. Therefore, effective Constitutional and legal security for the national minorities is provided only in case of their getting the citizenship of the country they live in. Besides, their rights do not exceed the range of rights enjoying by all the citizens of the country they reside and the peculiarities of certain ethnic groups (their needs to preserve national identity, traditions, language, cultural heritage etc.) are not reflected in the legislation of the country of their residence.*

As a subject of the International Law and the equal participant of international communication, Ukraine ratified the majority of conventions and agreements in the field of human rights protection.

The crucial issue of Ukrainian society in the legislative adjustment of ethnic and national sphere is its endeavor to respond to the European legal standards. To use the terms "ethnic groups" would be more adequate for both the genuine Ukrainians and the untitled ethnic groups. Application of the terms "native people" or "autochthonal people" could be disputable as for Tatars or Caraims, who are in fact the "pieces" of some other large

communities lived in the past. The same situation is in the issue of language functioning. The EU countries' language policy is carried out in the conditions, which differ from the Ukrainian ones: non-dominant languages in the EU community enjoy protection rights. On the contrary, in Ukraine the language of the titled nation needs every possible support. In this respect, nowadays every attempt to approach the issue of peculiarity of language policy in Ukraine can be criticized by the EU community, which may cause Ukrainian language discrimination.

The refore, just imitating both EU experience and EU legislation in the national issue is not acceptable for development of ethnic and national policy in Ukraine, where there are certain peculiarities.

Objective reality of polyethnizm existence in Ukraine as well as some specific national conditions require critical and constructive application of various approaches to interethnic relationships regulation in which EU countries have already been a success. And in Particular, we mean consultative and authority bodies, where national minorities are represented, especially in education, cultural and religious organizations; legislative and executive bodies (formed in the result of free and equal elections); self-government of national minorities as for their authenticity in conditions when territorial autonomy is not provided; bi-lateral and multi-lateral agreements regarding national minorities; ensuring the right of national minorities representatives to be educated on different educational levels in their native language; to create state research centers to improve legislation and spreading information as for their non-discrimination; creation of permanent boards to be in touch with the appropriate border-line areas. Application of all-round approaches mentioned above in conjunction with the peculiarities of ethnic and national modeling of state development must favor harmonization of relationships between the Ukrainian title ethnoses and national minorities.

Conclusions of the research. *The research on regulatory and juridical principles of the valid ethnic and national state building model (title ethnoses and national minorities) gives grounds to conclude that all the citizens of Ukraine are equally protected by the state. As for the assuring the human rights of national minorities representatives, the state bases on the fact that this law is an integral part of the generally acknowledged Law on human rights. For the Constitution of Ukraine stipulations' realization and establishing the procedures of implementation of the abovementioned regulatory Acts, the author proposes to adopt the set of laws, which would regulate not only the status of national minorities, but also the status of the Ukrainian nation as a title nation. In particular, we mean preambles to the Articles 10, 11, 12 of the Constitution of Ukraine, which are fragmentarily accomplished now in the legislative Acts. In order to achieve it, we need to systematize and make codification of the Ukrainian legislation.*

Keywords: *political nation, national minority, ethnic minority, ethnic and national sphere, ethnic politics.*

Кириленко Олеся Николаевна, доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры политических наук Ривненского государственного гуманитарного университета, г. Ривне, Украина.
e-mail: olesya.kirilenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6120-0650

ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ И ЕГО СОХРАНЕНИЕ КАК ОБЪЕКТ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье рассматриваются проблемы современной социологии здоровья и медицины, объектом которых выступают исследования уровня и показателей здоровья и заболеваемости населения, их факторов, уровня культуры здоровья, а также изучение медицины как социального института, который обеспечивает процессы диагностики, лечения и профилактики заболеваний. Анализируются основные проблемы, тенденции и перспективы развития системы здравоохранения современного общества.

Ключевые слова: *здоровье, медицина, здравоохранение, социология медицины, социология здоровья, велнес.*

Актуальность проблемы. Ценность здоровья и его сохранения является актуальной проблемой развития любого современного общества, современной цивилизации в целом. Сохранение здоровья выступает объектом не только научных исследований, но и государственной политики в сфере здравоохранения. Наряду с этим, сохранение здоровья представляет стратегию глобального развития, что нашло отражение в документах и деятельности таких международных организаций, как ООН и ВОЗ [1].

В целом, развитие и усложнение современного общества открывают новые возможности по сохранению и улучшению здоровья, продолжению жизни и активного долголетия, что, однако, не отрицает появления новых рисков для здоровья и жизни людей, распространения его новых патологий. Так, в современных условиях формируются новые вызовы как для системы здравоохранения, так и для всех наук о здоровье и болезнях – медицинских наук, а также социологии, психологии, политологии, права, менеджмента, маркетинга, которые изучают различные аспекты и проблемы развития здравоохранения и медицины.

Состояние научной разработки проблемы. Расширение понимания здоровья с телесно-физических до социально-психологических и социокультурных

его компонент, а также с уровня индивида до группового, институционального и макросоциального уровней актуализирует социологическое изучение, анализ и осмысление проблем здоровья как сложного био-социо-культурного феномена [2–5]. Первые исследования социальных аспектов здоровья, гигиены и медицины появились в XIX ст. в работах И-П. Франка «Система совершенной медицинской полиции» (в 9-ти томах), Дж. Кверина «Социальная медицина», а также С. Неуманна «Общественная забота о здоровье и собственность», Х. Майхева «Труд и бедняки Лондона» [6]. В начале XX в. вышел двухтомный труд Е. Блеквелл «Очерки по медицинской социологии», в середине 1930-х г. появились работы Дж. Стерна «Социальные факторы медицинского прогресса», Л. Хендерсона «Врач и больной как система» и др., которые заложили основы дальнейшего развития социологии медицины [7]. После Второй мировой войны социология здоровья и медицины получила импульс для развития в форме работы специальных секций и создания исследовательских комитетов – RC-15 «Социология здоровья» (1963 г. создания), а также RC-49 «Социология психического здоровья и болезней» (1959 г. создания) в Международной социологической ассоциации [8].

В развитие современной социологии здоровья и медицины сделали весомый вклад такие исследователи, как Дубо Р., МакКеон Т., Наварро В., Мертон Р., Иллич И., Фрейдсон Е., Зола И., Сретер С., Вильямс А., Стевенс Р., Винтер К., Титмонас А., Гейл Н., Бредби Х., Лафонтейн К., Сайаза В., Аннандейл Е., Какенвеч Дж., Механик Д., Вейс Г., Вайт К., Кросфер Ф., Блум С., Блек Д., Страус Р., Фримен Х., Левин С., Волински Ф., Гейбл Дж., Бири М., Элстон М., Харт Н., Тревис Дж., а также Лупандин В., Изуткин А., Сахно А., Лисицин Ю., Виноградов Н., Дильман В., Брехман И., Царегородцев Г., Димов В., Коченов В., Журавлева И., Григорьева Н., Хабибулин К., Решетников А., Дмитриева Е., Антонова Н. и многие другие. Среди украинских ученых, которые исследуют проблемы здоровья, его сбережения и профилактики заболеваний, нужно отметить Апанасенко Г., Петленко В., Сущенко Л., Горбася И., Слабкого Г., Москаленко В., Грузеву Т., Гульчия О., Гутор Т., Коблянскую А., Король П., Кузик Е., Ринду Ф., Стойкую О., Цимбровского О., Панина Н., Головаха Е., Балакирева О., Рингач Н., Левин Р., Венирчук И., Соболева Н., Чепурко Г. и др. В украинском научном пространстве развитие социологии здоровья и медицины пока представлено ограничено и фрагментарно, в основном – результатами эмпирических исследований. Это актуализирует развитие социологических теоретических и прикладных подходов в исследовании и решении проблем здоровья, здравоохранения и медицины, а также разработку специальных мониторинговых исследований уровня, факторов и технологий улучшения здоровья населения Украины.

Целью статьи выступает рассмотрение основных проблем современной социологии здоровья и здравоохранения как объекта социологических исследований.

Изложение основного материала. Исследование факторов, которые определяют здоровье, показало, что медицина имеет важное, но далеко не ведущее значение по сравнению с условиями, уровнем и образом жизни, культурой здоровья, экологическими условиями. Это актуализирует развитие науки о здоровье и его сбережении, которая в первую очередь включает такие направления, как социальная гигиена и санитария, валеология, велнес-исследования (wellness studies) и, безусловно, социологии медицины, здоровья и болезней.

Отметим, что среди основных причин усиления внимания к сохранению здоровья выступают те проявления социального прогресса, которые имеют амбивалентные последствия для жизни и здоровья людей. Так, в результате постепенной урбанизации жизни, широкого использования транспортных средств, а также механизации, автоматизации производственной и домашней работы, распространения информационно-компьютерных технологий во всех сферах жизни значительно уменьшается необходимость в физических усилиях, физических движениях. При таких условиях малоподвижный образ жизни наряду с несбалансированным питанием, употреблением наркотических веществ и курением представляют растущие риски для здоровья и жизни людей. Это приводит в последние десятилетия к существенным сдвигам в структуре причин и проявлений заболеваемости: неинфекционные болезни стали основной причиной патологий здоровья и смертности [9–10].

По данным ООН, в начале нового тысячелетия на неинфекционные болезни в мире приходилось почти 60% из общего числа смертей и 47% общего бремени болезней [11]. Это такие заболевания, как сердечно-сосудистые патологии, диабет (второго типа), онкологические болезни и другие. В таком аспекте оптимальная для здоровья физическая активность наряду с рациональным питанием, психогигиеной, преодолением вредных привычек рассматриваются специалистами как основные и действенные методы предупреждения развития неинфекционных болезней, важное направление реализации стратегий здоровьесбережения в XXI веке [12].

Профилактическое направление в медицине получило импульс для развития после выступления министра здравоохранения Канады М. Лалонда под названием «Новый подход к охране здоровья канадцев», который стал известен во всем мире благодаря инновационному мировоззрению на сферу охраны здоровья населения. М. Лалонд открыл новый этап в развитии концептуальных основ политики поддержки и защиты здоровья в современных условиях, предложив новые стратегии по формированию культуры здоровья

населения и повышению качества жизни, благосостояния людей, роста их ответственности за свое здоровье и образ жизни [13].

Угрозы для здоровья сопровождают людей на протяжении всей жизни и представляют не только потенциальные риски, но и реальные деструктивные воздействия на организм и психику человека, которые проявляются в различных формах генетических, острых и хронических патологий. Вся история человечества непосредственно связана с борьбой за сохранение жизни, которая продолжается и сейчас на передовой неотложной и радикальной медицины. Однако социальный прогресс, сущностью которого является качественное развитие условий и содержания жизни людей, расширяет и открывает новые возможности в области защиты и улучшения здоровья населения на основе научных знаний и технологий.

Медицина сделала мощный рывок в своем развитии за последние несколько столетий и стала тем новым общественным институтом, роль которого для общества и людей усложняется и возрастает. Участие медицины в жизни людей стало тотальным, поскольку от рождения до смерти медицина контролирует, поддерживает и детерминирует состояние их здоровья, что определяется как процесс медиализации современного общества. И хотя достижения медицины в области сохранения здоровья неопределимо велики, к сожалению, возникают новые патологии здоровья, появляются новые риски для него, которые имеют не только биологический, генетический, а и техногенный, экологический и социокультурный характер. Это относится, в первую очередь, к новым инфекционным и неинфекционным заболеваниям, в частности – ВИЧ-инфекции, аллергии, диабету, онкологическим и сердечно-сосудистым патологиям, хроническим заболеваниям, ограничивающим работоспособность и возможности людей, сокращающим продолжительность жизни. Возрастают угрозы для здоровья, связанные с аддикциями – пагубными для здоровья привычками – наркоманией, алкоголизмом, курением, нерациональным питанием, малоподвижным образом жизни, а также отравлениями, травмами в результате несчастных случаев и катастроф [2–4; 9–10].

Системы здравоохранения сформировались и развиваются во всех современных обществах, что указывает на важность для человека и общества решения проблем по сохранению и улучшению здоровья. Государственное управление уделяет возрастающее внимание сфере медицины и оздоровления, а бюджетирование здравоохранения выступает показателем уровня социального и гуманитарного развития страны.

Сохранение здоровья является не только национальным приоритетом всех стран, оно стало объектом международного сотрудничества и глобального развития. Так, в рамках ООН в апреле 1948 г. была создана Всемирная Орга-

низация Здравоохранения (ВОЗ), которая объединяет 194 страны, 7 тыс. сотрудников, 150 бюро в разных странах мира, 6 региональных бюро (координируют континентальное сотрудничество). Главной целью ВОЗ выступает создание лучшего и более здорового будущего для людей во всем мире. В 1978 г. Международная конференция ВОЗ приняла Алма-Атинскую декларацию, в которой поставлена амбициозная цель по обеспечению здоровья для всех [14]. Улучшение здоровья людей стало одной из целей глобальной политики по устойчивому развитию ООН. Среди 17 Целей ООН по устойчивому развитию на период 2016–2030 гг., цель № 3 – это «крепкое здоровье и благополучие» [15].

Генеральный директор ВОЗ Тедрос Адханом Гебрейесус предложил использовать лозунг «Вместе – за здоровый мир» и отметил, что для него будущее – это «...мир, в котором каждый человек в любой стране мира обладает условиями для здоровой, продуктивной жизни, а глобальная приверженность принципу устойчивого развития предлагает уникальную возможность для решения социальных, экономических и политических детерминант здоровья и улучшения здоровья и благополучия людей во всем мире» [16].

С позиций социологии, медицина представляет социальный институт современного общества, который выполняет ряд важных для общества и людей функций: медико-социальную (лечение болезней, увеличение продолжительности жизни и активного долголетия, повышение качества жизни); аксиологическую (формирование ценностей здоровья, здорового образа жизни); гносеологическую (накопление и совершенствование знаний о здоровье и болезнях, их факторах и методах лечения); социализации (валеологическое и медицинское просвещение населения, подготовка профессиональных медицинских кадров); экономическую (организация медицинского обслуживания, трудоустройство медперсонала) [7].

Медицина как социальный институт имеет сложную структуру и включает ценности, информацию, знания, практический опыт, нормы, социальные роли и статусы, медицинские организации и кадры, медицинскую и валеостратификацию (неравенство профессиональной структуры, неравенство в доступе к медпомощи), систему управления и специфическую форму социального контроля [7; 17].

Система здравоохранения может рассматриваться как институциональный комплекс, центральным элементом которого выступает медицина, но в процесс сохранения здоровья населения включаются институты рекреации и отдыха (санатории, дома отдыха, оздоровительные центры), спорта, физической активности и фитнеса, туризма, СМИ медицинского и оздоровительного направления, индустрии медицины и оздоровления, а также институты науки

и образования, система органов государственного управления (министерства, управления здравоохранения), общественные организации медицинского и оздоровительного профиля вместе с медицинским законодательством [18–19].

Проблемное поле социологии здоровья и медицины имеет широкий диапазон различных аспектов исследования ценностей, знаний, представлений, норм, а также показателей, условий и факторов здоровья, его патологий на индивидуальном, групповом, национальном и глобальном уровнях [20]. Социология изучает развитие системы здравоохранения, медицинского обслуживания с институциональной точки зрения – рассматривает ее как современный сложный институциональный феномен [7]. Важным аспектом социологического анализа данного института являются проявления социально-экономического, территориального, гендерного, этнического неравенства в доступе к медицинской помощи, оздоровлению и культуре здоровья [19]. Это проявления субнациональных и глобальных разрывов в доступе к медицинской помощи и оздоровлению, которые рассматриваются экспертами в качестве самых острых проблем современного здравоохранения [21]. Кроме того, социологический подход предполагает осмысление межинституциональных связей развития медицины и здравоохранения через исследование экономических, политических, правовых, культурных, профессионально-образовательных, научно-технических, информационно-коммуникативных их проявлений.

В целом, современная социология делает важный вклад в здоровьесведение как комплексное направление современной науки о проблемах общественного и индивидуального здоровья, развития институциональных основ здравоохранения, тенденций и перспектив медицины и культуры здоровья в условиях глобализации, информатизации и интернетизации всех сторон жизни общества. В таком ракурсе анализируются проявления медиализации и фармакологизации общества как процессы усиления роли медицины в жизни людей и общества, а также возрастания ценностей здоровья и здорового образа жизни – хелсизации общества (от понятия «хелсизм» (англ. *healthism*) образованного от английского слова «*health*» — здоровье) [22–26]. Медиализация, фармакологизация и хелсизация отражают и позитивные, и негативные проявления таких изменений, а их анализ представляет комплексное видение сложнейших современных сдвигов в системе «человек – общество – здоровье – медицина», что стимулирует поиск эффективных технологий в разрешении проблем и противоречий в сфере здоровьесбережения.

Очевидно, что самым важным проявлением межинституциональных механизмов развития выступает влияние науки и техники на медицину и технологии улучшения здоровья, которое предопределило настоящий медицин-

ский и фармакологический бум XX столетия – колоссальное достижение, сохранившие жизни многих людей, продлившие их жизнь и активное долголетие. Это – новые противомикробные (антибиотики), гипертензивные, противораковые, противоаллергические и другие лекарства, вакцины, сыворотки, анестетики (обезболивающие) и антисептики; новые технологии диагностики и лечения заболеваний (рентген, УЗИ, КТ, МРТ, микробиология, гистология, эндоскопия, генетическая экспертиза; трансплантология, электрокардио-нейрография, лучевая и химиотерапия, лазерная хирургия, микрохирургия, протезирование, ЭКО-технологии и др.).

Таким образом, достижения медицины стали важнейшим компонентом социального прогресса, демократизации общества и гуманизации жизни людей, что предопределило взрывной демографический рост и значительное увеличение средней продолжительности жизни в прошлом столетии, а политика здравоохранения приобрела характер одной из важнейших составных государственной политики всех без исключения стран мира.

Научно-техническая революция в XXI веке дополнилась информационно-компьютерной революцией, которая выводит медицину на новый уровень развития, формирует новые небывалые возможности в сохранении здоровья и повышении благополучия людей. Тренды будущего развития здравоохранения это – роботхирургия, Интернет и искусственный интеллект в медицине (электронификация и нетизация всех медицинских знаний и технологий, взаимодействий между врачами и пациентами), геномика, искусственные органы и ткани, имплантология, микротеледиагностика (таблетки с камерами), геномика, наномедицина, экзоскелеты и умные протезы, нейротехнологии (считывание воспоминаний, управление работой мозга), телемедицина и многое другое.

Процессы информатизации, компьютеризации и мультимедиаизации общества все больше влияют на здравоохранение и медицину, создавая новые возможности для лечения и оздоровления. Однако они формируют и новые риски для здоровья, проблемы в развитии данной сферы. К примеру, это распространение аллергических реакций на лекарства, опасные медицинские манипуляции, проблемы биоэтики и др. Исследование всех этих изменений предполагает использование интегративных и комплексных подходов, мониторинговых методов статистических и социологических измерений на основе компьютерных программ и интернет-коммуникаций, big-data-технологий.

В Украине развитие социологии в целом создает предпосылки для становления, развития отечественной социологии здоровья и медицины. За последние десятилетия в развитие эмпирических основ данного направления сделали вклад такие научно-исследовательские организации, как Институт социологии НАН Украины, Украинский институт социальных исследований

имени Александра Яременка, Киевский международный институт социологии, Социологическая группа «Рейтинг» и др.

По данным национального социологического мониторинга Института социологии НАН Украины за 2018 г., около 82 % респондентов считают, что крепкое здоровье очень важно для их жизни. Однако для 37 % опрошенных украинцев здоровья не хватает. Около 52 % респондентов оценивают состояние своего здоровья как удовлетворительное, более 16 % – как плохое, около 3 % – как очень плохое, и только 25 % оценивают его как хорошее, 3,5 % – как отличное [27]. Это указывает на противоречие между высокой ценностью для украинцев здоровья и низкими показателями его субъективной оценки.

Отметим, что в рейтинге уровня счастья ООН за 2019 год Украина занимает 133 место среди 156 стран мира (с показателем индекса 4,332) [28, с. 24-27]. Наиболее счастливыми странами являются Финляндия (7,769), Дания (7,600), Норвегия (7,554). В данном рейтинге США заняли 19 место (6,892), Россия – 68 место (5,648). Последнюю тройку в рейтинге закрыли Афганистан (3,203), Центральная Африканская Республика (3,083) и Южный Судан (2,853). Рейтинг уровня счастья ООН включает 12 групп показателей, среди которых здоровье отражает статистические данные о средней продолжительности жизни населения страны, что в свою очередь отражает влияние на здоровье целого комплекса социальных, экономических, политических, духовных, биологических и экологических факторов [29, с. 25].

Исследование социальных проблем развития и реформирования сферы здравоохранения украинского общества приобрело особую актуальность в связи с переходом к независимости и процессом формирования национальной системы медицины и оздоровления. На современном этапе острыми являются вопросы недостаточного государственного финансирования медицинской сферы, незавершенности реформы системы здравоохранения и качества медицинских услуг. Процессы либерализации, коммерциализации и маркетизации медицины сужают доступ значительной части населения страны к качественным медицинским услугам на фоне падения уровня жизни людей в условиях перманентного экономического кризиса-перехода, а в сельской местности порой делают медицину практически недоступной для ее жителей. Негативным фоном для развития здравоохранения в Украине выступают политическая нестабильность и военные события на востоке страны, распространение коррупции, сокращение государственной поддержки социальной сферы.

Для 46 % опрошенных в 2018 году украинцев медицинское обслуживание за последние 12 месяцев ухудшилось, для 48 % – стало без изменений и только для 6 % – незначительно улучшилось. Большинство опрошенных в 2018 году респондентов (77 %) перенесли простудные заболевания, 38 %

имеют хронические заболевания, 14 % стоят на диспансерном учете, 6 % имеют инвалидность разной степени [27].

В 2017 и 2018 гг. Социологическая группа «Рейтинг» провела опрос 40 тыс. жителей Украины на тему «Портреты регионов», который показал высокий уровень неудовлетворенности населения медицинским обслуживанием на местном уровне. Так, 51 % опрошенных респондентов заявили о полной своей неудовлетворенности медициной в области, где они проживают, 31 % – указали на неудовлетворенность в целом, и только 12 % удовлетворены в целом, 1 % – полностью удовлетворены качеством медицины на областном уровне [30].

Необходимо отметить, что культура здоровья (валеологическая культура) и валеологическое образование и просвещение в Украине не получило пока должного развития, что в результате определяет недостаточное включение населения в практики здорового образа жизни. Так, 33 % украинцев регулярно курят, 54 % – употребляют спиртные напитки от 1–2 до 30 раз в месяц, около 70 % – имеют недостаточный уровень физической активности [27]. По данным медицинской статистики, в Украине за последние десятилетия наблюдается высокий уровень заболеваемости населения, при этом лидируют сердечно-сосудистые, онкологические, органов дыхания, эндокринные, наркологические патологии [31].

К сожалению, современная Украина демонстрирует и вспышки инфекционных заболеваний – туберкулеза, кори, дифтерии, холеры, брюшного тифа, вирусного гепатита А, ВИЧ/ВИЛ-инфекции и др. в следствии проблем с вакцинацией, низким уровнем жизни, распространением нездоровых форм потребления и поведения. Высокий уровень заболеваемости и смертности выступает ведущим фактором депопуляции – ежегодного уменьшения населения Украины – наряду с низким уровнем рождаемости, ростом эмиграции и территориальных потерь населения. На протяжении последних 28 лет независимости население сократилось с 52 до 42 млн людей. Отметим, что существуют гендерные различия в структуре и причинах заболеваемости и смертности, средней продолжительности женщин и мужчин в Украине (мужчины в среднем живут на 10 лет меньше женщин), которые требуют тщательных исследований с использованием и социологических подходов, эмпирических методов. В целом, решение проблем здравоохранения в Украине носит сложный характер, требует комплексных социальных исследований, а также повышения эффективности экономической, социальной, образовательной политики в комплексе с политикой в сфере сохранения и укрепления здоровья нации, реформирования медицинского обслуживания.

Политика здравоохранения в Украине нуждается в улучшении научного и информационно-аналитического ее обеспечения. С этой позиции медицин-

ская статистика может и должна дополняться комплексными и лонгитюдными социологическими исследованиями уровней здоровья и заболеваемости, культуры здорового образа жизни, доступности и качества медицинской помощи. Такой опыт есть в странах глобального Запада – США, Канаде, Европейском Союзе, а также России и других странах БРИК. К примеру, Министерство здравоохранения и социальных служб США реализует более 300 программ в области здравоохранения, среди которых на первом месте находятся исследования в области здравоохранения и социальных наук. В рамках данного министерства функционирует Центр профилактики хронических болезней и поддержания здоровья, который с 1984 года проводит ежегодный мониторинг по проблемам состояния здоровья и образа жизни среди населения всех штатов страны по программе «Система наблюдения за поведенческим фактором риска» («Risk Factor Surveillance System – BRFSS») (методом телефонного интервью) [32]. Инструментом проведения данного исследования является «Анкета для системы наблюдения за факторами риска в поведении» («Behavioral Risk Factor Surveillance System Questionnaire»), которая включает более 340 вопросов (заметим, что в 1984 году в начале программы данная анкета включала 98 вопросов) [33]. BRFSS проводит больше 400 000 интервью среди взрослых каждый год, что делает данное исследование крупнейшей в мире формой постоянного обследования здоровья (по количеству показателей и охваченных опросом респондентов).

На основе статистики, социологических массовых и экспертных исследований в США с 2000 года разрабатывают, принимают и реализуют десятилетние национальные программы «Здоровое население» («Healthy People»). На данном этапе готовится к запуску третья программа «Здоровое население – 2030», среди основных целей которой определены: достижение здоровой, процветающей и благополучной жизни, свободной от заболеваний, инвалидности, травм и преждевременной смерти; поддержка здорового развития, здорового поведения и здорового образа жизни; устранение неравенства в здравоохранении, достижение справедливости в сфере здравоохранения, повышение медицинской грамотности для улучшения здоровья и благополучия всех; стимулирование исследований и инноваций в достижении целей «Здоровое население – 2030» на основе критического подхода, использования объективных данных и оценок [34].

Необходимо отметить, что социология здоровья и медицины хотя и сделала первые шаги, однако еще не получила должного развития в академическом, в том числе университетском, пространстве Украины. Это касается и сферы социологии, и медицинских наук. Так, в Институте социологии НАНУ нет отдела, который специализируется на исследованиях проблем здоровья и медицины. В Социологической ассоциации Украины пока не

сформированы исследовательские группы по социологии здоровья, медицины, спорта и рекреации.

Другим подтверждением недостаточного уровня институционализации социологии здоровья в Украине выступает практическое отсутствие курсов по социологии здоровья и медицины в подготовке будущих социологов, за исключением Киево-Могилянской Академии, в которой социологам на III курсе преподается дисциплина «Здоровье, культура, общество» (4,5 кредита). Позитивным достижением является то, что в элективные дисциплины для студентов медицинских специальностей уже включены темы по медицинской социологии и социологии здоровья и болезней [35]. Такие курсы читают преподаватели кафедры философии, биоэтики и истории медицины (в прошлом кафедры философии и социологии) Национального медицинского университета имени А. А. Богомольца, которой руководит профессор, доктор философских наук И. В. Васильева. Среди преподавателей данной кафедры нет ни одного кандидата или доктора социологических наук [36]. В 2008 году при кафедре начала работать социологическая группа, которая в основном проводит исследования среди студентов. В Национальном медицинском университете имени А. А. Богомольца функционирует кафедра социальной медицины и общественного здоровья (зав. кафедры – Грузева Т. С., профессор, академик, доктор медицинских наук по специальности «Социальная медицина»), а также кафедра менеджмента охраны здоровья (зав. кафедры – Парий В. Д., профессор, заслуженный врач Украины, доктор медицинских наук) [36]. Однако, на этих кафедрах не изучаются социологические методы исследования, мониторинга и анализа показателей здоровья населения, проблем развития здравоохранения, управления и менеджмента в его сфере.

Возможно, на каком-то этапе развития кафедр медицинских университетов ее членами станут ученые-социологи, которые поднимут развитие социологии здоровья и медицины в Украине на новый уровень. Данный уровень предполагает подготовку учебников, монографий, проведение научных конференций и национальных исследований по проблемам социологии здоровья, медицины и социальной эффективности политики здравоохранения. Высокий уровень институционализации социологии медицины и здоровья предполагает создание соответствующих кафедр, подготовку специалистов, функционирование исследовательских комитетов в научных ассоциациях, проведение конференций и секционных заседаний в рамках научных конгрессов по социологии и медицинским наукам.

Заметим, что проблемы здоровья и здорового образа жизни изучаются в рамках наук о спорте и физической активности, а также валеологии. Так, в Национальном университете физического воспитания и спорта Украины работает кафедра здоровья, фитнеса и рекреации, которой заведует Андрее-

ва Е. В. Данная кафедра готовит специалистов по специальностям «Здоровье человека» и «Фитнес и рекреация». Преподаватели этой кафедры читают студентам такие дисциплины, как «Основы теории здоровья», «Методика обучения основам здоровья», «Оздоровительно-рекреационные технологии», «Основы здорового образа жизни», «Диагностика и мониторинг состояния здоровья», «Научные основы формирования здорового образа жизни». Можно утверждать, что такое направление высшего образования может стать платформой для становления и развития в Украине и социологии здоровья, и социологии спорта, физической активности [37].

В последние десятилетия в США и странах Западной Европы получила активное развитие философия, культура и индустрия велнес (wellness), которая рассматривает здоровье и здоровый образ жизни как органичный элемент социального благополучия и хорошего самочувствия человека [38–40]. По словам Пола Пилзнера, идеолога культуры и индустрии велнес в США и мире, «сегодня главная потребность большинства людей заключается не в деньгах, а в здоровье» [41].

Понятие «wellness» использует известный американский врач и писатель, популяризатор ценностей здоровья и мотивации здоровья Джон Тревис, который предложил миру континуум «болезнь – велнес» («illness – wellness continuum») [42]. С его точки зрения, медицинский подход имеет ограниченный и недостаточный характер для сохранения здоровья людей, что делает необходимым использование нового альтернативного подхода – ориентацию на хорошее самочувствие через позитивную мотивацию, обучение-познание и личностный рост-развитие. Другими словами, человек при отсутствии болезни, но переживающий от депрессии, тревоги, неуверенности и социального дискомфорта может заболеть и раньше умереть. И наоборот: человек, имеющий травмы, заболевания или инвалидность, но обладающий позитивной жизненной мотивацией, может преодолеть или компенсировать патологии здоровья и достичь большего благополучия, хорошего самочувствия и счастья. Поэтому в борьбе и достижении здоровья необходимо усиливать роль духовных, ценностных, психоэмоциональных, социокультурных факторов, формирования и развития культуры здоровья и социального благополучия [42].

Теория и концепция велнес, по мнению автора данной статьи, может и должна быть поддержана современным здоровьедоведением, философией, социологией, психологией здоровья и медицины, а также процессом автономизации и развития нового институционального комплекса «здоровье сбережение – велнес». Образ и практики такого социального институционального образования уже прослеживаются в культуре, науке, политике и индустрии фитнеса, оздоровления и здоровья, медиакommunikативном пространстве современных обществ [43, с. 410–413].

Процесс создания отдельной от медицины сферы поддержки здоровья поддерживает Апанасенко Г. Л., доктор медицинских наук, популяризатор медицинской валеологии в Украине, который в 2004 году высказал идею о важности создания новой организационной структуры, которая занималась бы профилактикой заболеваний и формированием культуры здорового образа жизни населения. Такая организация должна иметь автономный от сфер медицины и спорта режим деятельности, ее задачей должно быть не лечение, а только процесс формирования, повышения культуры здоровья, здорового образа жизни населения, его практическая поддержка [44].

По мнению Дмитриевой Е. В., известного российского социолога здоровья, проблемы сохранения и улучшения здоровья в современных условиях вышли за рамки лечения болезней и касаются улучшения качества жизни, качества здоровья, доступа к здоровью и др., что говорит о приходе времени социологии здоровья [45, с. 57].

В Украине социология медицины и здоровья проявляет достижения в эмпирической области исследований и поступательно развивается в рамках академической науки и университетов медицинского и спортивного профиля.

Актуальными проблемами социологического анализа состояния здоровья и его сохранения выступают исследования причин высокого уровня заболеваемости и смертности, низкого уровня рождаемости, гендерный анализ здоровья и причин заболеваемости населения, вопросы качества и доступности медицинских услуг, эффективность реформы здравоохранения, перспективы развития в Украине страховой медицины, пути повышения культуры здоровья населения.

Выводы. Здоровье выступает одним из ведущих ценностных и практических приоритетов современного общества. Показатели здоровья отражают уровень благополучия, качества жизни людей. В таком аспекте состояние здоровья является важным фактором счастья и самореализации человека. Социология здоровья и медицины – это направление современных социологических исследований, которые имеют целью изучение социокультурных, ценностных, научных и технических, а также институциональных основ функционирования системы здравоохранения (структуры, функций, норм, ролей, организаций). Важным аспектом социологического анализа данной сферы выступает оценка качества и доступности медицинских и оздоровительных услуг. В фокусе социологии находятся и проблемы развития научных, технологических, информационно-коммуникативных, политических, правовых, управленческих и маркетинговых основ здравоохранения. Развитие социологии медицины и здоровья является важным элементом научного и информационно-аналитического обеспечения эффективной политики в области сохранения здоровья, повышения благосостояния общества и людей.

Украинское общество как никогда нуждается и в усилении социальной эффективности общественного здравоохранения, повышении культуры здоровья населения, и в развитии всех наук о здоровье, включая социологию медицины и социологию здоровья.

ЛИТЕРАТУРА

1. Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения. URL: https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_ru.pdf (дата обращения: 10.10.2019).
2. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье. 2-е изд., доп. и перераб. Москва: Физкультура и спорт, 1990. 208 с.
3. Дильман В. М. Большие биологические часы: введение в интегральную медицину. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Знание, 1986. 254 с.
4. Юрьева Л. Н. История. Культура. Психические и поведенческие расстройства. Київ: Сфера, 2002. 316 с.
5. Апанасенко Г. Л., Попова Л. А. Медицинская валеология. Київ: Здоров'я, 1998. 246 с.
6. Решетников А. В. Эволюция и проблемы современной медицины. *Экономика здравоохранения*. 2000. № 5–6. С. 64–66.
7. Решетников А. В. Социология медицины: учебник. Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2007. 256 с.
8. International Sociological Association. Research Committees. URL: <https://www.isa-sociology.org/en/research-networks/research-committees> (accessed: 10.10.2019).
9. Доклад о ситуации в области неинфекционных заболеваний в мире 2014. «Достижение девяти глобальных целей по НИЗ, общая ответственность». URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/148114/WHO_NMH_NVI_15.1_rus.pdf?sequence=6 (дата обращения: 10.10.2019).
10. 10 фактов о состоянии здравоохранения в мире. URL: https://www.who.int/features/factfiles/global_burden/ru/ (дата обращения: 10.10.2019).
11. Глобальная стратегия по питанию, физической активности и здоровью. URL: <https://www.who.int/publications/list/9241592222/ru/> (дата обращения: 10.10.2019).
12. Здоровье-21. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/109780/wa540ga-199herus.pdf (дата обращения: 10.10.2019).
13. Lalonde M. A new perspective on the health of Canadians. A working document. Ottawa: Government of Canada, 1974. URL: http://www.hc-sc.gc.ca/hcs-sss/alt_formats/hpb-dgps/pdf/pubs/1974-lalonde/lalonde-eng.pdf (accessed: 10.10.2019).
14. Алма-Атинская декларация. Принята Международной конференцией по первичной медико-санитарной помощи, Алма-Ата, 12 сентября 1978 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/almaata78.shtml (дата обращения: 10.10.2019).

15. Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. 2015. A/RES/70/1. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года. 70/1. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/1> (дата обращения: 10.10.2019).
16. «Вместе – за здоровый мир». Д-р Тедрос Адханом Гебрейесус. URL: <https://www.who.int/ru/dg> (дата обращения: 10.10.2019).
17. Annandale E. The Sociology of Health and Medicine: A Critical Introduction. 2nd ed. Cambridge, UK: Polity, 2014. xv, 289 p.
18. Weiss G., Lonnquist L.E. Sociology of Health, Healing, and Illness. Ninth edition. New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. xvi, 522 p.
19. Nagla M. Sociology of Health and Medicine. Jaipur: Rawat Publications, 2018. xv, 514 p.
20. Дмитриева Е. В. Социология здоровья: методологические подходы и коммуникационные программы. Москва: Центр, 2002. 224 с.
21. Closing the Gap in a Generation. Health Equity through Action on the Social Determinants of Health. Final report of the commission on social determinants of health. URL: whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241563703_eng.pdf (accessed: 10.10.2019).
22. Михель Д. В. Медикализация как социальный феномен. *Вестник Саратовского государственного технического университета*. 2011. № 4 (60), Вып. 2. С. 256–263.
23. Желнин А. И. Биовласть как общесоциальный феномен и ее современные кризисные трансформации. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2018. № 41. С. 49–56.
24. Черняк Ю. Г., Доброродный Д. Г. Медикализация как социокультурный феномен и предмет междисциплинарного исследования. *Философия и социальные науки*. 2012. № 1/2. С. 82–88.
25. Гвоздев М. Г. Хелсизм в контексте социальной критики медицины. *Общество: философия, история, культура*. 2016. № 9. С. 79–81.
26. Гольман Е. А. Новое понимание здоровья в политике и повседневности: истоки, актуальные направления проблематизации. *Журнал исследований социальной политики*. 2014. Т.12. № 4. С. 509–522.
27. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соціол.н. М. Шульги. Вип. 5 (19). Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 527 с.
28. Helliwell J. F., Layard R., Sachs J. D. World Happiness Report–2019. URL: <https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2019/WHR19.pdf> (accessed: 10.10.2019).
29. Кириленко О. М. Благополуччя людей як об'єкт соціологічних досліджень: феліцитарний підхід. *Вісник Національного університету «Юридична Академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія «Соціологія». 2016. № 3 (30). С.18–33.
30. «Портреты регионов»: Итоги. Сводные данные, сравнительный анализ между областями. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_

- svodnye_dannye_sravnitelnyy_analiz_mezhdu_oblastyami.html (дата обращения: 10.10.2019).
31. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf (дата звернення: 10.10.2019).
  32. Behavioral Risk Factor Surveillance System. URL: <https://www.cdc.gov/brfss/index.html> (accessed: 10.10.2019).
  33. Behavioral Risk Factor Surveillance System 2017 Questionnaire. URL: https://www.cdc.gov/brfss/questionnaires/pdf-ques/2017_BRFSS_Pub_Ques_508_tagged.pdf (accessed: 10.10.2019).
  34. Healthy People 2030 Framework. URL: <https://www.healthypeople.gov/2020/About-Healthy-People/Development-Healthy-People-2030/Framework> (accessed: 10.10.2019).
  35. Робочі програми елективних курсів «Соціологія та медична соціологія» і «Соціологія здоров'я та хвороби». URL: <http://nmuofficial.com/zagalni-vidomosti/kafedri/#mpsi> (дата звернення: 10.10.2019).
  36. Національний медичний університет імені О. О. Богомольця. Кафедри. URL: <http://nmuofficial.com/zagalni-vidomosti/kafedri/#mpsi> (дата звернення: 10.10.2019).
  37. Національний Університет фізичного виховання і спорту України. Кафедра здоров'я, фітнесу та рекреації. URL: <https://uni-sport.edu.ua/content/kafedra-zdorovya-fitnessu-ta-rekreaciyi> (дата звернення: 10.10.2019).
  38. Promoting human wellness: new frontiers for research, practice, and policy / edited by Margaret Schneider Jamner and Daniel Stokols. Berkeley: University of California Press, 2000. xii, 737 p.
  39. Ansbaugh D., Hamrick M., Rosato F. Wellness: concepts and applications. 8th ed. New York: McGraw-Hill Higher Education, 2011. xi, 510 p.
  40. Edlin G., Golanty E. Health & Wellness. 12th ed. Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning, 2016. xxiv, 798 p.
  41. Pilzer P. The New Wellness Revolution: How to Make a Fortune in the Next Trillion Dollar Industry. 2nd ed. Hoboken, N.J.: John Wiley and Sons, 2007. xviii, 280 p.
  42. Travis J. W., Ryan R.S. Wellness workbook: how to achieve enduring health and vitality. 3rd. ed. Berkeley: Celestial Arts, 2004. xxxvi, 323 p.
  43. Кириленко О. М. Інституціональні трансформації сучасного спорту. Монографія. Рівне: Геден-Прінт, 2011. 522 с.
  44. Апанасенко Г. Л. Збереження і зміцнення здоров'я населення: стратегія і тактика. *Менеджмент охорони здоров'я: тези науково-практичної конференції (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 13–14 лютого 2004 р.)* / [упоряд. І. Грига, Т. Семигіна]. Київ: Унів. вид-во Пульсари, 2004. С. 6–7.
  45. Дмитриева Е. В. От социологии медицины к социологии здоровья. *Социологические исследования*. 2003. № 11. С. 51–57.

REFERENCES

1. Ustav (Konstitucija) Vsemirnoj organizacii zdavoohranenija. URL: https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_ru.pdf [in Russian].
2. Brehman, I. I. (1990). *Valeologija – nauka o zdorov'e*. 2-e izd., dop. i pererab. Moskva: Fizkul'tura i sport [in Russian].
3. Dil'man, V. M. (1986). *Bol'shie biologicheskie chasy: vvedenie v integral'nuju medicinu*. 2-e izd., pererab. i dop. Moskva: Znanie [in Russian].
4. Jur'eva, L. N. (2002). *Istorija. Kul'tura. Psihicheskie i povedencheskie rasstrojstva*. Kiiv: Sfera [in Russian].
5. Apanasenko, G. L., Popova, L. A. (1998). *Medicinskaja valeologija*. Kiiv: Zdorov'ja [in Russian].
6. Reshetnikov, A. V. (2000). Jevoljucija i problemy sovremennoj mediciny. *Jekonomika zdavoohranenija - Health Economics*, 5-6, 64–66 [in Russian].
7. Reshetnikov, A. V. (2007). *Sociologija mediciny: uchebnik*. Moskva: GJeOTAR-Media [in Russian].
8. International Sociological Association. Research Committees. URL: <https://www.isa-sociology.org/en/research-networks/research-committees>
9. Doklad o situacii v oblasti neinfekcionnyh zabolevanij v mire 2014. «Dostizhenie devjati global'nyh celej po NIZ, obshhaja otvetstvennost'». URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/148114/WHO_NMH_NVI_15.1_rus.pdf?sequence=6 [in Russian].
10. 10 faktov o o sostojanii zdavoohranenija v mire. URL: https://www.who.int/features/factfiles/global_burden/ru/ [in Russian].
11. Global'naja strategija po pitaniyu, fizicheskoj aktivnosti i zdorov'ju. URL: <https://www.who.int/publications/list/9241592222/ru/> [in Russian].
12. Zdorov'e-21. Osnovy politiki dostizhenija zdorov'ja dlja vseh v Evropejskom regione VOZ. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/109780/wa540ga199herus.pdf [in Russian].
13. Lalonde, M. (1974). *A new perspective on the health of Canadians. A working document*. Ottawa: Government of Canada. URL: http://www.hc-sc.gc.ca/hcs-sss/alt_formats/hpb-dgps/pdf/pubs/1974-lalonde/lalonde-eng.pdf
14. Alma-Atinskaja deklaracija. Prinjata Mezhdunarodnoj konferenciej po pervichnoj mediko-sanitarnoj pomoshhi, Alma-Ata, 12 sentjabrja 1978 goda. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/almaata78.shtml [in Russian].
15. Organizacija Ob#edinennyh Nacij. General'naja Assambleja. 2015. A/RES/70/1. Rezoljucija, prinjataja General'noj Assambleej 25 sentjabrja 2015 goda. 70/1. Preobrazovanie nashego mira: Povestka dnja v oblasti ustojchivogo razvitija na period do 2030 goda. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/1> [in Russian].
16. «Vmeste – za zdorovyj mir». D-r Tedros Adhanom Gebrejesus. URL: <https://www.who.int/ru/dg> [in Russian].
17. Annandale, E. (2014). *The Sociology of Health and Medicine: A Critical Introduction*. 2nd ed. Cambridge, UK: Polity.

18. Weiss, G. & Lonnquist, L.E. (2017). *Sociology of Health, Healing, and Illness*. Ninth edition. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
19. Nagla M. *Sociology of Health and Medicine*. Jaipur: Rawat Publications, 2018. xv, 514 p.
20. Dmitrieva, E. V. (2002). *Sociologija zdorov'ja: metodologicheskie podhody i kommunikacionnye programmy*. Moskva: Centr [in Russian].
21. Closing the Gap in a Generation. Health Equity through Action on the Social Determinants of Health. Final report of the commission on social determinants of health. URL: whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241563703_eng.pdf
22. Mihel', D. V. (2011). Medikalizacija kak social'nyj fenomen. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta - Bulletin of the Saratov State Technical University*, 4(60), Issue 2, 256–263 [in Russian].
23. Zhelnin, A. I. (2018). Biovlast' kak obshhesocial'nyj fenomen i ee sovremennye krizisnye transformacii. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofija. Sociologija. Politologija - Bulletin of Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Political science*, 41, 49–56 [in Russian].
24. Chernjak, Ju. G., Dobrorodnij, D. G. (2012). Medikalizacija kak sociokul'turnyj fenomen i predmet mezhdisciplinarnogo issledovanija. *Filosofija i social'nye nauki - Philosophy and Social Sciences*, 1/2, 82–88 [in Russian].
25. Gvozdev, M. G. (2016). Helsizm v kontekste social'noj kritiki medicyny. *Obshhestvo: filosofija, istorija, kul'tura - Society: philosophy, history, culture*, 9, 79–81 [in Russian].
26. Gol'man, E. A. (2014). Novoe ponimanie zdorov'ja v politike i povsednevnosti: istoki, aktual'nye napravlenija problematizacii. *Zhurnal issledovanij social'noj politiki - Social Policy Research Journal*, 12(4), 509–522 [in Russian].
27. Vorona, V. & Shulha, M. (Eds.) (2018). *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*. Issue 5 (19). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
28. Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D. World Happiness Report–2019. URL: <https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2019/WHR19.pdf>
29. Kyrylenko, O. M. (2016). Blahopoluchchia liudei yak ob'iekt sotsiologichnykh doslidzhen: felitsytarnyi pidkhid. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna Akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii «Sotsiologhiia» - Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine". Series "Sociology"*, 3(30), 18–33 [in Ukrainian].
30. «Portrety regionov»: Itogi. Svodnye dannye, sravnitel'nyj analiz mezhdub oblastjami. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_svodnye_dannye_sravnitelnyj_analiz_mezhdub_oblastyami.html [in Russian].
31. Zaklady okhorony zdorov'ia ta zakhvoriuvanist naseleennia Ukrainy u 2017 rotsi. Statystychnyi zbirnyk / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf [in Ukrainian].
32. Behavioral Risk Factor Surveillance System. URL: <https://www.cdc.gov/brfss/index.html>
33. Behavioral Risk Factor Surveillance System 2017 Questionnaire. URL: https://www.cdc.gov/brfss/questionnaires/pdf-ques/2017_BRFSS_Pub_Ques_508_tagged.pdf

34. Healthy People 2030 Framework. URL: <https://www.healthypeople.gov/2020/About-Healthy-People/Development-Healthy-People-2030/Framework>
35. Robochi prohramy elektyvnykh kursiv «Sotsiologhiia ta medychna sotsiologhiia» i «Sotsiologhiia zdorov'ia ta khvoroby». URL: <http://nmuofficial.com/zagalni-vidomosti/kafedri/#mpsi> [in Ukrainian].
36. Natsionalnyi medychnyi universytet imeni O. O. Bohomoltsia. Kafedry. URL: <http://nmuofficial.com/zagalni-vidomosti/kafedri/#mpsi> [in Ukrainian].
37. Natsionalnyi Universytet fizychnoho vykhovannia i sportu Ukrainy. Kafedra zdorov'ia, fitnesu ta rekreacii. URL: <https://uni-sport.edu.ua/content/kafedra-zdorovya-fitnessu-ta-rekreaciyi> [in Ukrainian].
38. Jamner, M.S. & Stokols, D. (Eds.) (2000). *Promoting human wellness: new frontiers for research, practice, and policy*. Berkeley: University of California Press.
39. Anspaugh, D., Hamrick, M., Rosato, F. (2011). *Wellness: concepts and applications*. 8th ed. New York: McGraw-Hill Higher Education.
40. Edlin, G. & Golanty, E. (2016). *Health & Wellness*. 12th ed. Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning.
41. Pilzer, P. (2007). *The New Wellness Revolution: How to Make a Fortune in the Next Trillion Dollar Industry*. 2nd ed. Hoboken, N.J.: John Wiley and Sons.
42. Travis, J. W. & Ryan R.S. (2004). *Wellness workbook: how to achieve enduring health and vitality*. 3rd. ed. Berkeley: Celestial Arts.
43. Kyrylenko, O. M. (2011). *Instytutsionalni transformatsii suchasnoho sportu*. Monohrafiia. Rivne: Hedeon-Print [in Ukrainian].
44. Apanasenko, H. L. (2004). Zberezhennia i zmitsnennia zdorov'ia naseleння: stratehiia i taktyka. *Menedzhment okhorony zdorov'ia: tezy naukovo-praktychnoi konferentsii (Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia», 13–14 liutoho 2004 p.) – Health Management: Abstracts of the Scientific and Practical Conference (National University of Kyiv-Mohyla Academy, February 13–14, 2004)* / [uporiad. I. Hryha, T. Semyhina]. Kyiv: Univ. vyd-vo Pulsary, 6–7 [in Ukrainian].
45. Dmitrieva, E. V. (2003). Ot sociologii medicyny k sociologii zdorov'ja. *Sociologicheskie issledovaniia - Sociological studies*, 11, 51–57 [in Russian].

Кириленко Олеся Миколаївна, доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри політичних наук Рівненського державного
гуманітарного університету, Україна

ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглядаються проблеми сучасної соціології здоров'я та медицини, об'єктом яких є дослідження рівня і показників здоров'я і захворюваності населення, їх чинників, рівня культури здоров'я, а також вивчення медицини як соціального

інституту, який забезпечує процеси діагностики, лікування і профілактики захворювань. Аналізуються основні проблеми, тенденції та перспективи розвитку системи охорони здоров'я сучасного суспільства.

Ключові слова: здоров'я, медицина, охорона здоров'я, соціологія медицини, соціологія здоров'я, велнес.

Kyrylenko Olesia Mykolaivna, Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of the Department of Political Sciences, Rivne State University of Humanities, Ukraine

HEALTH OF THE POPULATION AND HEALTH PROMOTION AS THE OBJECTS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Problem setting. Studying the factors that determine health shows that medicine is important along with biogenetic and environmental factors. However, the leading factors of health in modern conditions are the level and quality of life of people, the level of their health culture and lifestyle. This increases the role of researches on social and cultural conditions and determinants of health in the framework of not only medical sciences, but also the sociology of medicine, health and disease, wellness studies.

Recent research and publications analysis. Development of the sociology of medicine and health has received significant support after the report of the Minister of Health of Canada M. Lalonde, "A new perspective on the health of Canadians", in which new strategies of forming a culture of public health and improving the quality of life and people's well-being were proposed. Sociological analysis of the problems of health and the development of healthcare has been significantly developed in the works of such researchers in Western Europe and North America, as R. Dubo, T. MacKeown, V. Navarro, I. Illich, E. Friedson, I. Zola, S. Szreter, A. Williams, R. Stevens, K. Winter, A. Titmonas, N. Gail, C. Lafontaine, E. Annandale, D. Mechanic, G. Weiss, K. White, S. Blum, D. Black, H. Freeman, S. Levine, F. Wolinsky, J. Gable, M. Elston, N. Hart, J. Travis and others. Such Russian and Ukrainian scientists have contributed to the development of the sociology of medicine and health, as V. Lupandin, A. Izutkin, A. Sahno, J. Lisicin, N. Vinogradov, V. Dil'man, I. Brehman, G. Caregorodcev, V. Dimov, V. Kochenov, I. Zhuravleva, N. Grigor'eva, K. Habibulin, A. Reshetnikov, E. Dmitrieva, N. Antonova, G. Apanasenko, V. Petlenko, L. Sushhenko, I. Gorbas', G. Slabkij, V. Moskalenko, T. Gruzeva, O. Cimbrovskij, N. Panina, Y. Golovaha, O. Balakireva, N. Ringach, R. Levin, I. Venirchuk, N. Soboleva, G. Chepurko and others.

Paper objective. Consideration of the main problems of modern sociology of health and healthcare as the objects of sociological research.

Paper main body. Problem field of the sociology of health and medicine has a wide range of different aspects of the study of values, knowledge, ideas, norms, as well as indicators, conditions and factors of health, its pathologies at the individual, group, national

and global levels. Sociology studies the development of healthcare system and medical services from an institutional point of view, considering it as a modern complex institutional phenomenon. An important aspect of sociological analysis of this institution are the manifestations of socio-economic, territorial, gender, ethnic inequality in access to medical care, health improvement and health culture. The manifestations of subnational and global gaps in access to medical care and health improvement are considered by experts as the most acute problems of modern health care.

Sociological approach involves understanding the inter-institutional relations of the development of medical and healthcare through the study of their economic, political, legal, cultural, vocational, scientific, technical, information and communicative manifestations.

In Ukraine, the sociology of medicine and health shows achievements in the empirical field of research and is progressively developing within the framework of academic science and universities in the medical and sports fields. Actual problems of sociological analysis of the state of health and its preservation are studies of causes of high morbidity and mortality, low birth rates, gender analysis of health and causes of morbidity, issues of the quality and accessibility of medical services, the effectiveness of health care reform, prospects for the development of insurance medicine in Ukraine, ways to increase public health culture.

Conclusions of the research. Modern sociology makes an important contribution to health management as a comprehensive area of modern science about problems of public and individual health, institutional foundations of healthcare, trends and prospects for the transformation of medicine and health culture in the context of globalization and inter-netization of society and implementation of sustainable development strategies. The development of sociology of medicine and health is an important element in the scientific, informational and analytical support of effective policies in the field of maintaining health, improving the welfare of society and people's happiness.

Keywords: health, medicine, public health, sociology of medicine, sociology of health, wellness.

Klimova Galina Pavlovna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: klimova55@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6533-199X

THE CONDITIONS OF INNOVATIVE CLIMATE FORMATION IN HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the theoretical and methodological analysis of the formation of innovative climate in higher education. Internal and external factors influencing this process are analyzed. The article considers the hierarchy of the components of IHE (“education” – “science” – “production of innovations”) as its innovative potential.

Keywords: *innovation, innovative activity, innovative climate in institutions of higher education, innovative development, innovative society, innovation policy.*

Problem setting. The conditions of functioning of higher education significantly change in modern conditions of socio-economic development of Ukraine. The requirements of the state and society to the quality of education are increasing, teaching technologies are being radically updated, organizational and economic conditions of higher education institutions are changing rapidly, the struggle in the educational services market is intensifying. Institutions of higher education should realize their social mission through the implementation of innovative activities, which should be directed to a significant improvement in the quality of higher education; the creation of new intellectual or knowledge-based educational technologies, textbooks and equipment; development of new sources of financing of the IHE; the improvement of work motivation; increase of professional level of the teaching staff; creation of innovative infrastructure and support of its activities, in response to dynamics of external environment and following an internal needs to improve.

For the implementation of innovative activities in higher education institutions, to ensure its innovative development, it is necessary to have an innovative climate in it. All of the above determines the relevance of socio-philosophical analysis of the essence of innovations in the field of higher education, research paradigms of innovation development of higher school, as well as studies of the mechanism of the innovative climate formation that promotes innovative development of higher educational institutions, effective implementation of innovation in higher education.

Recent research and publications analysis. The problems of formation of innovative climate in higher education are widely discussed in the scientific literature. They are in the focus of such famous scientists as A. Adolph, G. Becker, A. L. Biryukov, E. Bruking, K. Carey, C. Chapman, J. Coleman, P. A. Danaher, K. Daniels, C. Elliott, K. Enomoto, S. Finley, N. F. Ilyin, M. Khosrow-Pour, K. Kusanagi, N. S. Ladizhets, N. I. Lapin, V. S. Lazarev, J. Leonard, J. Lock, B. P. Martirosyan, V. D. Nechaev, C. Nygaard, R. M. Reardon, P. Redmond, H. A. Spires, H. Sugita, F. Takahashi, R. Tsuneyoshi, M. V. Volynska, R. Warner, N. L. Yates et al. [1–10]). At the same time, they remain one of the most controversial, as the scientific approaches to their consideration made by different researchers differ significantly from each other. This actualizes the scientific conceptualization of this problem related to the search for conditions for the formation of an innovative climate in the IHE.

Paper objective. In this regard, the article aims to provide a theoretical and methodological analysis of the essence of the innovative climate in higher education, to consider the conditions of its formation.

Paper main body. The Innovation potential is the basic criterion that determines the effectiveness of the process of creating and using innovations in higher education institutions, which characterizes the ability of the university to implement the processes of innovation. The innovation potential of institutions of higher education is a set of different types of resources, including material, intangible, financial, labor, intellectual and other resources which are necessary for the successful implementation of innovation.

The innovative potential of the higher educational institutes is determined by three groups of indicators: 1) indicators of quality of educational services, 2) indicators of the balance of the infrastructure of the institution 3) indicators of results of innovative development of higher educational institutions (social, economic, environmental, etc.) [11, p. 7–8].

The state of the innovative potential of the IHE depends largely on the innovative climate, whose characteristics are often crucial for the implementation of innovative goals.

Despite the variety of definitions, the innovative climate is usually interpreted as a set of internal and external conditions, which determine the ability of the University to implement innovative activities successfully.

The internal factors that have a favorable, stimulating effect on this transition include the following: highly qualified teaching staff; rich traditions of the institution in the organization of the educational process, sports and cultural achievements; availability of popular areas of training; developed structure of education after graduation: doctoral, postgraduate, competition, dissertation councils for the defense of candidate and doctoral dissertations; extensive mesh of branches; availability of

additional professional education potential; the presence of bases of practice for students; providing higher education institution assistance in employment of graduates; availability of monographs, textbooks and scientific and methodological developments, printed on the initiative of the teachers themselves; trends in the growth of IHE and others.

Among the internal factors constraining or limiting the creation of an innovative climate in the IHE, we can mention the following: uncertainty of criteria for selection of educational content; non-compliance of the existing pedagogical technologies of training and control with the modern requirements of the educational process and the quality of training of graduates; insufficient degree of development of fundamental and applied scientific research; gap between theoretical learning and practice; weak susceptibility of the teaching staff to innovations in various industries improvement of the activities of the IHE; lack of an effective system of attracting students to research and the use of research results in the educational process; weak popularization of the achievements of IHE (scientific schools, achievements of graduates); lack of funding for the activities of IHE, insufficient development of material and technical base, information and scientific and methodological support of the educational process, is being modernized; inefficiency of the current system of career guidance; non-compliance of the level of the teaching staff with the growing requirements for the quality of training of students; low salaries of the teaching staff; aging of the teaching staff; the low prestige level of the IHE and other.

Innovative orientation of modernization of higher education is conditioned by various factors of external socio-cultural environment. Among them: political (the presence of a targeted state order for the development and implementation of the state program in the field of youth policy); economic (crisis phenomena in the economy); demographic (fertility decline, family crisis, etc.); cultural and moral (moral degradation, reduction of the level of General culture and education of young people); growing importance of higher education in the world; the presence of competitors in the educational market. These factors together determine the formation of an innovative climate in a particular institution of Higher Education.

We can make some generalizations about the peculiarities of the process of formation of the innovative climate:

1. The specificity of the activities of the IHE (concerns, first of all, technical universities and institutes) is manifested in the fact that they act both as a creative component and as a production component, that is, higher education institutions do not only “produce ideas” at the level of theoretical positions, concepts or scientific justifications. They bring them to the status of “finished products” in the form of experimental and research samples, technologies, programs, technical descriptions or methodological developments (in addition, and this should be emphasized, the IHEs are directly involved to a greater or lesser extent - in the financing of

basic works related to the process of innovation, and therefore act as a direct investor in innovative projects). Thus, institutions of higher education in this context actually perform three different functions: generation of innovations; production of innovation; providing conditions for spreading of innovation [12, p. 43].

2. Since the institution of higher education is an integral system, the set of links between all its links also remains unchanged throughout the “production process”. This means that during all stages of the innovation process IHE their endogenous environment also remains unchanged, and consequently, the category “innovative climate of the IHE” and “innovation potential of IHE” which are identified by the presence/absence of “information” and “regulatory” links, in fact, become identical.

3. Each IHE usually has several scientific schools representing different branches of science. It is obvious that the educational and scientific activities of higher education institutions form and develop a stable system of relationships between such schools (primarily on the basis of interdisciplinary connections), makes the teaching staff of different departments to work together to solve certain problems. In turn, such cooperation of scientists from different fields of science leads to: the emergence of the effect of “innovation pressure” within the IHE; the emergence of the effect of “convergence of innovations” [13, p. 57].

4. The presence of a network developed ties with research and design institutes, industrial enterprises and other IHE forms a kind of specific “field”, the main “substance” of which is special information (it accumulates technical and economic, technological and other proprietary information), and information for creative nature (it indicates problems and their solutions, which facilitates identification and development of strategies of innovation development. It is obvious that the presence of such a “field” has a decisive influence on the formation of the exogenous environment of the functioning of the IHE. At the same time, it should be noted that the interaction of endogenous and exogenous environments of functioning of higher education institutions leads to the effect of “external innovative pressure” [13, p. 35].

It is obvious that some of the generalizations formulated require a more detailed explanation.

The activity of each IHE involves a combination of three main areas: “education”, “science” and “producing of innovations”. Of course, there is a certain dependence and interdependence between these directions, which forms an integral system of cause-and-effect relations. Thus, the level of “science” is largely determined by the level of “education”, which was formed in this institution of higher education.

This is due to the fact that the high “concentration” of scientific and pedagogical workers, as well as the available organizational, institutional and information support create all the necessary conditions for active and effective scientific activity

of the IHE. On the other hand, a kind of quantitative indicator of the effectiveness of research work, which is carried out in the institution of higher education, is the third direction of its activity – “producing of innovations”. That is, the level of “quality of science”, which is achieved in a particular IHE, determines the level of direction of “producing of innovations”. It should be noted that the level of direction “production of innovations” is characterized as quantitative characteristics (the number of completed developments made experimental and experienced samples obtained certificates on inventions, licenses, patents and the like), and qualitative: every innovation is characterized by its level of innovativeness.

The outlined dependencies between the main activities form an integral hierarchical system of levels: 1st level-the level of “education”; 2nd level-the level of “science”; 3rd level – the level of “development of innovations”. At the same time, it is obvious that between these levels there are not only direct links, but also the so - called “positive feedback”, that is, the results of higher education institutions in the third direction - the direction of “producing of innovations” – certainly affect its second direction – the level of “science”, respectively, strengthening or weakening this direction. A similar relationship exists between the second and first levels: “science” – “education”. In other words, the success or failure of IHE in producing of innovations necessarily affects both the level of science and the quality of education in this educational institution, respectively, increasing or lowering them. This hierarchy of components of the IHE is interpreted by many scientists as its innovative potential [14].

We can draw some conclusions, following this approach:

1. A necessary condition for the formation of the innovative climate of higher education institutions is the expressed presence in its activities of three components: “education”, “science” and “producing of innovations”.

2. A sufficient condition for the creation of an innovative climate of the IHE is the pronounced development, balance and active interaction of these components, the necessary level of which is determined by the presence of a stable system of vertical active links between them.

3. A stable system of vertical active links between “education”, “science” and “producing of innovations” in the institution of higher education is provided by an effective system of horizontal links between its structural units (departments).

It can be argued that the level of innovation climate of the IHE is determined by the activity of the system of vertical links, which, in turn, is based on the system of horizontal links.

It is known that the system of horizontal internal links of higher education institutions is a set of links that arise between different departments of the higher education system in the process of their educational and research activities. It is the presence of such a system that provides the opportunity to produce “real” innova-

tive projects, since their implementation always takes place with the participation of scientists from different departments (that is, representatives of various branches of science). In this case, however, there is one fundamental feature: in the heart of every innovation lies a scientific idea which was developed, as a rule, scientists of one department (that is to say, the relevant department, in terms of innovation orientation), while its implementation is, quite often, is ensured by the participation of scientists from several departments.

Generating a scientific idea profile department creates a kind of internal “innovation pressure” for other departments that are potential participants in the process of implementing this idea in real innovation. As a result, “lagging” departments are forced to pull up to the level that is determined by the level of outlined scientific ideas and the level of its implementation, which certainly leads to the expansion of “bottlenecks” in the process of innovation of higher education institutions. At the same time, it should be noted that this “extension” is often accompanied by the effect of “convergence innovation” [13, p. 57]. The emergence of such an effect directly affects the system of vertical and horizontal links between the components of the IHE, thereby objectively improving its internal innovation climate.

Conclusions of the research. Thus, innovation in higher education institutions does not happen by itself. Certain favorable factors are needed for its implementation, among which the most important place belongs to the formation of an innovative climate in the institution of higher education. The components of the external innovation climate include the state policy in the field of legislation and the tax system, the demand of production and business for innovation products of higher education institutions. An important element of the external innovation climate in the IHE is also the quality of students training, as it determines the success of the implementation of innovative educational programs in higher education institutions. An important component of the internal innovation climate is the presence of initiative highly qualified employees who are able to generate and implement new ideas, as well as competent managers who are ready to adequately perceive the need for change and are able to implement organizational and managerial innovations in institutions of higher education.

REFERENCES

1. Carey, K. (2015). *The end of college: creating the future of learning and the university of everywhere*. New York: Riverhead Hardcover.
2. Daniels, K., Elliott, C., Finley, S., Chapman, C. (2019). *Learning and teaching in higher education: perspectives from a business school*. Northampton: Edward Elgar Publishing.
3. Enomoto, K., Warner, R. & Nygaard, C. (2018). *Innovative teaching and learning practices in higher education*. Faringdon, Oxfordshire : Libri Publishing.

4. Khosrow-Pour, M. (Ed.) (2019). *Advanced methodologies and technologies in modern education delivery*. Hershey, PA: Information Science Reference.
5. Reardon, R.M., Leonard, J. (Eds.) (2018). *Innovation and implementation in rural places: school-university-community collaboration in education*. Charlotte, NC: Information Age Publishing, Inc.
6. Redmond, P., Lock, J. & Danaher, P.A. (Eds.) (2015). *Educational innovations and contemporary technologies: enhancing teaching and learning*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
7. Spires, H.A. (Ed.) (2018). *Digital transformation and innovation in Chinese education*. Hershey, PA: Information Science Reference.
8. Trebin, M.P. (2015). Hlobalizatsiia vyshchoi osvity: vyklyky dlia Ukrainy. *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Studentska molod v umovakh hlobalizatsii" (Dnipropetrovsk, 24 kvitnia 2015 r.)*. – *Proceedings of the Second International Scientific and Practical Conference "Student Youth in the Conditions of Globalization" (Dnipropetrovsk, April 24, 2015)*. Dnipropetrovsk: LIRA, 145–151 [in Ukrainian].
9. Tsuneyoshi, R., Sugita, H., Kusanagi, K., Takahashi, F. (Eds.) (2019). *Tokkatsu: the Japanese educational model of holistic education*. New Jersey: World Scientific.
10. Yates, N.L. (Ed.) (2015). *New developments in science education research*. New York: Nova Publishers.
11. Vladimirov, A.I. (2012). *Ob innovacionnoy deyatel'nosti vuzov: monografiya*. Moskva: OOO «Izdatel'skiy Dom NADRA» [in Russian].
12. Vovkanich, S. (2005). Sociogumanisticheskii kontekst naukoemkoy ekonomiki innovacionnogo obschestva. *Ekonomika Ukrainy – Ukrainian economy*, 2, 53–58; 3, 42–48 [in Russian].
13. Hrechanyk, B.V. (2007). *Innovatsiinospriamovanyi rozvytok pidpriemstv: orhanizatsiino-ekonomichni aspekty: monohrafiya*. Ivano-Frankivsk: Zakhidnoukrainskyi ekonomiko-pravnychy universytet [in Ukrainian].
14. Vladyka, M.V. Innovacionnyy potencial vuzov kak faktor konkurentnosti ekonomicheskogo razvitiya. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/151213659.pdf> [in Russian].

Клімова Галина Павлівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО КЛІМАТУ У ВИЩОЇ ШКОЛІ

Стаття присвячена теоретико-методологічному аналізу формування інноваційного клімату у вищій школі. Аналізуються внутрішні і зовнішні чинники, що впливають на цей процес. У статті розглядається ієрархія компонентів ЗВО («осві-

та» – «наука» – «виробництво інновацій») як його інноваційного потенціалу. Стан інноваційного потенціалу ЗВО багато в чому залежить від інноваційного клімату, характеристики якого часто є вирішальними для реалізації інноваційних цілей. Незважаючи на різноманітність визначень, інноваційний клімат зазвичай трактується як сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, від яких залежить здатність ЗВО успішно здійснювати інноваційну діяльність.

Можна зробити деякі узагальнення, стосовно особливостей процесу формування інноваційного клімату у ЗВО:

1. Специфіка діяльності ЗВО проявляється в тому, що вона виступає одночасно і як креативна складова, і як виробнича складова, тобто заклади вищої освіти не тільки «продують ідеї» на рівні теоретичних положень, концепцій або наукових обґрунтувань, вони доводять їх до статусу «готової продукції» у формі експериментальних і дослідних зразків, технологій, програм, технічних описів або методичних розробок. Таким чином, заклади вищої освіти в цьому контексті здійснюють фактично три різні функції: генерування інновацій; продукування інновацій; забезпечення умов для поширення інновацій.

2. Оскільки ЗВО є стійкою цілісною системою, то і сукупність зв'язків між усіма її ланками залишається також незмінною впродовж усього «виробничого процесу». Це означає, що протягом усіх етапів процесу інноваційної діяльності ЗВО їх ендогенне середовище залишається також незмінним.

3. Кожний ЗВО, як правило, має кілька наукових шкіл, що представляють різні галузі науки. Очевидно, що освітня та наукова діяльність закладу вищої освіти формує і розвиває стійку систему взаємозв'язків між такими школами (в першу чергу, на основі міждисциплінарних зв'язків), змушує професорсько-викладацькі колективи різних кафедр спільно працювати над вирішенням тих чи інших завдань. У свою чергу, така співпраця науковців, які представляють різні галузі науки, призводить до: виникнення всередині ЗВО ефекту «інноваційного тиску»; виникнення ефекту «конвергенції інновацій».

4. Наявність цілої мережі розвинених зв'язків з науково-дослідними та проектно-конструкторськими інститутами, промисловими підприємствами, а також іншими ЗВО формує своєрідне «специфічне поле», основною «субстанцією» якого виступає спеціальна інформація, яка акумулює техніко-економічну, технологічну та іншу спеціальну інформацію, та інформація креативного характеру, яка вказує на проблеми і способи їх розв'язання, сприяє з'ясуванню та розробленню стратегій інноваційного розвитку.

Діяльність кожного ЗВО передбачає поєднання трьох основних напрямів: «освіта», «наука» і «продукування новацій». Безумовно, що між цими напрямками існує певна залежність та взаємозумовленість, яка формує цілісну систему причинно-наслідкових зв'язків, які необхідні для формування інноваційного клімату у вищій школі.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційний клімат в закладах вищої освіти, інноваційний розвиток, інноваційне суспільство, інноваційна політика.

Климова Галина Павловна, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО КЛИМАТА В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Статья посвящена теоретико-методологическому анализу формирования инновационного климата в высшей школе. Анализируются внутренние и внешние факторы, влияющие на этот процесс. В статье рассматривается иерархия компонентов ЗВО («образование» – «наука» – «производство инноваций») как его инновационного потенциала.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационный климат в учреждениях высшего образования, инновационное развитие, инновационное общество, инновационная политика.

Куцепал Світлана Вікторівна, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретико-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, Україна
e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3804-6031

СПОЖИВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Розкрито зміст понять «споживання» та «суспільство споживання». Доведено, що споживання у процесах соціальної динаміки та соціальної трансформації набуває функціональної значимості, суттєво впливає на статусну позицію індивіда в структурі соціальних відносин. Обґрунтовано тезу про те, що споживання є засобом соціального відтворення та маркером позиції індивіда в системі соціальної ієрархії, має вирішальне значення для самоідентифікації та самоствердження індивіда.

Ключові слова: *суспільство, споживання, суспільство споживання, соціальна ієрархія, соціальна організація.*

Постановка проблеми. У процесах соціокультурної динаміки сучасного суспільства значну роль відіграє процес споживання, що є не лише маркером розвитку соціуму, оскільки створює нові семантичні зв'язки та формує символічний континуум суспільних відносин, а й суттєво впливає на процеси соціалізації особистості та формування соціальних практик. Більш того, саме дискурс споживання створює та репрезентує моделі поведінки, формує цінності та норми, які складають соціокультурний аспект суспільства кінця ХХ – початку ХХІ століття, яке називають «суспільством споживання». Ідеологією «суспільства споживання» вважається консюмеризм – залежність рівня особистого щастя та насолоди від цінності та престижності речей, які споживаються. У соціологічному дискурсі споживання тлумачиться як усвідомлена діяльність людей з конструювання власної ідентичності за допомогою споживання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Споживання як феномен та суспільство споживання як новий образ соціуму вже досить давно в центрі уваги західних дослідників, особливо економістів, соціологів, філософів, найбільш показовими є праці К. Маркса, М. Вебера, Т. Веблена (споживання тлумачиться як процес соціоекономічного стратифікування), Ж. Бодрійяра,

Г. Маркузе, Дж. Рітцера (споживання як символічний обмін), П. Бурд'є (споживання є структурований і соціальний процес накопичення та зміни капіталу), Е. Гіденса (споживання як процес конструювання ідентичності), Н. Мак-Кендріка, Дж. Брювера, Дж. Г. Пламба, М. Дугласа, К. Кемпбелла, Р. Йенсена та ін., серед українських дослідників зазначену проблематику вивчають О. Герус, А. Дорошкевич, Н. Зінченко, О. Сердюк, В. Тарасенко та ін.

Формування цілей. *Мета статті* – виявити сутність феномену споживання та споживчих практик, розкрити їх вплив на процеси соціокультурної динаміки сучасного суспільства.

Вклад основного матеріалу. Поняття «споживання» потрапило в центр особливої уваги представників інтелектуального загалу у зв'язку з філософією «суспільство споживання», яка була розроблена Ж. Бодрійяром в результаті переосмислення теорії політичної економії К. Маркса та заміни її теорією символічних об'єктів. Ж. Бодрійяр тлумачить суспільство споживання як практичну реальність, яка містить «міфологічний вимір» у власному «об'єктивному» визначенні.

Ж. Бодрійяр доводить, що саме споживання не зводиться до задоволення потреб, а спонукає до їх вироблення, перетворюється на «активний модус відношення» до об'єктивної реальності. Поза межами споживання неможливо пояснити поведінку людини. Споживаються не лише товари та послуги, а вся система об'єктів як знакова структура, внаслідок чого потреба постає структурним модусом продуктивності, а товар редукується до цінностей-знаків, споживаються не речі, а ідеї речей. «Ніколи не споживають об'єкт у собі (у його споживчій вартості) – завжди маніпулюють об'єктами як знаками, які відрізняють індивіда, то приєднуючи його до власної групи, то відділяючи від неї і приєднуючи до групи з більш високим статусом» [1, с. 87].

У соціологічному дискурсі феномен споживання досліджується на двох рівнях – 1) як процес формування ідентичності та відносин з іншими членами суспільства (споживча соціалізація та споживча стратифікація); 2) як визначальний принцип соціальної організації.

Сутність поняття споживання тлумачиться дослідниками досить строкато, так, наприклад, американські соціологи М. Дуглас та К. Кемпбелл визначають його як своєрідну «перепустку» у «вище суспільство», тоді як З. Бауман стверджує, що «споживацька активність перетворює людину на індивіда, за допомогою ретельно підібраних покупок, я можу створити з себе, все, що забажаю» [2, с. 215]. Для П. Бурд'є, споживчі практики – це частина габітусу, що детермінує поведінку індивіда та є засадою для інтерпретації соціуму [3]. Російський дослідник В. Радаєв пропонує економіко-соціальну дефініцію поняття споживання, а саме: «споживання – це використання корисних влас-

тивостей певного блага, пов'язане з задоволенням особистих потреб людини і витратою (знищенням) вартості означеного блага споживання постає як сукупність господарських відносин людей до об'єкту їхнього бажання, а також відносин між самими людьми» [4, с. 6].

Українська дослідниця О. Герус пропонує розглядати споживання «як процес соціального конструювання, форму соціальної дії, соціально-психологічний феномен, під впливом якого відбувається формування соціальних норм та цінностей» [5, с. 15]. О. Герус переконана, що специфіка процесу споживання зумовлена впливом цілеспрямованого тиску економічних важелів та системою ціннісних детермінант, які конструюються в межах певного суспільства, переважно за допомогою медіа простору, а також тим, що об'єктами споживання стають не матеріальні, а соціокультурні об'єкти. Суттєве значення надається особливостями поведінки споживачів та відтворенням ними практик споживання, оскільки саме через споживання людина само-реалізується і самоутверджується [5].

Споживання – це складний процес, пов'язаний з наявним соціальним ресурсом, який має свої закони та правила, залежить від статусу споживача, його системи смаків та вподобань. Суттєву роль також відіграє рівень купівельної спроможності індивіда, можливості придбати дійсно статусну річ або задовольнитися ерзацем, копією, симулякром. У цьому контексті варто згадати так зване «демонстративне споживання», що «асоціюється з певним життєвим стилем, символізуючи соціальні досягнення, життєвий успіх, дозволяє індивідові відтворювати свою приналежність до обраного стану, класу» [6].

Демонстративне споживання – це, як зауважує О. Сінькевич, «своєрідний спосіб конструювання того образу, який індивід бажає пред'явити іншим» [7]. Дослідниця виділяє три підсистеми демонстративного споживання – матеріально-речову, регулюючу (певний стиль споживання) та суб'єктну. Модусами демонстративного споживання є гіперспоживання (придбання значно більшої кількості товарів і послуг, ніж це потрібно індивіду), терапевтичне споживання, різновидом якого є шопінг (споживання заради задоволення та розради) та контркультурне споживання (як протистояння масовому споживанню) [7]. А. С. Дорошкевич вважає, що споживання є активним модусом відношень – не тільки до речей, а й до групи, соціуму, в ньому відбувається універсальний відгук на зовнішні впливи, на ньому базується вся система культури [8]. В. Радаєв називає такі визначальні риси суспільства споживання: 1) стрімке зростання розмаїття товарів та послуг, які реалізуються; 2) оновлення видів товару, поява його удосконалених модифікацій; 3) споживачу пропонуються не окремі споживчі блага, а системи об'єктів споживання, функціонально та символічно пов'язаних між собою [4, с. 10].

Варто зауважити, що не існує одностайної думки стосовно часових рамок існування суспільства споживання. Так, Ж. Бодрійяр визначає часовими межами суспільства споживання ХХ–ХХІ століття, коли відбувся перехід від масового стандартизованого споживання до масового індивідуалізованого споживання. Проте, існує думка, що формування суспільства споживання розпочалося ще у ХVІІІ ст., коли відбулася рання «споживацька революція», що потрактовується як неминучий аналог індустріальної революції, суспільний вибух споживання для врівноваження сплеску виробництва, коли англійська аристократія почала інтенсивно споживати предмети розкоші, а потім ця тенденція розповсюдилась серед представників вищих верств [9, р. 9].

Саме у ХVІІІ ст., на думку Н. МакКендріка, Дж. Брювера, Дж. Г. Пламба, змінюється роль речей у соціальному житті, останні вже оцінюються з точки зору моди та престижу, тоді як утилітарне значення речей відходить на другий план. Відбувається процес загальної комерціалізації, коли все перетворюється на товар, набуває статусу самостійної вартості. «Теорія «споживацької революції» будується на визнанні споживання як придбання благ через ринковий обмін. Звідси критерієм формування суспільства споживання є збільшення частоти трансакцій, внаслідок чого і змінюється роль речей у соціальному житті» [10, с. 28]. Проте, Ф. Фукуяма вважає причиною поширення споживацької культури все ж таки настання постіндустріальної епохи, коли спостерігається процес перетворення людини на *homo consumens*, що самоідентифікує себе через список спожитих нею товарів та послуг [11].

Суспільство складається з багатьох соціальних груп, кожна з яких має свій рівень доходів і свій рівень споживацьких можливостей, тому соціальні групи з більшими фінансовими можливостями чинять постійний культурний тиск на споживачів, рівень можливостей яких нижчий, змушуючи їх постійно нарощувати рівень споживання, тобто споживчі практики продукують соціальну нерівність та статусну диференціацію. У зв'язку з цим Х. Лейбенстайн визначає такі ефекти споживчої поведінки – ефект приєднання до більшості (товар користується попитом у багатьох, тому його необхідно придбати), ефект сноба (небажання придбати товар саме тому, що він користується популярністю у інших споживачів) та ефект Веблена (вибір дорожчого товару на противагу дешевому) [4, с. 8].

Усе вище наведене дозволяє стверджувати, що споживання – примусовий соціальний інститут, який завдяки механізму соціальної демонстрації детермінує поведінку людини, визначає її місце в ієрархії суспільних інтеракцій. Соціальна демонстрація засвідчує право індивіда на володіння певними предметами або благами та є основою приєднання його до відповідної соціальної групи або класу, задовольняє соціальні прагнення індивіда, постає доказом соціальної значущості.

Висновки. Споживання – це соціальна дія, як виконує соціальні та індивідуальні функції, у процесах соціальної динаміки та соціальної трансформації набуває функціональної значимості, суттєво впливає на статусну позицію індивіда в структурі соціальних відносин. Виступає засобом соціального відтворення та маркером позиції індивіда в системі соціальної ієрархії. Важливе значення має також символічна функція споживання, пов'язана з маніпулюванням знаками. Завдяки рекламі та моді індивід споживає набір певних образів та стилів життя, цінностей та зразків, які потім відтворює у повсякденній практиці, в комунікації, у соціальних інтеракціях. «Цілеспрямований смисловий вплив поля реклами привносить у світ споживання нові смислові зв'язки і перетворює споживача на дієвого агента. Діючи в контексті соціально-інформаційного середовища, реклама не просто відтворює інтереси, потреби рекламодавців і споживачів товарів та послуг, вона переводить інформацію зі сфери знань у систему нормативно-ціннісних орієнтацій особистості, впливаючи на соціалізацію особистості, на соціальні відносини та практики» [12, с. 108]. Споживання певних товарів, послуг важливе для самоідентифікації та самоствердження індивіда, оскільки стає одним з основних засобів конструювання власного «Я».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. Москва: Республика; Культурная революция, 2006. 269 с.
2. Бауман З. Мыслить социологически / пер. с англ.; под ред. А. Ф. Филиппова. Москва: Аспект-пресс, 1996. 255 с.
3. Бурдые П. Различения: социальная критика суждения. *Экономическая социология*. 2005. Т. 6. №3. С. 25–48.
4. Радаев В. В. Социология потребления: основные подходы. *Социологические исследования*. 2005. № 1. С.5-18.
5. Герус О. І. Конструювання дискурсивних практик споживання у полі комерційної реклами: автореф. дис. ... канд. соціолог. наук. Київ, 2015. 20 с.
6. Коваліско Н. В. Стиль життя як предмет соціального конструювання у сучасній теорії стратифікації. URL: <http://www.sht.odessa.ua/docs/Articles/Kovalisko.pdf> (дата звернення: 12.09.2019).
7. Сінкевич О. Ідеологія суспільства споживання та масова культура: філософсько-культурологічний аналіз. *Сборник научных трудов Sworld. Материалы международной научно-практической конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2012»*. Т. 39. Вып. 4. Одесса: Куприенко, 2012. С. 102–109.
8. Дорошкевич А. С. Суспільство споживання: морально-соціальні наслідки. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава*

Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2012. №4 (14). С. 76–86.

9. McKendrick N., Brewer J., Plumb J. H. *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century*. Bloomington: Indiana University Press, 1982. viii, 345 p.
10. Сердюк О. О. Витоки суспільства споживання: соціально-філософський аналіз. *Грані*. 2014. Вип. 7(111). С. 26–31.
11. Фукуяма Ф. *Конец истории и последний человек*. Москва: АСТ, 2004. 592 с.
12. Герус О. І. Застосування дискурс-аналітичного підходу у дослідженні комерційної реклами. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2017. Вип. 39. С. 101–109.

REFERENCES

1. Bodrijjar, Zh. (2006). *Obshhestvo potrebleniya. Ego mify i struktury*. Moskva: Respublika; Kul'turnaja revoljucija [in Russian].
2. Bauman, Z. (1996). *Mysl'it' sociologicheskii / per. s angl.; pod red. A. F. Filippova*. Moskva: Aspekt-press [in Russian].
3. Burd'e, P. (2005). Razlichenija: social'naja kritika suzhdenija. *Jekonomicheskaja sociologija – Economic sociology*, 6(3), 25–48 [in Russian].
4. Radaev, V. V. (2005). Sociologija potrebleniya: osnovnye podhody. *Sociologicheskie issledovanija – Sociological studies*, 1, 5–18 [in Russian].
5. Herus, O. I. (2015). Konstruiuvannia dyskursyvnykh praktyk spozhyvannia u poli komertsii noi reklamy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kovalisko, N. V. Styl zhyttia yak predmet sotsialnoho konstruiuvannia u suchasni i teorii stratyfikatsii. URL: <http://www.sht.odessa.ua/docs/Articles/Kovalisko.pdf> [in Ukrainian].
7. Sinkevych, O. (2012). Ideolohiia suspilstva spozhyvannia ta masova kultura: filosofsko-kulturolohichniy analiz. *Sbornik nauchnykh trudov Sworld. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Sovremennye problemy i puti ih reshenija v nauke, transporte, proizvodstve i obrazovanii '2012» – Collection of scientific papers Sworld. Materials of the international scientific-practical conference “Modern problems and their solutions in science, transport, production and education '2012”*, 39(4). Odessa: Kuprienko, 102–109 [in Ukrainian].
8. Doroshkevych, A. S. (2012). Suspilstvo spozhyvannia: moralno-sotsialni naslidky. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”*. Series: *Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 4(14), 76–86 [in Ukrainian].
9. McKendrick, N., Brewer, J., Plumb, J. H. (1982). *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century*. Bloomington: Indiana University Press.

10. Serdiuk, O. O. (2014). Vytoky suspilstva spozhyvannia: sotsialno-filosofskyi analiz. *Hrani – Facets*, 7(111), 26–31 [in Ukrainian].
11. Fukujama, F. (2004). *Konec istorii i poslednij chelovek*. Moskva: AST [in Russian].
12. Herus, O. I. (2017). Zastosuvannia dyskurs-analitychnoho pidkходу u doslidzhenni komertsiinoi reklamy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Seriiia «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» – Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series “Sociological Studies of Modern Society: Methodology, Theory, Methods”*, 39, 101–109 [in Ukrainian].

Куцепал Светлана Викторовна, доктор философских наук, профессор, професор кафедры теоретико-правовых дисциплин Полтавского юридического института Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина

ПОТРЕБЛЕНИЕ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН

Раскрыт смысл понятий «потребление» и «общество потребления». Доказано, что потребление в процессах социальной динамики и социальной трансформации приобретает функциональное значение, существенно влияет на статусную позицию индивида в структуре социальных отношений. Обосновано тезис о том, что потребление есть способом социального воссоздания и маркером позиции индивида в системе социальной иерархии, имеет решающее значение для самоидентификации и самоутверждения индивида.

Ключевые слова: общество, потребление, общество потребления, социальная иерархия, социальная организация.

Kutsepal Svetlana Viktorivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines of Poltava Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

CONSUMPTION AS A SOCIAL PHENOMENON

Formulation of the problem. *In the processes of socio-cultural dynamics of modern society, a significant role is played by the consumption process, which is not only a marker of the development of society because it creates new semantic connections and forms a symbolic continuum of social relations, but also significantly influences the processes of personality socialization and formation of social practices. Moreover, just the discourse of consumption that creates and represents patterns of behavior, shapes values and norms that make up the socio-cultural aspect of the late-20th-the beginning of the 21st century, which they call “consumption society”. Consumerism is the ideology of “consumption society” is*

the dependence of the level of personal happiness and enjoyment on the value and prestige of things, that are consumed. In sociological discourse, consumption is interpreted as the conscious activity of people to construct their own identity through consumption.

Analysis of recent research and publications. *Consumption as a phenomenon and society of consumption as a new image of society during a long period of time has been on the focus of Western researchers, especially economists, sociologists, philosophers, the most illustrative are the works of K. Marks, M. Weber, T. Veblen (consumption is interpreted as a process of socio-economic stratification), J. Baudrillard, G. Marcuse (consumption as a symbolic exchange), P. Bourdieu (field of consumption as a lifestyle), E. Giddens (consumption as a process of identity construction), N. McCendrick, J. Brewer, J. G. Plumb, etc., among Ukrainian researchers, these issues are studied by O. Gerus, A. Doroshkevich, N. Zinchenko, O. Serdyuk.*

Formation of goals. *The purpose of the article is to reveal the essence of the phenomenon of consumption and consumer practices, to reveal their influence on the processes of socio-cultural dynamics of modern society.*

Presentation of the main material. *The concept of “consumption” has become on the focus of attention of intellectuals in connection with the philosophy of “consumption society”, which was developed by J. Baudrillard as a result of rethinking K. Marx’s theory of political economy and its replacement with the theory of symbolic objects. J. Baudrillard interprets consumer society as a practical reality that contains a “mythological dimension” in its own “objective” definition.*

J. Baudrillard proves that consumption is not reduced to satisfaction of needs, but encourages their production, turns into an “active mode of relation” to objective reality. Beyond consumption, it is impossible to explain human behavior. Not only goods and services are consumed, but the whole system of objects as a symbolic structure, whereby the need becomes a structural mode of productivity, and the product is reduced to values-signs, not things, but ideas of things are consumed.

The specificity of the consumption process is conditioned by the influence of purposeful pressure of economic levers and the system of value determinants, which are constructed within a certain society, mainly through the media space, as well as by the fact that the objects of consumption are not material but socio-cultural objects. Significant importance is attached to the peculiarities of consumer behavior and reproduction of their consumption practices, because it is through consumption that person realizes and asserts.

Conclusions. *Consumption in the processes of social dynamics and social transformation becomes functional, significantly influencing the status position of the individual in the structure of social relations. It is a means of social reproduction and a marker of the individual’s position in the social hierarchy system. Through advertising and fashion, individual consumes a set of certain images and lifestyles, values and patterns, which then he reproduces in everyday practice, in communication, in social interactions. Consumption of certain goods, services is important for self-identification and self-affirmation of the individual.*

Keywords: *society, consumption, consumption society, social hierarchy, social organization.*

Михайльова Катерина Геннадіївна, доктор соціологічних наук,
професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної
роботи, Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія», Україна
e-mail: emihaileva@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-4152-0654

ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТИ В УПРАВЛІННІ ТАЛАНТАМИ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Статтю присвячено питанням включення освіти до процесів управління талантами в сучасних організаціях. Здійснено аналіз феномену управління талантами у контексті наукової атрибуції та реальних управлінських практик. Закцентовано увагу на функціональному навантаженні управління талантами, його структурі, позитивних та негативних проявах. Схарактеризовано можливості та протиріччя освітніх технологій в управлінні талантами.

***Ключові слова:** управління талантами, освітні технології, талант, управління, таланто-орієнтована освіта*

Постановка проблеми. Сучасна динаміка соціальних змін утворює нові варіації соціальних практик. Ці зміни торкаються всіх рівнів соціальної динаміки: від макро- до мікро-. Але у сучасних умовах грані між цими рівнями не є явними. Серед найважливіших трендів сучасності, які визначають зміни в соціальних процесах на різних рівнях, в тому числі і на організаційному, дослідники особливо виокремлюють наступні [1]:

– цифрова революція і всі пов'язані з нею зміни: глобалізація ринку (люди можуть працювати віддалено і по всьому світу), прозорість (дані про компанію, рівні зарплат, робочій атмосфері і культурі можна швидко дізнатися з відкритих джерел), доступність будь-якого контенту в режимі реального часу;

– зміна поколінь і необхідність працювати з декількома поколіннями, що мають різні цінності, і пов'язана з цим складність інтеграції різних цінностей в корпоративну культуру;

– невідворотно змінюється організаційна структура: організаціям з жорсткої вертикальної ієрархічною структурою набагато важче адаптуватися до стрімкого темпу змін ринку, і в зв'язку з цим організації змінюють свої струк-

тури на більш гнучкі, горизонтальні, які більше співпрацюють, ніж контролюють і карають;

– у самій організації розмови *про* людей у процесі управління змістилися в бік розмов з людьми.

Ці та інші тренди сприяли формуванню нової управлінської парадигми, яка стає ще одним ланцюгом у лінії змін управлінських парадигм: управління трудовими ресурсами – управління людськими ресурсами – управління людиною – управління талантами.

The Boston Consulting Group (BCG) та World Federation of People Management Assosiation (WFPMA) в своєму спільному звіті «Creating People Advantage 2012» вказали на три ключових питання в роботі з персоналом: управління талантами, розвиток лідерського потенціалу та стратегічне планування трудових ресурсів [2]. За даними досліджень, «компанії, які мають добре розроблену стратегію в галузі управління талантами, генерують на 26% більше прибутків, ніж конкуренти» [3]. Такий стан речей робить зазначену стратегію управління досить привабливою. В основі даної стратегії лежить позиція, відповідно до якої, щоб бути успішними сьогодні, компаніям важливо максимально використовувати весь наявний у них людський капітал. «Мати талановитих співробітників – це не самоціль бізнесу, а його конкурентна перевага, оскільки в сучасних умовах лідерство на ринку забезпечується талановитим персоналом» [4].

Беззаперечними лідерами ринку рішень для управління талантами є сьогодні SuccessFactors, Cornerstone OnDemand (Корнерстоун), а також Oracle Talent Management Cloud (в двох дослідженнях з трьох) [3]. Поряд з цим, концепція управління талантами лише здобуває свою популярність. «Лише 5 відсотків організацій заявляють, що на сьогодні існує чітка стратегія управління талантами та оперативні програми» [5]. У такій ситуації постають питання можливих механізмів максимізації дивідендів від управління талантами. І освіта може розглядатися як один з таких механізмів. При цьому протиріччя в цій зоні соціальної взаємодії полягає між високим рівнем потреби в інноваційних освітніх рішеннях та певною консервативністю освіти як соціального інституту, його значною відстороненістю від реальних практик. Саме це і визначає актуальне предметне коло сучасних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання управління талантами традиційно розглядаються у контексті ефективності менеджменту сучасних організацій. На думку вчених, поняття «управління талантами», або «установка на таланти», з'явилося в звіті компанії McKinsey & Company «Війна за таланти» в 1997 р. [6]. В ньому зауважується, що «війна за таланти – стратегічний переломний момент, який ще не помічає багато компаній;

вона стане визначальною рисою ділового світу на багато років уперед. Тимчасовий спад в економіці не змінить незворотні тенденції попиту на високоталановитих людей. Війна за таланти – це виклик для всіх компаній; але для тих, які будуть реагувати активно і оперативно, це ще й величезна можливість створити конкурентну перевагу» [6]. У науковому полі також існує думка [3], що термін «управління талантами» був введений Д. Уоткінсом з Softscape, який вперше використав його в статті, опублікованій в 1998 р. [7].

Зазначимо, що крім авторів звіту компанії McKinsey & Company та публікацій на його основі – Х. Гандіфл-Джонс, Е. Майклза та В. Екселрод – питання управління талантами знаходяться у фокусі уваги Ф. Джино, Е. Грема, Дж. Іммельта, А. Робертсона, М. Фулон, С. Ханкіна, Е. Чемберс. Значна група вчених (І. Бьєрклан, Ш. Моріс, П. Райт, Ф. Стілс, Дж. Тревор, Е. Фарндейл, Г. Штраль) вважає управління талантами синонімом управління людським капіталом та акцентує увагу у своїх дослідженнях на потребі «налагодження» системи забезпечення талантами. Вони розглядають питання механізмів розвитку талантів, їх відбору, можливостей управляти їхньою продуктивністю, заохочення і утримання на робочому місці тощо.

Серед дослідників пострадянського простору, в тому числі й українських, питання управління талантами розглядають В. Бузник, А. Журавель, Ю. Одегов, О. Продіус, Н. Райнін, Г. Руденко, В. Сідоров, які включають питання управління талантами у загальну концепцію управління персоналом та демонструють можливості технологій в цій царині; здійснюють аналіз досвіду впровадження концепції управління талантами в сучасних організаціях. Питання можливостей освіти у процесі розвитку талантів та обдарованості стали фокусом уваги Ю. Єременко. Взагалі, проведені наукові дослідження дозволили вченим дійти також висновків, що діяльність, пов'язана з управлінням талантами, сформувалася на початку 2000-х.

Таким чином, на сьогоднішній день вже створено певну методологічну базу дослідження управління талантами, але питання щодо ролі освіти в цих процесах залишається практично поза увагою.

Формулювання цілей статті. *Мета статті* – визначення можливостей освіти у процесі управління талантами як менеджерської стратегії.

Вклад основного матеріалу. Розгляд питань управління талантами та механізмів впливу на цей процес передбачає чіткий аналіз теоретико-методологічних основ питання. В цьому аспекті визначення управління талантами не є однозначним та потребує уточнення і пояснень у контексті наукового осмислення процесів управління. Так, частіше за все, під управлінням талантами розуміють «сукупність інструментів управління персоналом, які надають можливість організації залучати, ефективно використовувати та тиражувати

якості співробітників, які дозволяють їм вносити суттєвий внесок у розвиток організації» [3].

Наведене визначення, на наш погляд, виокремлює базові акценти у трактуванні управління талантами: якості співробітників (талантів); організаційні процеси, пов'язані з цими якостями та результатом їх використання; інструменти формування та розвитку якостей та досягнення організаційних результатів. Завдяки цьому ми пропонуємо виокремлювати три групи визначень феномену управління талантами: організаційна; характерологічна; інструментально-процесуальна.

До першої групи можна віднести трактовки, пов'язані з організаційною прогностикою: «Управління талантами означає передбачення необхідного людського капіталу для організації та планування задоволення таких потреб» [8]; «управління талантами (Talent Management) – це залучення високоєфективних співробітників і утримання їх в компанії» [1]; управління талантами – це «діяльність в галузі управління персоналом, спрямована на залучення співробітників в інноваційний процес, формування творчих стимулів і розвиток творчого потенціалу співробітників» [9].

Представники другої групи визначень управління талантами звертають увагу на те, що «управління талантами (Talent Management) – це система підвищення рівня компетенцій у важливих для бізнесу видах діяльності» [10]. Основними маркерами талантів у визначеннях цього напрямку виступають професіоналізм, володіння спеціальними знаннями та навичками, високий рівень кваліфікації тощо.

Третя група визначень базується на інструментальному аспекті реалізації управління талантами як стратегічного завдання. Наприклад, О. Антонова вважає, що управління талантами – це «управління різними HR-процесами, включаючи рекрутинг, швидку адаптацію (onboarding), розвиток і навчання, управління ефективністю діяльності, лідерства та планування заміщення посад» [11].

Але зазначимо, що значна кількість визначень управління талантами містить інтеграцію виокремлених нами складових. Саме це і дозволяє нам говорити про четвертий – інтегрований – підхід до розуміння управління талантами. В його рамках управління талантами «являє собою систему організаційно-економічних і соціально-психологічних заходів, націлених на підвищення рівня компетенцій в критичних, з точки зору бізнесу, видах діяльності шляхом впровадження і розвитку програми по залученню, придбанню, розвитку, просуванню і утриманню талантів» [12, с. 87]. Управління талантами в цьому ракурсі «це, по-перше, область HR-менеджменту, яка займається залученням висококваліфікованих працівників, інтеграцією нових

співробітників, а також утриманням персоналу для задоволення поточних і майбутніх цілей бізнесу, і, по-друге, це виявлення і розвиток фахівців, які володіють професійно цінними якостями і навичками, які вони з високою ефективністю виявляють в роботі» [11].

Зазначимо, що кожен із розглянутих підходів дає можливість більш предметно концентруватися на тих чи інших аспектах управління талантами, але їх використання у сукупності надає найширші можливості для наукового аналізу цього феномену.

Таким чином, на наш погляд, управління талантами (Talent Management) можна визначити як сукупність організаційних інструментів та процесів, які дозволяють знаходити, розвивати та утримувати персонал, якості якого забезпечують досягнення організацією принципово важливих для неї результатів.

Окремим завданням при науковому осмисленні процесів управління талантами є уточнення самого поняття «талант». Талант, як відомо, є високий ступінь обдарованості, який у різних трактовках може (чи не може) формуватися ззовні. Врахування цього факту сформувало два тренди у сприйнятті управління талантами в організаціях. Перший – як про процеси управління талановитими (особливими, HiPo) співробітниками, яких в організаціях не багато.

Аналіз літератури [1; 4; 8; 10; 13] демонструє, що в рамках такого підходу профіль таланту визначається наступними характеристиками:

- високі результати діяльності, висока продуктивність;
- постійне навчання, самоудосконалення;
- наявність професійного і соціального досвіду;
- висока професійна компетентність;
- вміння будувати ефективні комунікації;
- гнучкість;
- ефективна робота в команді;
- вміння мотивувати і розвивати людей;
- високий професійний потенціал;
- наслідування корпоративних цінностей;
- вміння створювати продукти, яких ще не було на ринку тощо.

Тобто мова в даному випадку розуміння управління талантами йде про формування та розвиток певної системи якостей окремих співробітників.

Другий підхід у трактуванні талантів робить акцент на процесах, що насичують організацію ефективними для неї в різних аспектах людьми (в рамках цього уявлення не має чіткого розподілу співробітників на талановитих і неталановитих). Відповідно при цьому головною стає якість виконання професійних обов'язків кожним співробітником організації.

Дискусія між представниками зазначених трактовок є майже постійною. Але окремі науковці зазначають, що можна говорити про еволюцію концепції талантів: якщо раніше талантами вважалися виключно співробітники з високим потенціалом (т.зв. HiPo's, або високоефективні виконавці), то сьогодні маються на увазі всі співробітники в організації. «Під талантами, в широкому сенсі, ми маємо на увазі всіх співробітників в організації, припускаючи, що кожен співробітник на своєму робочому місці може бути в чомусь талановитим» [1].

За такої тенденції компанії визначають певні універсалиї для співставлення своїх співробітників. Наприклад, у 1990-х роках компанія «General Electric», використовуючи принципи мерітократії, закладені в основу її роботи з персоналом ще у XIX столітті, ввела нововведення у розвиток системи управління талантами, визначивши цінності компанії як ключовий фактор в оцінці персоналу. Серед таких цінностей: «принципова та непорушна порядність; потяг до майстерності, відкритість ідеям, створення конкурентних переваг через поліпшення якості роботи; зменшення витрат та підвищення швидкості; впевненість у собі для залучення інших та активних дій; створення ясного, простого й реалістичного бачення та доведення своєї позиції до членів команди; енергія та спроможність заряджати інших; глобальне мислення; ставлення до змін як до можливостей, а не до загроз тощо» [14].

Слід визнати, що як у першому, так і у другому трактуванні талантів в організаціях мова йде про створення таких умов праці, в яких корисні здібності, знання і навички співробітників будуть розвинені і з успіхом реалізовані. Велику роль в цьому питанні відіграє модифікація організаційної культури [11] та освіта. Саме освіта, на нашу думку, може розглядатися як механізм активації корпоративних талантів.

На наш погляд, роль освіти в управлінні талантами має кілька векторів. Перший – це підготовка талантів у закладах вищої освіти. Однак «сьогодні у всьому світі спостерігається тренд: 70 % людського капіталу формується за рахунок зусиль самої людини, 20 % – за рахунок роботодавця і тільки 10% припадає на вищу школу» [4]. Цей факт визначає наявність інших освітніх механізмів розвитку талантів в організаціях.

В контексті ролі університетів у підготовці талантів сьогодні існують певні протиріччя. Перше пов'язане з високим рівнем потреб у якісній освіті, розвитку сильних якостей студентів як майбутніх фахівців поряд з реальним недостатнім рівнем їхньої підготовки до практичної діяльності.

При цьому «часто скаржаться на те, що ВЗО поставляють фахівців, яких потрібно після студентської лави ґрунтовно навчати мало не азам професії, багато роботодавців витрачають на підвищення кваліфікації своїх працівни-

ків не більше 1% сукупних витрат на персонал (робочу силу). Тільки останнім часом в компаніях стали з'являтися різні освітні програми, удосконалюються системи і методи навчання. Завдяки цьому зростає професіоналізм персоналу» [4]. Тобто не завжди якісна підготовка в університетах при високих потребах в якісних, талановитих фахівцях співіснує з готовністю роботодавців вкладати ресурси у донавчання. В такій концепції управління талантами може розглядатися лише як перший із зазначених нами вище трендів – коли організація використовує зовнішнє середовище для отримання талантів, а освіта виступає інструментом, який працює лише на «вході» організації.

Саме в такому ракурсі роль інструментів придбання талантів і управління ефективністю, за даними Bersin, зростає в порівнянні з інструментами управління навчанням [3], що не дозволяє освіті використовувати свій потенціал повною мірою.

Поряд з цим, у компаніях, які використовують управління талантами, університети є одним з основних джерел набору талантів. Так, основні джерела залучення талантів в General Electrics виглядають так [14]:

- бакалаври (випускники коледжів і університетів) без досвіду роботи;
- магістри (в галузі фінансів, бізнес-адміністрування, управління персоналом);
- фахівці-гуманітарії;
- інженерно-технічні фахівці;
- професіонали з досвідом роботи, що знаходяться в середині своєї кар'єри;
- професіонали, які пропрацювали деякий час у провідних консалтингових компаніях.

Вочевидь, провідні компанії, не зважаючи на «слабкість» формальної університетської освіти, не відмовляються від неї як джерела найму талантів. Це зберігає роль «зовнішньої» освіти в управлінні талантами.

Але, поряд з цим, такої ролі стає вкрай недостатньо для повноцінної реалізації стратегії управління талантами в організаціях. Саме тому актуалізуються «внутрішні» освітні технології, які спрямовані на: розвиток талантів всередині компанії, програмний супровід талановитих співробітників та впровадження навчального менеджменту. Радикально змінюються підходи до навчання. «Колишні «монстри» – корпоративні університети з розкладом тренінгів вже неефективні. Співробітники хочуть навчатися швидко, точково, з мінімальним відривом від основної роботи, використовуючи зручну їм мобільну технологію. Це означає, що всі колишні підходи до навчання потрібно перебудувати. Йдеться, крім усього іншого, ще й про те, що сьогодні співробітники хочуть самі вибирати необхідний їм контент – компаніям потрібно забезпечити до нього доступ» [1].

Така ситуація стимулює активізацію неформальних та інформальних освітніх технологій та практик. До них сьогодні у контексті управління талантами відносять: коучинг, менторінг, тренінги, навчання через залучення до інноваційних проєктів, участь у стратегічних ініціативах, ротацию, випереджувальну підготовку для стратегічних проєктів тощо. В організаціях використовують також спеціальні програми співробітництва з провідними профільними університетами задля цільової підготовки фахівців та удосконалення освітніх програм для мінімізації витрат на адаптацію співробітників.

В умовах скорочення життєвого циклу навичок та знань ключовими маркерами та результуючими при використанні освітніх механізмів в управлінні талантами стають: інноваційність, інвестування в людський капітал, професійний та кар'єрний розвиток, якісне професійне оточення, визнання, досягнення тощо.

Важливими постають також технологічні рішення інтеграції освітніх механізмів в управління талантами. Як демонструє аналіз, вони починають діяти ще до «входу» співробітника в організацію і продовжують свою дію протягом усього професійного життя в ній. В цьому аспекті сьогодні говорять про:

- цифровий рекрутинг як відображення цифрового бренду роботодавця. В цій царині дослідники стверджують, що «організаціям потрібні цифрові лідери, здатні створювати, очолювати і розвивати команди, підтримувати зв'язки між людьми і їх залученість, а також розвивати культуру інновацій, стійкість до ризику і постійне вдосконалення» [1];

- розвиток дизайн-мислення;
- створення цілісного захоплюючого, надихаючого досвіду співробітників;
- корегування корпоративної культури як системоутворюючого елементу роботи з талантами;
- конструювання векторів успіху тощо.

Взагалі можна говорити про необхідність формування освіти, орієнтованої на розвиток талантів організації – таланто-орієнтованої. Важливим кроком в цьому є моніторинг тих компетенцій, які надають своїм співробітникам конкуренти.

У цілому, використання освітніх механізмів в управлінні талантами має беззаперечні позитивні наслідки. Але, на думку учасників дослідження НП «Експерти Ринку Праці» і компанії «Changellenge», сама наявність талановитих співробітників в колективі здатна стати причиною низки негативних наслідків. Серед них такі [15]:

- необхідність створення особливих умов для мотивації і самореалізації фахівців;

- невідповідність темпераментів членів команди і емоційне напруження в колективі;
- потреба підлаштовуватися під ключових співробітників;
- вимога підвищеної уваги керівництва до їх особистості та роботи;
- порушення стандартів роботи тощо.

Поряд з цим, питання управління талантами, їх розвитку та використання завжди пов'язане із питаннями відповідності. На думку Ф. Джино, «відповідність на роботі набуває різних форм: моделювання поведінки інших у подібних ролях, вираз відповідних емоцій, носіння «правильної» одежі, згода з думкою керівників, потурання поганим рішенням у команді тощо [16].

Треба враховувати, що саме стандартні практики – засоби мислення та дій відіграють важливу роль у формуванні продуктивності діяльності організацій. Тому талант в цьому контексті розглядається як руйнівна сила, якій не завжди варто довіряти. «Із більш ніж 1000 опитаних співробітників менш 10 % сказали, що вони працювали в компаніях, які систематично підтримують інакомислення» [16]. Небагато керівників підтримують відхилення у поведінці своїх співробітників; більшість йдуть на те, щоб позбутися його. І це теж одна з проблемних зон сучасних практик управління талантами. Але завдання менеджменту, в тому числі і освітнього, «вбудувати» талант в колектив, інакше замість «мотора» він може стати причиною розбіжностей в ньому.

Висновки. Таким чином, управління талантами – один з актуальних трендів сучасного менеджменту. «Установка на таланти – глибока переконаність у тому, що більш талановиті працівники на всіх рівнях організації є вирішальним джерелом конкурентної переваги» [17]. За таких умов освіта сьогодні може розглядатися як джерело різноманітних технологій, які сприятимуть використанню талантів в організації. Важливим в цьому постає використання «внутрішніх» та «зовнішніх» освітніх технологій, формальної, неформальної та інформальної освіти, їхнє вбудовування у загальну стратегію функціонування організації. Для реалізації цих принципів необхідно впровадження освітнього менеджменту в організації як частини загальної стратегії управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузник В. Управление талантами: 9 ключевых трендов. URL: <https://prohr.rabota.ua/upravlenie-talantami-9-klyuchevyih-trendov/> (дата обращения: 5.10.2019).
2. Creating People Advantage 2012. URL : https://www.bcgperspectives.com/Images/BCG_Creating_People_Advantage_Oct_2012_tcm80-119346.pdf. (accessed: 5.10.2019).
3. Управление талантами (talent management). URL: [http://www.tadviser.ru/index.php/Statya:Upravlenie_talantami_\(talent_management\)](http://www.tadviser.ru/index.php/Statya:Upravlenie_talantami_(talent_management)) (дата обращения: 5.10.2019).

4. Одегов Ю. Г. Управление талантами – реальность современного менеджмента. URL: <http://topfactor.pro/blog/upravlenie-talantami-realnost-sovremennogo-menedzhmenta/> (дата обращения: 5.10.2019).
5. Talent Management: State of the Industry. *Retrieved*. 2016. 2 December.
6. Michhaels E., Handfield-Jones H., Axelrod B. The war for talent. Boston, Mass.: Harvard Business Press, 2001. xxiii, 200 p.
7. Watkins D. Lightyear – An Application Framework for Talent Management That Acts as a Central Feedback Center for all Organizational Functions. Softscape, Incorporated. 1998. URL: <http://www.hreonline.com/pdfs/03012008SoftscapeDocument.pdf> (accessed: 5.10.2019).
8. Talent management. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Talent_management (accessed: 5.10.2019).
9. Управление талантами URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8 (дата обращения: 5.10.2019).
10. Райш Наталья. Управление талантами (Talent Management) для успешной работы с HiPo-сотрудниками. URL: https://www.cfn.ru/management/people/motivation/Talent_Management.shtml (дата обращения: 5.10.2019).
11. Антонова О. Фокус на талант. *Персонал Микс*. 2007. № 10. URL: <http://www.coleman.ru/nashe-mnenie/personnel-management> (дата обращения: 5.10.2019).
12. Карташов С. А., Одегов Ю. Г., Шаталов Д. В. Управление талантами как HR-технология. *Вестник Омского университета. Серия «Экономика»*. 2013. № 1. С. 85–94.
13. Руденко Г. Г., Сидоров В. Н., Сидоров Н. В. Отечественный опыт управления талантами. *Вестник Омского университета. Сер. «Экономика»*. 2016. №3. С. 139–144.
14. General Electric: пионеры управления талантами. URL: http://wardhowell.com/teinstitute/general_electric_pionery_upravleniya_talantami (дата обращения: 5.10.2019).
15. Система управления талантами в организации. URL: <https://finassessment.net/blog/sistema-upravleniya-talantami-v-organizatsii> (дата обращения: 5.10.2019).
16. Gino F. Let Your Workers Rebel. Special Issue on The Big Idea. *Harvard Business Review* (website). (October-November 2016). URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=52217> (accessed: 15.10.2019).
17. Стрельникова Л. Оценка таланта. 2009. URL: <http://www.hr-portal.ru/article/otsenka-talanta> (дата обращения: 5.10.2019).

REFERENCES

1. Buznik, V. Upravlenie talantami: 9 klyuchevyih trendov. URL: <https://prohr.rabota.ua/upravlenie-talantami-9-klyuchevyih-trendov/> [in Russian].

2. Creating People Advantage 2012. URL : https://www.bcgperspectives.com/Images/BCG_Creating_People_Advantage_Oct_2012_tcm80-119346.pdf.
3. Upravlenie talantami (talent management). URL: [http://www.tadviser.ru/index.php/Statya:Upravlenie_talantami_\(talent_management\)](http://www.tadviser.ru/index.php/Statya:Upravlenie_talantami_(talent_management)) [in Russian]
4. Odegov, Yu. G. Upravlenie talantami – realnost sovremennogo menedzhmenta. URL: <http://topfactor.pro/blog/upravlenie-talantami-realnost-sovremennogo-menedzhmenta/> [in Russian]
5. Talent Management: State of the Industry (2016). Retrieved. 2 December.
6. Michhaels, E., Handfield-Jones, H., Axelrod, B. (2001). *The war for talent*. Boston, Mass.: Harvard Business Press.
7. Watkins, D. (1998). Lightyear – An Application Framework for Talent Management That Acts as a Central Feedback Center for all Organizational Functions. Softscape, Incorporated. URL: <http://www.hreonline.com/pdfs/03012008SoftscapeDocument.pdf>
8. Talent management. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Talent_management
9. Upravlenie talantami. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8 [in Russian].
10. Raysh, N. Upravlenie talantami (Talent Management) dlya uspeshnoy raboty s HiPosotrudnikami. URL: https://www.cfin.ru/management/people/motivation/Talent_Management.shtml [in Russian]
11. Antonova, O. (2007). Fokus na talant. *Personal Miks*, 10. URL: <http://www.coleman.ru/nashe-mnenie/personnel-management> [in Russian].
12. Kartashov, S. A., Odegov, Yu. G., Shatalov, D. V. (2013). Upravlenie talantami kak HR-tehnologiya. *Vestnik Omskogo universiteta. Serija "Jekonomika" – Bulletin of Omsk University. Series "Economics"*, 1, 85–94 [in Russian].
13. Rudenko, G. G., Sidorov, V. N., Sidorov, N. V. (2016). Otechestvennyiy opyt upravleniya talantami. *Vestnik Omskogo universiteta. Serija "Jekonomika" – Bulletin of Omsk University. Series "Economics"*, 3, 139–144 [in Russian].
14. General Electric: pioneryi upravleniya talantami. URL: http://wardhowell.com/teinstitute/general_electric_pionery_upravleniya_talantami [in Russian].
15. Sistema upravleniya talantami v organizatsii. URL: <https://finassessment.net/blog/sistema-upravleniya-talantami-v-organizatsii> [in Russian].
16. Gino, F. (2016). Let Your Workers Rebel. Special Issue on The Big Idea. *Harvard Business Review*. URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=52217>
17. Strelnikova, L. (2009). Otsenka talanta. URL: <http://www.hr-portal.ru/article/otsenka-talanta> [in Russian].

Михайлева Екатерина Геннадиевна, доктор социологических наук, профессор, проректор по научно-педагогической и учебно-методической работе, Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия», Украина

ПОТЕНЦИАЛ ОБРАЗОВАНИЯ В УПРАВЛЕНИИ ТАЛАНТАМИ ОРГАНИЗАЦИЙ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Статья посвящена вопросам включения образования в процессы управления талантами в современных организациях. Осуществлен анализ феномена управления талантами в контексте научной атрибуции и реальных менеджерских практик. Сакцентировано внимание на функциональной нагрузке управления талантами, его структуре, положительных и отрицательных проявлениях. Охарактеризованы возможности и противоречия образовательных технологий в управлении талантами.

Ключевые слова: управление талантами, образовательные технологии, талант, менеджмент

Mykhaylyova Kateryna Gennadiievna, Doctor of Sociological Sciences, Professor, vice-rector on scientific-pedagogical and education-methodical work, Kharkiv University of Humanities "People Ukrainian Academy", Ukraine

THE POTENTIAL OF EDUCATION IN ORGANIZATION MANAGEMENT OF THE TALENTS IN MODERN SOCIAL CHANGES

Problem setting. *The problem is that in order to implement the talent management paradigm, it is necessary to find mechanisms to enable organizations to do this most effectively. Education is one such mechanism. However, there is a contradiction between the need for innovative education for organizations and its certain conservativeness and lack of practice orientation.*

Recent research and publications analysis. *Talent management issues have been considered since 1997 in the works of Michhaels, E., Handfield-Jones, H., Axelrod, B., F. Gino, E. Graham, J. Immelt, A. Robertson, S. Hankin, E. Chambers, S. Morris, E. Farn-dale, G. Stral and others. Thus, some methodological framework for talent management research has been established, but the question of the role of education in these processes remains virtually unaddressed.*

Paper objective. *The objective of the article is to identify educational opportunities in the talent management process as a management strategy.*

Paper main body. *Our analysis allowed us to distinguish four groups of definitions of the phenomenon of talent management: organizational; characterological; procedural and*

integrated. It is suggested to understand the management of talents as a set of organizational tools and processes that allow to find, develop and retain staff whose qualities ensure to organization to achieve the results, which are fundamentally important to it. The basic components of an organization's talent profile are illustrated. It is shown that education can be considered as a mechanism for activating corporate talents.

The role of education in talent management has several vectors. The first is the training of talents in universities. This aspect shows the range of contradictions in the role of universities in the preparation of talents. It has been demonstrated that the leading companies, despite the "weakness" of formal university education, do not abandon it as a source of talent recruitment. At the same time, it is shown that is not enough to fully implement a talent management strategy in organizations. That is why "internal" educational technologies are being updated, which are aimed at: development of talents within the company, program support of talented employees and introduction of educational management. This situation stimulates the activation of non-formal and informal educational technologies and practices. Some technological solutions of integration of educational mechanisms in talent management are also revealed.

Conclusions of the research. *Thus, summarizing, we should note that talent management is one of the current trends of modern management. Education today can be seen as a source of various technologies that will promote the use of talent in the organization. Important is the use of "internal" and "external" educational technologies, formal, non-formal and informal education, their incorporation into the overall strategy of the organization.*

Keywords: *talent management, educational technology, talent, management, talent-oriented education.*

Панфілов Олександр Юрійович, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
e-mail: Philosophy_ay@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8997-0120

Савченко Ольга Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
e-mail: savolg106@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0085-7189

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЇ ВІЙНИ

У статті робиться спроба пошуку історичних передумов сучасної соціології війни, визначаються особливості поглядів дослідників другої половини ХХ ст. на сутність та роль війни як явище, допустиме у відносинах між народами і державами. Надається огляд низки концепцій щодо пошуку причинності війн наприкінці ХХ ст.

Ключові слова: соціологія війни, війна, збройна боротьба, збройний конфлікт, суспільство.

Постановка проблеми. Вступ людства в епоху глобалізації, що характеризується злиттям національних економік в єдину, загальносвітову систему, засновану на новій легкості переміщення капіталу, на новій інформаційній відвертості світу, на технологічній революції, на прихильності розвинених індустріальних країн лібералізації руху товарів і капіталу, на основі комунікаційного зближення, планетарної наукової революції, міжнаціональних соціальних рухів, нових видів транспорту, реалізації телекомунікаційних технологій, інтернаціональної освіти, не зняв з порядку денного проблему війни. Світове суспільство зіштовхнулося із тенденцією збільшення війн та збройних конфліктів у світі за останні десятиліття (війни в Югославії, Кувейті, Іраку, Сирії), збільшення загальної кількості загиблих внаслідок бойових дій.

Українське суспільство теж опинилося втягнутим у збройний конфлікт на Донбасі. За даними ООН із квітня 2014 р. до грудня 2018 р. на Донбасі було вбито від 12 800 до 13 000 осіб. Серед них 4000 – українські військовослужбовці, 5500 – озброєні бойовики, яких підтримує Росія, 3300 – мирні мешканці Донбасу. Поранень зазнали від 27 до 30 тисяч осіб [1].

На думку М. Требіна українське суспільство виявилися неготовими до війни як на повсякденнісному, так і на науковому рівні. Така галузь наукового знання, як соціологія війни, не була у фокусі уваги українських вчених. Отже, перед українськими вченими постало нагальне завдання – активізувати дослідження у галузі соціології війни, розбудовуючи її методологічну і методичну базу, категоріальний апарат тощо [2, с. 33]. У такому контексті актуалізується питання щодо пошуку історичних передумов сучасної соціології війни, оскільки лише виявляючи основні етапи, які явище проходить у своєму розвитку, можна зрозуміти, пояснити притаманні йому необхідні властивості та зв'язки, якісні та кількісні характеристики. Крім того, слід зазначити, що досвід минулого в науках про суспільство та його окремі сфери не відмежований від сьогодення так різко й однозначно, як це має місце, наприклад, в технічних науках. Отже, історико-соціологічний підхід до осмислення теоретико-методологічних засад сучасної соціології війни уявляється продуктивним кроком.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що проблеми війни як специфічного явища у житті людського суспільства завжди перебували і до сьогодні перебувають у центрі уваги мислителів, вчених, дослідників минулого та сучасності. Зокрема ґрунтовний аналіз сутності, змісту, форм війни, її ознак та законів здійснений у працях Р. Арона, К. Гаджієва, С. Гантінгтона, М. Гарєєва, Г. В. Ф. Гегеля, Ф. Енгельса, К. фон Клаузевиця, Б. Ліддел-Гарта, Н. Макиавеллі, В. Мандрагелі, Х. фон Мольтке, Ч. Москоса, І. Панаріна, В. Себр'янникова, В. Сліпченка, В. Смолянюка, Е. Тоффлера, М. Требіна, Дж. Фрідмена, Ф. Фукуями та ін. [3–22]. Однак, проблематика сучасної соціології війни та її історичних передумов у вітчизняному науковому полі не отримала належного опрацювання.

Метою статті є розкриття історичних передумов формування сучасної соціології війни.

Вклад основного матеріалу. Сучасні погляди на війну починають формуватися після Другої світової війни. Саме з цього часу у світі склалися нові політичні реалії. Друга світова війна стала тією історичною епохою, що визначила нові погляди на сутність та зміст війни. Як свідчить аналіз, такі погляди формувалися переважно під впливом геополітичних концепцій, основу яких складала теоретичні конструкції ідеї відомих геополітиків минулого: Ф. Ратцеля, Р. Челлена, А. Мехена, П. Видаль де ла Бланша, Х. Маккіндера, Н. Спикмена, К. Гаусгофера [23–24].

Класична геополітика була сконструйована за принципом: географічне середовище – держава – зовнішня політика (до їх складу пізніше додали особу) і репрезентувала систему поглядів на можливість та продуктивність використання просторових факторів міжнародних відносин в інтересах забез-

печення національної безпеки. Навколишній світ розглядався геополітиками кризь призму усталених постулатів, а саме: планетарного дуалізму – боротьби «морських сил» або таласократії (морська могутність) проти «континентальних сил», або телурократії (сухопутна могутність) з одночасним використанням класичних геополітичних «атомів» для побудови своїх теорій: «Хартленд» і «Рімленд», географічна вісь історії; держава як живий простір, укорінений у ґрунт організм; світова держава; закон експансії держав; морська могутність; воєнна могутність, критерії могутності; теорія «великого» простору тощо.

Важливим моментом несхожості телурократії та таласократії є те, що воєнна могутність першої спирається на потужну сухопутну армію, а воєнна могутність другої – на потужний флот. Сухопутні армії таласократичних держав не здатні протистояти сухопутним арміям телурократії так само, як військові флоти останніх неспроможні порушити морське панування флотів таласократичних держав. Як типи воєнної могутності таласократія та телурократія можуть бути охарактеризовані таким чином. Таласократія – тип динамічний, рухомий, схильний до технічного розвитку. Його пріоритети – кочівництво (особливо мореплавання), торгівля, дух індивідуального підприємництва. Індивідуум як найрухливіша частина колективу підноситься до вищої цінності, при цьому етичні й юридичні норми розмиваються, стають відносними і рухливими. Телурократія засновується на фіксованості простору й усталеності його якісних орієнтацій і характеристик. На цивілізаційному рівні це втілюється в осілості, у консерватизмі, у суворих юридичних нормах, яким підкоряються великі об'єднання людей – роди, племена, народи, держави, імперії. Твердість Суші культурно втілюється у твердості етики й усталеності соціальних традицій. Сухопутним (особливо осілим) народам далекі індивідуалізм, дух підприємництва; їм властивий колективізм і ієрархічність.

Фундаментальність відмінностей телурократичних і таласократичних держав історично знаходила свій прояв у духовно-психологічній сфері (світосприйняття, ієрархія цінностей тощо), з якою тісно переплетено матеріальне життя – соціально-політична організація, економічна діяльність, культура тощо. Тобто усе розмаїття світів народів та етносів, що населяли такі держави, а також конгломератів цих народів, етносів було протилежністю. Саме тому цілком природним ставав такий феномен, як протистояння телурократичних і таласократичних держав і цілих цивілізацій, а всесвітня історія в такому контексті постає історією боротьби континентальних держав проти морських держав і морських держав проти континентальних. Подібне протистояння виникло і у відносинах між США та СРСР [25, с. 51–52].

Протистояння Суші і Моря – це протистояння двох глобальних несхожих стратегій, що забезпечують своїм носіям перемогу і подальше панування.

Панування народів суходолу ґрунтується на принципах телурократії. Панування морських народів ґрунтується на таласократії. Державно-політичним апофеозом телурократії є великі континентальні імперії, що об'єднували безліч автохтонних народів. Такою імперією був СРСР, який охоплював величезні простори суходолу, організуючи певну соціально-політичну та культурно-етнічну структуру. Вищими проявами таласократії ставали морські імперії, що брали під свій контроль величезні простори океанів, острови, протоки, найзручніші та вигідніші морські транспортні коридори, берегові смуги континентів. Такою імперією були США. Отже, геополітичне протистояння двох великих держав, підсилене ідеологічним забарвленням, стимулювало подальше обґрунтування необхідності застосування воєнної сили у міждержавних стосунках та шляхів розвитку воєнної могутності держав.

У розвинутих країнах, і особливо в США, після Другої світової війни склався впливовий військово-промисловий комплекс, що домінував у політиці та економіці. Оголосивши як офіційну державну політику «хрестовий похід» проти соціалізму, США не обмежили себе у виборі форм і способів застосування воєнної сили. Прагнучи перевершити своїх ймовірних супротивників, змістити сформований воєнно-стратегічний паритет у свій бік, США стали освоювати космос, намагаючись перетворити його на арену збройної боротьби, використовуючи для цього досягнення науково-технічної революції. Ракетно-ядерна зброя деякою мірою розірвала зв'язок між політикою і війною, зробила застарілою парадигму воєнно-політичної конфронтації між великими державами, оскільки розумна політика, що покликана реалізувати на міжнародній арені національні інтереси, не може допускати застосування ядерної зброї, що має жахливу силу руйнування.

Деякі з творців ядерної зброї у будь-якому випадку підспудно усвідомлювали її значення з огляду на перспективи війни і миру. Ще в 1943 р. у Лос-Аламосі Нільс Бор, який брав участь у створенні першої атомної бомби, говорив: «Нова зброя не тільки змінить характер майбутніх війн, але і змусить людство відмовитися від вікової звички воювати» [26, с. 487]. Проте в період холодної війни ядерна зброя, виконуючи роль ефективного інструмента взаємного стримування двох наддержав, продемонструвала обмеженість своїх можливостей при реалізації безлічі інших цілей, що традиційно вирішувалися за допомогою воєнної могутності. Більш того, ця взаємозалежність набула глобального характеру.

Створення ядерної зброї та її застосування наприкінці Другої світової війни протягом короткого часу докорінно змінили погляди на війну. Динаміка змін у технології вироблення, урізноманітнення засобів використання зброї масового ураження були вражаюче швидкими. Це поступово формувало мислення воєнно-політичного керівництва держав-переможців Другої світо-

вої війни в напрямку обґрунтування можливості досягнення світової гегемонії шляхом воєнної перемоги за допомогою ядерної зброї. Ядерна зброя розглядалася США як головний компонент воєнної могутності, рішучий її вимір, а нанесення повітряних ударів по супротивнику звичайними й ядерними бомбами – як головний інструмент перемоги у війні.

У межах відносно схожих поглядів на майбутню збройну боротьбу в США виникла концепція так званої превентивної ядерної війни з нанесенням превентивних ядерних ударів [27, с. 798], одним з прихильників якої виступав військовий теоретик Р. Офтіс. Концепція не усувала багатьох очевидних дилем: чи виправдовує існуюча загроза нападу СРСР та його союзників (якщо брати до уваги величезну перевагу у звичайних збройних силах в Європі), форми та методи застосування воєнної сили – ядерної зброї; чи повністю гарантується безпека США, союзників тощо. Одночасно робилися спроби якимось чином виправдати початок ядерної агресії. Так, після вдалих випробувань США атомної зброї одержала подальший розвиток концепція іншого військового теоретика О. Андерсона (1947 р.), згідно з якою наступальні дії проти цілей супротивника по суті є оборонними, тому що вони відвертають атаку на США та їх союзників [28, с. 148–149]. Ця ідея знайшла багато послідовників, хоча інакше, ніж штучним логічним вивертом, таку ідею назвати не можна. Це ж саме стверджував у своїх спогадах Г. Трумен (на той час президент США): превентивна війна – це софістична дурниця; війна не може відвернути війну, вона може тільки зламати стан миру [29, р. 73–74].

Втрата США монополії на ядерну зброю у 1949 р. поступово почала позначатися на мисленні, воєнних планах та практичних заходах у воєнній сфері двох супердержав. Вже Корейська війна (1950–1953 рр.) продемонструвала патову ситуацію: ядерна зброя не застосовувалася в умовах загрози удару-відповіді. Крім цього, бойові дії показали слабкість американської тактичної авіації і підтвердився висновок Другої світової війни: для успішних та ефективних дій авіації необхідна наземна підтримка та ініціатива. Отже, сподівання на могутність ядерної зброї та абсолютизація її ефективності, характерні для другої половини 1940 – початку 1950-х рр., при формуванні поглядів на війну, принаймні для США, виявилися марними. Хоча слід відмітити, що за президентства Г. Трумена були закладені основи ядерної стратегії США: було удосконалено практику визначення об'єктів для нанесення першочергового ядерного удару, а Стратегічне авіаційне командування отримало вирішальний голос у визначенні методів вибору цілей і розробленні критеріїв втрат противника. Це було пов'язане з тим, що авіація залишалася єдиним засобом доставки ядерної зброї до цілі.

Пошук нових підходів, здійснення змін парадигми війни відбулися за часів Д. Ейзенхауера, одного з найвпливовіших американських президентів

XX ст., який значною мірою переосмислив стратегію холодної війни в концепції «Тривалого миру». Головним елементом воєнної могутності став так званий «Новий погляд», де підкреслювалася ідея ядерного стримування для досягнення безпеки США з витратами на оборону на якомога нижчому рівні. Це був варіант повільного та обережного зменшення (підриву) могутності і впливу на інші країни й процеси в радянській системі, альтернативний радикальним агресивним підходам, що існували раніше [30, р. 347].

Одночасно, внаслідок зростання потужності ядерної зброї, у свідомості провідних воєнних теоретиків світу, а згодом й воєнно-політичного керівництва країн-членів ядерного клубу, поступово зростало розуміння, що одним з довгострокових призначень ядерної зброї – є стримування її застосування супротивником. Вона могла також відігравати роль своєрідного щита, за рахунок якого мали здійснюватися довгострокові плани для переозброєння у звичайних засобах збройної боротьби. У боротьбі з СРСР та його союзниками, крім прямого воєнного протистояння, американський президент розраховував на тривалий ефект поступового розповсюдження демократичних цінностей та інститутів, привабливість багатой, життєздатної економіки, передових технологій, а також можливостей психологічної війни, економічної і воєнної допомоги країнам Третього світу [30, р. 347].

Слід додати, що кінець 1950-х – початок 1960-х рр. характеризувався й значним зростанням уваги до теоретичних проблем війни і миру. Це пов'язано зі створенням військово-політичних блоків НАТО та Варшавського договору. З'явилося багато публікацій, в яких розглядався примат політики над оборонною сферою, насамперед через аналіз рівня контролю над військово-технічними питаннями (С. Гантінгтона, Б. Гальперна та інших) [31–32]. Водночас стала ще більш зрозумілою неможливість розгортання воєнної конфронтації з необмеженими цілями й засобами, оскільки це означало б загибель людства. Військові, виходячи із власних інтересів, наголошували, що не слід перебільшувати значення зброї масового знищення; навіть більш мобільна тактична ядерна зброя може бути ефективною лише тоді, коли супротивник концентрує свої сили для удару.

Рішення проблеми слід було шукати у площині одночасного нарощування «неядерних м'язів». Корейська війна дала поштовх тому, що НАТО почало розвивати і координувати свої традиційні військові можливості, підвищувати якість та кількість звичайних озброєнь. Варшавський Договір протягом 50-х рр. XX ст. також намагався цілеспрямовано працювати у цьому напрямку. Звичайні озброєння та бойову техніку сторони передбачали використовувати не тільки для оборони, але й для наступу на воєнні й мирні цілі. Однак в загальному плані всі надії щодо ведення можливої майбутньої

широкомасштабної війни покладалися на ядерну зброю, хоча і з певними застереженнями.

Воєнні теоретики розуміли всю згубність спокуси розв'язування війни для вирішення політичних цілей, тим більше що науково-технічні можливості потенційного супротивника для тих, хто планував попереджувальні ядерні удари, не були остаточно відомі. Так, американський військовий теоретик Т. Шеллінг розвивав концепцію «взаємного страху перед несподіваною атакою», де була висловлена думка про неминучість початку ядерної війни при ескалації гонки озброєнь [33, р. 207]. Разом з цим на початку 60-х рр. продовжується наполегливий пошук забезпечення «стабільності», тобто створення такої ситуації, де кожен крок воєнної ініціативи однієї сторони враховував розмаїття спектру альтернативних відповідей іншої. Значною мірою це залежало і від відповідної структури воєнної могутності з огляду необхідності мати неуразливі сили відплати [34, с. 75]. Саме з цією метою радянське керівництво на початку 1960 р. прийняло рішення про створення Ракетних військ стратегічного призначення.

Слід додати, що ядерна зброя змінила кореляцію між рівнем економічного розвитку і веденням війни, оскільки будь-яка країна навіть з половиною економічних можливостей могутньої економічної держави без особливих зусиль могла конкурувати з нею у військовому відношенні, якщо вона приймала політику статус-кво і стратегію стримування. У цілому усталеною залишалася ставка на воєнну силу як на дійовий інструмент політики. Крім того, варто підкреслити, що зміна ролі воєнної сили після Другої світової війни не зменшила числа війн і військових конфліктів у світі. Більш того, значно розширилася їх географія. Так, з 1945 р. у світі виникло 26 наймасштабніших війн, деякі з котрих тривають і сьогодні. У Європі у ХХ ст. серед найкривавіших воєн можна виділити Другу громадянську війну у Греції 1946–1949 рр. (понад 158 тисяч жертв) та Боснійську війну (1992–1995 рр.), під час якої загинуло понад 100 тис. осіб. Протягом Югославських воєн 1991–2001 рр. кількість загиблих склала близько 140 тисяч. Наймасштабнішими можна назвати Конголезькі війни 1996–2003 рр., під час яких загинули близько 6 мільйонів осіб, а громадянська війна в Колумбії, яка триває до сьогодні, забрала життя понад 220 тис. осіб [35].

Під впливом наведених поглядів наприкінці ХХ ст. у світі виникла низка концепцій щодо пояснення причинності війн. Так, Дж. Аррігі та Дж. Голдстайн як детермінанти майбутніх воєн і конфліктів визначили проблеми у сфері економічного життя соціуму. Дж. Аррігі вважав, що початок занепаду світових лідерів завдасть удару по світових фондових біржах, призведе до хаосу світову торгівлю, спричинить деградацію виробництва, результатом чого буде посилювання міждержавних відносин, загострення конкурентного

суперництва, що загрожуватиме силовим конфліктом між 2030 і 2040 рр. [36]. Дж. Голдстайн пояснює майбутній конфлікт занадто швидким економічним розвитком, який загострює боротьбу за природні і непоправні ресурси, за земельні простори. Багаті країни не згодяться на убогіший ресурсний раціон, а бідні знайдуть способи своєї консолідації. І в умовах загального економічного підйому провідні країни зіткнуться між собою приблизно в 2030 р. [37]. За переконанням дослідника К. Уолта, протистояння Заходу з рештою світу в умовах зростаючої багатополлярності є можливим джерелом воєн і конфліктів на початку третього тисячоліття. Кінцевий конфлікт вибухне через те, що сучасний міжнародний політичний менеджмент, система міжнародних організацій (починаючи з ООН), третейський арбітраж неадекватні проблемам, що постають перед світом [38].

У контексті таких поглядів становить інтерес концепція заколотвійни, яку сформулював у еміграції колишній полковник російської імператорської армії Є. Месснер (1891–1974) у книзі «Заколот – ім'я Третьої Всесвітньої» [39]. Він доводив, що у двох світових і в багатьох локальних війнах ХХ ст. народилася і розвивалася Всесвітня революція, «війни сплелися із заколотами, заколоти – з війнами, створилася нова форма збройних конфліктів, назвемо її заколот-війною, в якій воїнами є не лише війська і не стільки війська, скільки народні рухи» [39, с. 15]. Якщо в класичних війнах психологія була доповненням до зброї, то в революційних війнах до психології війська приєднується психологія народних рухів. «У заколот-війні психологія бунтівних мас відсуває на другий план зброю війська і стає вирішальним фактором перемоги або поразки». Якщо в колишніх війнах важливим вважалось завоювання території, то надалі «найважливішим буде завоювання душ у ворогуючій державі». У Другій світовій війні лінія фронту, що розділяла ворогів, була нечіткою там, де активно діяли партизанські формування. У заколот-війні «воювати будуть не на лінії, а на всій території обох противників, тому що позаду збройного фронту виникнуть фронти політичний, соціальний, економічний; воювати будуть не на двомірній поверхні як у давнину, не в трьохмірному просторі, як було з моменту народження військової авіації, а в чотиривимірному, де психіка народів, які воюють, є четвертим виміром». Політика – це багато в чому мистецтво об'єднувати народ, державу в ім'я досягнення великої мети. Найважливішою задачею в заколот-війні є «об'єднання свого народу і залучення на свій бік частини народу ворогуючої держави. Задача психологічної боротьби полягає у внесенні паніки в душу ворога і в збереженні духу свого війська і народу. Корисна не лише паніка ворога, але і його недовіра до політичних керівників, його сумнів у власних силах, поглядах, почуттях».

Є. Месснер підкреслює, що і ведення війни, і ведення заколоту (революції) є мистецтвом, зараз же виникає нове мистецтво – ведення заколот-війни. Стратег майже завжди стоїть перед важким вибором цілей дії (проміжних і кінцевої). У заколот-війні вибір дуже важкий внаслідок чисельності цілей і їх відмінностей (суто психологічні, матеріальні з психологічним відтінком, суто матеріальні). Є. Месснер встановлює таку ієрархію цілей: 1) розвал моралі ворожого народу, 2) розгром його активної частини (воїнства, партизанства, його народних рухів, що борються), 3) захоплення або знищення об'єктів психологічної цінності, 4) захоплення або знищення об'єктів матеріальної цінності; 5) ефекти зовнішнього устрою заради придбання нових союзників, потрясіння духу союзників ворога [39, с. 111–112]. Суть заколот-війни, на думку творця даної концепції у тому, що заколот-війна – еретична війна і воювати в ній будуть еретично, доки війна не відокремиться від заколоту.

Події на сході України, свідчать про те, що заколотовійна все більшою мірою стає військовим «мейнстримом», що витісняє «класичну» війну «армія проти армії» і тому потребує в подальшому ґрунтовного аналізу [40, с. 221; 41–45]. Як справедливо зазначає сам Є. Месснер: «Теорія такої війни – величезна цілина, яку треба зорати тракторними плугами політико-психологічної та військово-психологічної наукових думок» [39, с. 16].

Узагальнюючи сказане вище, можна зробити **висновок**, що у вирішенні численних теоретичних та практичних завдань, пов'язаних з визначенням закономірностей війни, розкриттям її сутності, рис, трансформації цілей, масштабів, характеру і засобів збройної боротьби, людського чиннику, наслідків воєнних дій для конкретної країни та людства в цілому слід виходити із ідей вічності, неминучості і неусувності війни. Сформовані у другій половині ХХ ст. погляди та концепції не тільки не відкинули і не засудили збройне насильство, а й затвердили та узаконили його в різноманітних масштабах, пристосував до потреб зовнішньої політики, додав збройному насильству видимість раціональності та доцільності. Політичні та військові діячі прагнули привчити людей розглядати війну в усіх її проявах та формах, як звичне явище, допустиме у відносинах між народами і державами. Можливість застосування збройного насильства в системі сучасного світового устрою може бути легко перетворена на дійсність.

ЛІТЕРАТУРА

1. В ООН підрахували втрати на Донбасі. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1548158830> (дата звернення: 01.10.2019).

2. Требін М. П. Соціологія війни: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2015. № 1148. С. 30–35.
3. Александер Б. Как выигрываются войны / Пер. с англ. В. Беленького. Москва: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. 604 с.
4. Гареев М. А. Если завтра война?.. (Что изменится в характере борьбы в ближайшие 20–25 лет). Москва: ВладДар, 1995. 238 с.
5. Дейви М. Эволюция войн / Пер. с англ. Л. А. Калашниковой. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2009. 382 с.
6. Клаузевиц К. О войне: в 2 т. Москва: ООО «Изд-во АСТ»; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2002. Т. 1. 558 с. Т. 2. 574 с.
7. Кревельд М. ван. Трансформация войн / Пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 344 с.
8. Попов И. М. Война будущего: взгляд из-за океана. Военные теории и концепции современных США. Москва: АСТ, 2004. 444 с.
9. Серебрянников В. В. Социология войны. Москва: Ось-89, 1998. 320 с.
10. Слипченко В. И. Войны шестого поколения: Оружие и военное искусство будущего. Москва: Вече, 2002. 384 с.
11. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоенная: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / Пер. с англ. М. Б. Левина. Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. 412 с.
12. Требин М. П. Войны XXI века. Москва: АСТ; Минск: Харвест, 2005. 608 с.
13. Braumoeller B. F. Only the dead : the persistence of war in the modern age. New York, NY: Oxford University Press, 2019. 314 p.
14. Clark L. C. Gender and drone warfare : a hauntological perspective. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2019. 198 p.
15. Freedman L. The future of war : a history. New York: Public Affairs, 2017. xxi, 376 p.
16. Guha M. Reimagining war in the 21st century: from Clausewitz to network-centric warfare. London; New York: Routledge, 2011. vi, 232 p.
17. Hybrid warfare: the changing character of conflict / editor Vikrant Deshpande. New Delhi: Institute for Defence Studies & Analyses : Pentagon Press, 2018. xvi, 200 p.
18. Koné D. The greatest virtues are peace, unity, and forgiveness: the alternatives are Jihad, revenge, and war. Lewiston, New York; Lampeter, Wales: Edwin Mellen Press, 2019. v, 94 p.
19. Malešević S. The sociology of war and violence. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2010. x, 363 p.
20. Simons G., Chifu I. The changing face of warfare in the 21st century. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. x, 277 p.
21. The Sociology of war and peace / edited by Colin Creighton and Martin Shaw. Dobbs Ferry, NY: Sheridan House, 1987. viii, 245 p.
22. The war in Ukraine: lessons for Europe / editors: Artis Pabriks, Andis Kudors. Riga: The Centre for East European Policy Studies: University of Latvia Press, 2015. 182 p.

23. Классика геополитики, XIX век: Сб. / [сост. К. Королев]. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 718 с.
24. Классика геополитики, XX век: Сб. / [сост. К. Королев]. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 731 с.
25. Ясько А. За алгоритмами суші і моря. *Політика і час*. 2000. № 11–12. С. 50–59.
26. Гаджиев К. С. Политическая философия. Москва: ОАО «Издательство Экономика», 1999. 606 с.
27. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
28. Проэктор Д. М. Мировые войны и судьбы человечества. Москва: Мысль, 1988. 318 с.
29. Gentile G. Planning for Preventive war 1945–1950. *Joint Force Quarterly*. 2000. No 24. Spring. P. 68–74.
30. Dorckrill S. Dealing with Soviet Power and Influence: Eisenhower's management of U. S. National Security. *Diplomatic History*. 2000. Vol. 24, No 2. P. 345–352.
31. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
32. Halpern B. The Role of the Military in Israel. *The Role of the Military in Under-Developed Countries* / [Johnson J. J.(ed.)]. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1962. P. 121–143.
33. Schelling T. The strategy of conflict. Cambridge: Harvard University Press, 1960. 309 p.
34. Панфілов О. Ю. Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект. Монографія. Харків: Майдан, 2007. 360 с.
35. Мапа найкривавіших конфліктів: за що воював світ у XX столітті. URL: https://24tv.ua/mapa_aykrivavishih_konfliktiv_za_shho_voyuvav_svit_u_hh_stolitti_n1129184 (дата звернення: 01.10.2019).
36. Arrighi G. The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times. London; New York: Verso, 2010. xvi, 416 p.
37. Goldstein J. Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age. New Haven: Yale University Press, 1988. xiii, 433 p.
38. Waltz K. The Emerging Structure of International Politics. *International Security*. 1993. Vol. 18, No. 2. P.44-79.
39. Месснер Е. Э. Всемирная мятежевойна. Жуковский; Москва: Кучково поле, 2004. 512 с.
40. Требін М. П. Концепція «заколотівійни» Є. Месснера. *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 88. С. 221-225.
41. Панфілов О. Ю., Кротюк В. А. Сучасна війна: проблема осмислення характеру та змісту. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. Науково-технічний журнал*. 2010. № 1(3). С. 47–52.
42. Смолянюк В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2018. № 2 (37). С. 107-126.

43. Требін М. П. Феномен «гібридної» війни. *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 87. С. 367–371.
44. Horbulin V. P. The world hybrid war: Ukrainian forefront / translated into English by Julia Lugovska, Anna Krapivnik, Rami Shultz. Kharkiv: “Folio”, 2017. 158 p.
45. Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics / edited by Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2019. viii, 271 p.

REFERENCES

1. V OON pidrakhuvaly vtraty na Donbasi. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1548158830> [in Ukrainian].
2. Trebin, M.P. (2015). Sotsiolohiia viiny: ukrainskyi kontekst. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series “Sociological Studies of Modern Society: Methodology, Theory, Methods”*, 1148. 30–35 [in Ukrainian].
3. Aleksander, B. (2004). *Kak vyigryvajutsja vojny* / Per. s angl. V. Belen'kogo. Moskva: OOO “Izdatel'stvo AST”; OOO “Tranzitkniga” [in Russian].
4. Gareev, M. A. (1995). *Esli zavtra vojna?.. (Chto izmenitsja v haraktere bor'by v blizhajshie 20–25 let)*. Moskva: VlaDar [in Russian].
5. Dejvi, M. (2009). *Jevoljucija vojn* / Per. s angl. L. A. Kalashnikovoj. Moskva: ZAO Centrpoligraf [in Russian].
6. Klauzevic, K. (2002). *O vojne: v 2 t.* Moskva: OOO “Izd-vo AST”; Sankt-Peterburg: Terra Fantastica [in Russian].
7. Krevel'd, M. van. (2005). *Transformacija vojn* / Per. s angl. Moskva: Al'pina Biznes Buks [in Russian].
8. Popov, I. M. (2004). *Vojna budushhego: vzgljad iz-za okeana. Voennye teorii i koncepcii sovremennyh SShA*. Moskva: AST [in Russian].
9. Serebrjannikov, V. V. (1998). *Sociologija vojny*. Moskva: Os'-89 [in Russian].
10. Slipchenko, V. I. (2002). *Vojny shostogo pokolenija: Oruzhie i voennoe iskusstvo budushhego*. Moskva: Veche AST [in Russian].
11. Toffler, Je. & Toffler, H. (2005). *Vojna i antivojna: Chto takoe vojna i kak s nej borot'sja. Kak vyzhit' na rassvete XXI veka* / Per. s angl. M. B. Levina. Moskva: AST: Tranzitkniga [in Russian].
12. Trebin, M.P. (2005). *Vojny XXI veka*. Moskva: AST; Minsk: Harvest [in Russian].
13. Braumoeller, B. F. (2019). *Only the dead : the persistence of war in the modern age*. New York, NY: Oxford University Press.
14. Clark, L.C. (2019). *Gender and drone warfare : a hauntological perspective*. London; New York: Routledge Taylor & Francis Group.
15. Freedman, L. (2017). *The future of war: a history*. New York: Public Affairs, 2017.
16. Guha, M. (2011). *Reimagining war in the 21st century: from Clausewitz to network-centric warfare*. London; New York: Routledge.

17. Deshpande, V. (Ed.) (2018). *Hybrid warfare: the changing character of conflict*. New Delhi: Institute for Defence Studies & Analyses: Pentagon Press.
18. Koné, D. (2019). *The greatest virtues are peace, unity, and forgiveness: the alternatives are Jihad, revenge, and war*. Lewiston, New York; Lampeter, Wales: Edwin Mellen Press.
19. Malešević, S. (2010). *The sociology of war and violence*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
20. Simons, G., Chifu, I. (2018). *The changing face of warfare in the 21st century*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
21. Creighton, C. & Shaw, M. (Eds.) (1987). *The Sociology of war and peace*. Dobbs Ferry, NY: Sheridan House, 1987.
22. Pabriks, A. & Kudors, A. (Eds.) (2015). *The war in Ukraine: lessons for Europe*. Riga: The Centre for East European Policy Studies: University of Latvia Press.
23. *Klasyka heopolytyky, XIX vek*: Sb. / [sost. K. Korolev] (2003). Moskva: OOO "Yzdatelstvo AST" [in Russian].
24. *Klasyka heopolytyky, XX vek*: Sb. / [sost. K. Korolev] (2003). Moskva: OOO "Yzdatelstvo AST" [in Russian].
25. Yasko, A. (2000). Za alhorytmamy sushi i moria. *Polityka i chas – Politics and time*, 11–12, 50–59 [in Ukrainian].
26. Gadzhiev, K. S. (1999). *Politicheskaja filosofija*. Moskva: OAO "Izdatel'stvo Jekonomika" [in Russian].
27. Trebin, M.P. (Ed.) (2015). *Politohichnyi entsiklopedychnyi slovnyk / uklad.* [L.M. Herasina, V.L. Pohribna, I.O. Polishchuk ta in.]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
28. Projektor, D. M. (1988). *Mirovye vojny i sud'by chelovechestva*. Moskva: Mysl' [in Russian].
29. Gentile, G. (2000). Planning for Preventive war 1945–1950. *Joint Force Quarterly*, 24, 68–74.
30. Dorckrill, S. (2000). Dealing with Soviet Power and Influence: Eisenhower's management of U.S. National Security. *Diplomatic History*, 24(2), 345–352.
31. Hantington, S. (2003). *Stolknovenie civilizacij* [per. s angl. T. Velimeeva, Ju. Novikova]. Moskva: OOO "Izdatel'stvo AST" [in Russian].
32. Halpern, B. (1962). The Role of the Military in Israel. In Johnson, J.J.(Ed.). *The Role of the Military in Under-Developed Countries* (pp. 121-143). Princeton, N.J.: Princeton University Press.
33. Schelling, T. (1960). *The strategy of conflict*. Cambridge: Harvard University Press.
34. Panfilov, O.Yu. (2007). *Zberezhennia homeostazysu suspilstva v umovakh systemnykh transformatsii: sylovyi aspekt*. Monohrafiia. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
35. *Mapa naikryvavishykh konfliktiv: za shcho voiuvav svit u XX stolitti*. URL: https://24tv.ua/mapa_aykrivavishih_konfliktiv_za_shho_voyuvav_svit_u_hh_stolitti_n1129184 [in Ukrainian].
36. Arrighi, G. (2010). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London; New York: Verso, 2010.

37. Goldstein, J. (1988). *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*. New Haven: Yale University Press.
38. Waltz, K. (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 18(2), 44–79.
39. Messner, E.Je. (2004). *Vsemirnaja mjatezhevojna*. Zhukovskij; Moskva: Kuchkovo pole [in Russian].
40. Trebin, M.P. (2014). Kontseptsiiia «zakolotoviiny» Ye. Messnera. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: a scientific bulletin*, 88, 221-225 [in Ukrainian].
41. Panfilov, O.Yu., Krotiuk, V.A. (2010). Suchasna viina: problema osmyslennia kharakteru ta zmistu. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy. Naukovo-tekhnichnyi zhurnal – Science and Technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine*, 1(3), 47–52 [in Ukrainian].
42. Smolianiuk, V.F. (2018). Systemni zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”. Serii: Politolohiia – Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”. Series: Political Science*, 2(37), 107-126 [in Ukrainian].
43. Trebin, M.P. (2014). Fenomen «hibrydnoi» viiny. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: a scientific bulletin*, 87, 367-371 [in Ukrainian].
44. Horbulin, V. P. (2017). The world hybrid war: Ukrainian forefront / translated into English by Julia Lugovska, Anna Krapivnik, Rami Shultz. Kharkiv: “Folio”.
45. Fridman, O., Kabernik, V., Pearce, J.C. (Eds.) (2019). Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers.

Панфилов Александр Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии Харьковского национального университета Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

Савченко Ольга Александровна, кандидат философских наук, доцент, профессор кафедры иностранных языков Харьковского национального университета Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИИ ВОЙНЫ

В статье осуществлена попытка определения исторических предпосылок современной социологии войны, раскрываются особенности взглядов исследователей второй половины XX века на сущность и роль войны как явление допустимое в отношениях между народами и государствами. Дается обзор ряда концепций относительно определения причин войн в конце XX века.

Ключевые слова: социология войны, война, вооруженная борьба, вооруженный конфликт, общество.

Panfilov Oleksandr Yurievich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy, Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University, Ukraine

Savchenko Olga Alexandrovna, PhD, Associate Professor,
Professor of the Department of Foreign Languages, Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University, Ukraine

HISTORICAL ASPECTS OF MODERN SOCIOLOGY OF WAR

Problem setting. *Humanity entered the era of globalization, which is characterized by a number of factors – national economies have melded into a single global system where the capital can easily move, new information opportunities have made the world more open, the technological revolution has led to a qualitative change in the means of production and consumption, the planetary scientific revolution has become a reality; developed industrial countries are striving to liberalization of the movement of goods and capital, the world is moving closer together on the basis of modern means of communication; new international social movements, new modes of transport, new telecommunication technologies are being implemented, education is being internationalized. However, all these innovations have not made the issue of war less burning. World society has faced the trend of increasing wars and armed conflicts in the world over the past decades and in the total number of killed and injured have grown as a result of hostilities.*

Recent research and publications analysis. *Numerous works written on the target topic indicate that the issues of war as a specific phenomenon in the life of human society have always been and remain in the focus of attention of thinkers, scientists, researchers of the past and the present time. In particular, the thorough analysis of the essence, content, forms of war, its features and laws have been carried out in the works written by V. F. Hegel, F. Engels, C. von Clausewitz, B. Liddel-Hart, N. Machiavelli, V. Mandragel, H. von Moltke, C. Moscos, J. Friedman, F. Fukuyama, S. Huntington, R. Aron, K. Hajiyeu, M. Gareev, V. Slipchenko, V. Smolyanyuk, E. Toffler, M. Trebin, I. Panarin, V. Serebryanikov and so on.*

Paper objective. *The goal of this paper is to specify the historical background of the formation of modern sociology of war.*

Paper main body. *The article deals with the views on the war in a historical perspective, focuses on the methodological grounds of the armed confrontation, which started after the Second World War when the most developed countries developed a powerful military-industrial complex dominating in politics and economics. Potential opponents sought to overtake each other, to shift the developed military-strategic parity pursuing own benefit. They begin to develop nuclear missile weapons, which radically changed the concept of war over a short time. Due to the increase in the power of nuclear weapons, the leading authorities in the world military sphere and subsequently the military-political leaders of the countries-members of the nuclear club gradually started to understand that*

one of the long-term tasks is to contain the use of nuclear weapons by the enemy.

The article emphasizes that the late 1950s – early 1960s are characterized by a significant increase in attention to the theoretical problems of war and peace. This is due to the creation of the military-political blocs of NATO and the Warsaw Pact. Since then many publications have appeared which focus the primacy of politics over the military sphere. Military theorists understand that the outbreak of war to solve political goals could lead to irreversible consequences. At the end of the 20th century with the beginning of globalization, many concepts arose to search for the causes of wars. The confrontation of the West with the rest of the world in the face of growing multi-polarity can become a cause of war and conflict at the beginning of the third millennium.

The article also highlights the concept of mutiny war, which is seen as a new form of armed conflict, in which the future wars would be waged by small terrorist cells and special forces, gaining influence by subversion and organised revolutions rather than through traditional warfare.

Conclusions of the research. Numerous theoretical and practical issues related to determining the laws of war, its essence and features as well as to transforming the goals, scope, nature and means of armed struggle and the importance of the human factor for the consequences of hostilities for a particular country and humanity as a whole should be considered on the basis of recognizing the fact that the phenomenon of war is eternal, inevitable and unavoidable. The views and concepts that were formed in the second half of the 20th century have not rejected and condemned armed violence but also approved and legitimized it, adapted to the needs of foreign policy and even have rationalized it. Political and military leaders have sought to make people consider the war in all its forms and violence as a common phenomenon that states and people can tolerate in their relations. The probability of using armed violence in the system of the modern world order can easily become a reality.

Keywords: sociology of war, war, armed struggle, armed conflict, society.

Pohribna Viktoriia Leonidivna, Doctor of Sociology, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5101-0386
e-mail: vilpog2017@gmail.com

Sakhan Olena Mykolaivna, PhD in Sociology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3212-031X
e-mail: supersahan2013@gmail.com

PROBLEM OF «LANGUAGE OF SOCIOLOGY» USAGE IN LEGAL THEORY AND PRACTICE

The article examines the feasibility and the possibility of «the language of sociology» usage in jurisprudence. It is proved that «the language of sociology» not only promotes the implementation of the methodological function of law, but actively supports «the spirit of law» in the studying of social processes. It is emphasized that the coexistence in the modern society of two systems of norms – social legal and social non-legal – requires the search for differentiation criteria. As such criteria, it is proposed to use the criterion of coercion and the criterion of the consideration procedure.

Key words: *language of sociology, categories of sociology in law, sociology of law, social legal norms, social non-legal norms.*

Problem setting. The modern development of the system of socio-humanities is characterized by the organic interweaving of their object-subject field, categorical apparatus and methodology and research methods. In this sense, sociology often acts as a «translator». This role is most fully realized in the creation, functioning and development of interdisciplinary scientific areas, among which a special place belongs to the one that emerged at the junction of sociology and jurisprudence and has a two-direction orientation – legal sociology and sociology of law.

Today, thanks to the classical study of Jean Carbonnier [1], legal sociology is considered a science that has a broader field of research than sociology of law, since it covers all phenomena, which in one way or another related to law, everything in respect to which law may be a cause, a consequence or reason, whereas sociology of law is limited to a sociological analysis of legal norms and institutions. And

although we already have proved the expediency of applying a wider approach to understanding the subject of sociology of law, since there are no such consequences of law (even distant and sometimes those deforming it), the reference to which would not help its cognition [2], we do not consider it expedient to continue the discussion within the framework of this article, but we propose to focus on the peculiarities of using the language of sociology in the study of legal phenomena, in the first place, those formed around the key concept – the social norm.

Analysis of recent research and publications. Traditionally, the problem of normative regulation of social relations is considered by lawyers within the general theory of law or the theory of sources of law. This explains the relatively large number of research (first of all, foreign) into functions of law, knowledge of law, perception by citizens about the administration of justice, etc. Especially we should highlight here the works of the European and American researchers T. Arnold [3], A. Giddens [4], G. Gurvitch [5], E. Ehrlich [6], J. Carbonnier [1], B. Cardozo [7–9], R. Pound [10,11], S. Warren and L. Brandeis [12], J. Frank [13], O. Holmes [14]. The treasury of scientific developments of the problems studied can be supplemented by the works of the representatives of the «Scandinavian» school of sociology of law (A. Hegerstrem, V. Lundstedt, S. Pass, V. Obert, H. Kleette, V. Goldschmidt, T. Eckgoff, etc.) who study the nature and specificity of a number of important aspects of legal consciousness, legal relationships and legal activity. Also it is worth noting the works of scientists belonging to the «Italian» school (A. Paganì, G. Martinotti, E. Moriondo, etc.) who study the social origin of judges, the administration of justice, analyze the public opinion about the activity and efficiency of the courts. At the same time, if the representatives of the European school focus on the outline of the subject field of this science, then the Americans «promote» the empirical approach, considering the judge's subjective judgment as the main criterion for the lawfulness of the act, and arguing that law is created by the court and is a means of achieving social functions.

This problem was not ignored by the domestic scientists as well. From the end of the nineteenth century, social-legal problems of society were investigated by L. Gumpilovich [15], B. Kistyakivskyi [16–18], M. Korkunov [19], L. Petrazhitskyi [20, 21] and others. Scientific searches of Ukrainian sociologists in this field at the end of the XX – the beginning of the XXI century are associated with the names of such scholars as V. Bachinin [22], O. Dzhuszha [23], N. Osipova [24], S. Savchuk [25], O. Serdyuk [26], and others. However, unfortunately, the problem of the relation of «social legal» and «social non-legal» in the works of legal sociologists remains to a certain extent the «terra incognita», which determined *the purpose* of this article – an analysis of the possibilities of using «the language of sociology» in legal research.

Presenting the main material. The starting point for such an analysis can be considered the fact that both sociology of law and legal sociology, being the branches of general sociology, study legal phenomena as a kind of social phenomena. At the same time among social phenomena there are those whose legal nature is indisputable. These include the so-called primary legal phenomena, such as legality, legal/non-legal behavior, deviations, crime, criminal situation, law enforcement/law using/law-making activities, etc., which are obviously legal because they are identified with the law and create the very sphere of law, but in essence, are social, in which there is a legal element, even if this element is not expressed in its pure form, but intertwined with others. At the same time, sociology does not artificially limit its research to the primary phenomena, but also covers secondary, derivative phenomena (responsibility, control, prevention, etc.). Although in these phenomena there is also a «social» that is not directly reframed through the prism of law, the use of «the language of sociology» allows us to deepen the analysis of law-studied problems due to the consideration of their inherent moral, ethical, and cultural aspects. In this way, sociology not only determines the legal regulators of various types of social relations, but also builds the classical sociological causal relationships and fills the legal phenomena with social content.

We consider interesting in this sense, the approach proposed by the Estonian-Austrian researcher I. Tammelo, who believed that legal sociology is the sociological study of lawyers, and sociology of law is the study of legal phenomena by sociologists [27]. In any case, the crossing of not only the problem field of the two sciences, but also their categorical-methodological apparatus is fixed. However, his followers, in our opinion, make not entirely appropriate conclusion that the use «the language of sociology» in law is reduced exclusively to the attempts by lawyers to illustrate dogmatic description of some of their own institutions by the actual data. This position is most clearly expressed in the series of books by E. Hirsch and M. Rehbinder «Study of Legal Factology and Sociology of Law», published in the 60-80 years of the twentieth century in Germany. Thus, the Director of the European Institute of Legal Psychology, Honorary Professor of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Dr. Manfred Rehbinder proposed a theory in which the intersection of categorical-methodological apparatus and the problem field of jurisprudence and other social sciences is determined through the concept of three dimensions of law: in terms of values – philosophy of law, in terms of norms – dogmatic jurisprudence, in terms of realities – sociology of law. The latter, in turn, is divided by him into genetic sociology, which studies the social genesis of law, and operative sociology, which studies the influence of law on social life [28, p. 64–69]. So, as we see, in this way, «the language of sociology» not only promotes the implementation of the methodological function of law, but actively supports «the spirit of law» in the study of social processes.

In the first modern Russian textbook on sociology of law, by V. Kazimirchuk and V. Kudryavtsev, although it is argued that sociology of law is «a new *legal* (emphasized by us – *V. P., O. S.*) discipline», yet it is underlined that «sociological research in law is conducted on the verge of sociology and law...»; that there are such social phenomena, the study of which «is impossible to carry out within the framework of the legal science, which is understood as an analysis of norms, since its effectiveness is finally manifested, precisely in the impact on non-legal phenomena, on the actual relations of people»; that «the process of sociologization of jurisprudence involves the development of new problems that can not be posed within the juridical conception»; that «sociology of law is a new scientific direction in social sciences, which investigates the legal system in connection with life, social practice» [29, p. 2, 4, 7, 12, 14, 30].

Continuing the study of the role of sociology in the functioning and methodological development of categorical apparatus of law, we remind that in the early twentieth century in American sociology, law was usually considered only as a component of social control. In our time, some representatives of the American sociology offer to use the distribution of general sociology to the sociology of professions, sociology of decisions and sociology of organizations, in which most aspects of the activities of the representatives of legal specialties automatically fall into the subject field of sociology of professions; lawmaking and justice – into sociology of decisions, and most of the structures of the current law – into sociology of organizations or social institutions. In our opinion, this approach is somewhat narrowed, since it is based on a simplified understanding of the specifics of law, particular flexibility, and the unique ability of «the spirit of law» to organize the activities of all formal (and even many informal) organizations. On the other hand, one can not but take into account that many concepts used by legal sociology («social coercion», «social control», «collective consciousness», etc.) are the notions of general sociology, with the added legal emphasis. And even some of those categories that, it would seem, express purely legal phenomena (social prevention, delinquent behavior), are introduced into the scientific circulation by sociologists. Consequently, the intersection of the categorical apparatus of sociology and law is evident.

Lawyers did not need to expect the emergence of sociology of law in order to notice that relations between people are regulated not only by law but also by other norms. At the same time, they always paid special attention to the distinguishing of law and morality. The maxima of the Roman lawyer Paul: «Not everything that is lawful, is noble» («Non omne quod licet honestum est») was positioned in «Digests» as a norm. But we, sociologists, are always insistently emphasizing that all that traditionally opposed to law under the name of morality artificially narrows the problem. In essence, the matter here is much more complicated. Law should be

distinguished from the system that is regulated by the *internal* motives of a person (personal morality), and from the apparatus of *external* motivation that is used by the society. The latest category, which does not refer to either law or morality, is suggested by sociologists to refer to morals, distinguishing among them proper morals, or mores, and folkways. This allowed them to build a trilabic construction, which became today classical: law; mores; folkways [1, p. 155]. We propose to consider in what way this unifying law and sociology construction works, on the example of the analysis of correlation of goals and means of their achievement in the assessment of legal phenomena and their consequences. This is exactly what will enable us to clearly trace the mechanism of crossing the categories of sociology and jurisprudence.

The question of how the goals and means of achieving them relate, in the classical formulation, is as follows: does the goal justify any means of achieving it? It is known that the history of ethical thought has put forward two alternative answers to this question, which are most clearly embodied in the concepts of Machiavellianism and abstract humanism.

Naturally, in its extreme forms, the apology of Machiavellianism and abstract humanism occurs quite rarely, but law-enforcement activity, as a real embodiment of «the spirit of law» in social relations, requires an urgent scientific decision of the problem of the correlation of purpose and means of its achievement in the legal sphere, which becomes possible only with the involvement of «the language of sociology». This is largely due to the long-standing negative assessment in public opinion, not only of means, but even of the goals of law-enforcement actors, especially if they are aimed at protecting certain political forces or corporate interests.

This is confirmed by the findings of the authors of the monograph entitled «Unlawful Violence in the Bodies of Internal Affairs. Sociological and historical-legal analysis», which state that the problem of violence in the activity of law-enforcement structures is of a universal nature, regardless of the nationality of the police officers and the degree of economic development of the country. Abuse of force by the police and rude, aggressive performance of their official duties by them is a fairly common international phenomenon. According to the Commissioner for Human Rights of the Russian Federation, between 50 and 80 percent of all suspected persons have been confronted with ill-treatment and torture during the investigation [30, p. 178–179]. The data from the polls of Ukrainian citizens with the experience of detention confirm similar figures (64 % – physical violence, 84 % – psychological). The attention is also drawn to the fact that almost half of the 2,000 respondents – residents of the five regions of Ukraine *justify* (highlighted by us – *V. P., O. S.*) the use of unlawful violence in some cases, or in relation to certain groups and categories of detainees [30, p. 101–106]. Consequently, in a society there is a situation where people completely assume the acts or behavior that can

be assessed as morally and socially positive, although the very purpose or means, as independent phenomena, may be to a greater or lesser extent negative. So, let's say, combating corruption is clearly a morally and socially approved goal, while coercion for a person is unlikely to receive the same unequivocal assessment. And this, in turn, indicates that it is necessary to turn to «the language of sociology» for a full explanation of the mechanism of the correlation of goals and means in activities that relate to the use of legal norms.

The conclusion of sociologists regarding the coexistence in the modern society of the two systems of norms – social legal and social non-legal – needs to find a differentiation criterion, for example, the well-known thesis «Do not kill» can be equally perceived as a religious commandment, and as a moral imperative, and as a norm of law.

J. Carbonnier distinguishes between two such criteria, both of which fall within the scope of application of norms. This is the criterion of coercion by which the norms are implemented, and the criterion of the order of consideration, by which the implementation of the norm may be limited to the recommendatory nature of the latter [1, p. 165].

As an important part of the sociology of E. Durkheim, *coercion* acquired the character of the classical criterion: if a norm was created by society in order to be used, this usage should be enforced by coercion. However, the nature of such social coercion is not always the same, it has its own specificity regarding legal and non-legal norms. For the latter, in the notion of «social coercion», the definition of «social» is essential, since it involves only taking into account coercion initiated by society and ignoring the self-coercion of the personality (in the Kantian understanding of ethics). Social coercion in law comes from specialized bodies and performs a consciously established function. To understand how this criterion works is possible by answering the question: if society puts a certain degree of coercion in the norm, does it foresee a mechanism for enforcing this norm? With a positive answer, we are dealing with a social legal norm, with a negative one – with a social non-legal, that is the one without legal consequences. It seems as if everything is very simple and understandable. But even in the case of a positive answer there is a problem of social justice, which in principle focuses on the correspondence of the goal and means of achieving it. For example, if the court sentences a criminal offender to three years of imprisonment for a robbery, then the principle of the correspondence of the means (imprisonment, as a form of coercion) with the purpose (combating crime) is respected. But in that case if a similar remedy will be applied for a much less socially dangerous act (for example, crossing the street in an improper place), the principle of correspondence between the purpose and the means is disturbed due to the loss of balance in the system of crime-and-punishment. At the same time logically, one more question arises: «Is there no shifting from the

goal of combating crime to the «tightening of the nuts», that already goes beyond the legal field?». Thus, careful consideration is required for the analysis of the second differentiation criterion of social legal and social non-legal norms – a criterion of the order of consideration.

It should be noted that the consideration of coercion as the main criterion for differentiation does not take into account its ambiguity. Since the assertion that the norm is legal and a violation of it activates a certain mechanism of coercion, which, in turn, ensures its implementation, then this assumes the recognition of the possibility of violation of the norm. The possibility of a violation becomes even more significant feature, than the possibility of coercion, because the latter does not always accompany the violation, and the challenge of an offender to the norm is the decisive moment in the mechanism of law. Law does not only presuppose the possibility to appeal, but the possibility organized in a certain way, that is, the *institution of appeal*. This institution has the definite form, namely the procedural, which ends with the decision. The process and result (a decision) are special phenomena, but although for law they are specific, they can be fully described exclusively by «the language of sociology». Therefore, we can agree with the American sociologist G. Kantorovic, who proposed to recognize them as a criterion of «social legal». In his work «Definition of Law», he included a feature of «justiciability» in the definition of law. According to this feature, only those rules that allow decision-making are legal. In this case, *justiciability* is only the possibility of a decision-making (eventus iudicii), but not a decision of its own [31, p. 32]. The latter actually means returning to the criterion of coercion, but the vector of analysis is directed not from the norm to the decision, but vice versa. Consequently, «the spirit of law» is filled with social content precisely because of the usage of «the language of sociology».

Conclusion. In modern science, it is impossible to maintain the «purity» of its own categorical apparatus. This impossibility often pushes scientists to radical actions: from unjustified scientific interpenetration to artificial separation. Both the first and second options can lead to a decline in science. That is why, today, when socio-humanities form and actively develop a common problem field, research is extremely needed that, on the one hand, reveals a significant cognitive potential for such interdisciplinary interaction, and on the other hand, that allows us to invent ways of «self-preservation» for each science. And the relationship between Law and Sociology in this sense is very revealing. For sociologists, the difficulties associated with this are that the problems of law are fairly easily dissolved in the broader categories that are the subject of general Sociology. But yet E. Durkheim advised sociologists to study norms of law closely. He saw an objective indicator of social factors in them. But this advice was often forgotten by sociologists and, unfortunately, they continue to forget it.

REFERENCES

1. Karbon'ye, Zh. (1986). *Yuridicheskaya sotsiologiya*. Moskva: Progress [in Russian].
2. Herasina, L. M., Pohribna, V. L. (2018). Yurydychna sotsiolohiya mizh pravom ta sotsiolohiyeyu: problemy rozmezhuvannya ob'yektno-predmetnoho polya. *Science and society*. Proceedings of the 5th International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 348–370 [in Ukrainian].
3. Arnold, T. W. (1969). Law as Symbolism. In V. Aubert (Ed.). *Sociology of Law. Selected readings* (pp. 46–51). Baltimore: Penguin Books.
4. Hiddens, E. (1999). *Pravova sotsiolohiya*. Kiev: Osnova [in Ukrainian].
5. Gurvich, G. D. (2004). Sotsiologiya prava. *Filosofiya i sotsiologiya prava. Izbrannyye sochineniya* (pp. 565–780). Sankt-Peterburg: Izdatel'skiy Dom S.-Peterb. gos. un-ta [in Russian].
6. Erlikh, O. (2011). *Osnovopolozheniye sotsiologii prava / per. s nem. M. V. Antonova*. Sankt-Peterburg: Izdatel'skiy Dom SPbJU [in Russian].
7. Cardozo, B. (1947). Jurisprudence. *Selected Writings of Benjamin Nathan Cardozo* (pp. 7–46). New York: Matthew Bender.
8. Cardozo, B. (1924). *The Growth of the Law*. New Haven, Konnektykut: Yale University Press.
9. Cardozo, B. N. (1921). *The Nature of the Judicial Process*. New Haven: Yale University Press.
10. Paund, R. (1999). Sotsial'noye upravleniye posredstvom prava. In *Antologiya mirovoy mysli*. V 5 t. T.3: Yevropa, Amerika XVII-XX vv. (pp. 678–680). Moskva: Mysl' [in Russian].
11. Paund, R. (1942). *Social control through law*. New Haven: Yale Univ. Press; Oxford Univ. Press.
12. Uorren, S., Brandeys, L. (2013). Pravo na pryvatnist'. *Pravo SShA – US law, 1–2*, 132–153 [in Ukrainian].
13. Frank, J. (1963). *Law and the Modern Mind*. Garden City, N. Y.: Doubleday&Co.
14. Holmes, O. W. (1973). *Law and the social factor. Justice Oliver Wendell Holmes. His book notices and uncollected letters and papers*. New York: Da Capo Press.
15. Gumplovich, L. (2010). *Osnovy sotsiologii*. Moskva: Knizhnyy dom «Librokom» [in Russian].
16. Kistyakovskiy, B. A. (1990). Pravo kak sotsial'noye yavleniye. *Sociologicheskie issledovaniya – Sociological research*, 3, 99-109 [in Russian].
17. Kistyakovskiy, B. A. (1998). *Filosofiya i sotsiologiya prava*. Sankt-Peterburg: Izd-vo Rus. Khristian. Gumanitarnogo in-ta [in Russian].
18. Kistyakovskiy, B. A. (1998). Ocherki po metodologii sotsial'nykh nauk i prava. In *Anatomiya istorii. Istoriya russkoy pravovoy mysli*. Moskva: Ostozh'ye [in Russian].
19. Korkunov, N. M. (2003). *Lektsii po obshchey teorii prava*. Sankt-Peterburg: Yuridicheskii Tsentr Press [in Russian].
20. Petrazhitskiy, L. I. (2019). *Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s teoriyey npravstvennosti v 2 ch. Chast' 1*. Moskva: Izdatel'stvo Yurayt [in Russian].

21. Petrazhitskiy, L. I. (2019). *Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s teoriyey npravstvennosti v 2 ch. Chast' 2*. Moskva: Izdatel'stvo Yurayt [in Russian].
22. Bachinin, V. A. (2001). Nepravo (negativnoye pravo) kak kategoriya i sotsial'naya realiya. *Gosudarstvo i pravo – State and law*, 5, 14–20 [in Russian].
23. Dzhuzha, O. M. (Ed.). (2004). *Sotsiologhiya prava: navch. posib.* / O. M. Dzhuzha, I. H. Kyrychenko, V. S. Koval's'kyi ta in. Kiev: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
24. Osypova, N. P. (Ed.). (2007). *Sotsiologhiya prava: navch. posib.* / V. D. Vodnik, YU.I. Zolotar'ova, H. P. Klimova ta in. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
25. Savchuk, S. V. (2003). *Yurydychna sotsiologhiya: predmet ta mistse v systemi yurydychnykh nauk: monohrafiya*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
26. Serdyuk, O. V. (2010). Sotsiologichni aspekty metodolohiyi otsynuyvannya yakosti funktsionuvannya pravovykh instytutiv (na prykladi sudu). *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – The Bulletin of E. O. Didorenko Lugansk State University of Internal Affairs*, 1, 32–40 [in Ukrainian].
27. Tammelo, I. (1978). *Modern Logic in the Service of Law*. Vien; New York: Springer-Verlag.
28. Rehbinde, M. (2009). *Rechtssoziologie*. München: Verlag C. H. Beck.
29. Kudryavtsev, V. N., Kazimirchuk, V. P. (1995). *Sovremennaya sotsiologiya prava: uchebnik dlja jurid. fak. i in-tov*. Moskva: Jurist [in Russian].
30. Yarmysh, O. N. (Ed.) (2005). *Protyzakonne nasyt'stvo v orhanakh vnutrishnikh sprav: Sotsiologichnyy ta istoryko-pravovyy analiz* / Kol. avt. Kharkiv: Vyd-vo Nats. Un-tu vnutr. sprav, Kharkivs'ka pravozachysna hrupa [in Ukrainian].
31. Kantorowicz, H. (1958). *The Definition of Law* / edited by A. H. Campbell. With an introduction by A. L. Goodhart. Cambridge [Eng.]: University Press.

Погрібна Вікторія Леонідівна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Сахань Олена Миколаївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ «МОВИ СОЦІОЛОГІЇ» В ЮРИДИЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи соціогуманітарних наук характеризується органічним переплетенням їхнього об'єктно-предметного поля, категоріального апарату та методології й методів дослідження. В цьому сенсі соціологія часто виконує роль «транслейтера». Ця роль найбільшою мірою реалізується при створенні, функціонуванні та розвитку міждисциплінарних наукових

напрямів, серед яких особливе місце посідає той, що виник на стику соціології та юриспруденції. В статті пропонується аналіз особливостей використання мови соціології в дослідженні правових явищ, в першу чергу, тих що формуються навколо ключового поняття – соціальна норма.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Традиційно проблеми нормативного врегулювання соціальних відносин розглядаються юристами в рамках загальної теорії права. Особливо тут слід виділити роботи європейських та американських дослідників Т. Арнольда, Г. Гурвіча, О. Ерліха, Б. Кардозо, Р. Паунда, С. Уоррена та Л. Брандейса, Дж. Френка, О. Холмса. Цікавими є роботи представників «скандинавської» школи соціології права – А. Хегерстрема, В. Лундстедта, С. Пасса, В. Оберта, Х. Клетте, В. Гольдшмідта, Т. Еккгоффа та ін., а також вчених «італійської» школи – А. Пагані, Г. Мартінотті, Е. Моріондо та ін. Серед вітчизняних науковців заслуговують уваги доробки Л. Гумпіловича, Б. Кістяківського, М. Коркунова, Л. Петражицького, а також сучасних дослідників – В. Бачиніна, О. Джужжи, Н. Осипової, С. Савчука, О. Сердюка.

Метою даної статті є аналіз можливостей використання «мови соціології» в правових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Вихідною точкою такого аналізу запропоновано вважати той факт, що соціологія досліджує правові феномени як різновид феноменів соціальних. Дослідження виявило, що право слід розмежовувати як з системою, регульованою внутрішніми спонуканнями людини (особистісною мораллю), так і з апаратом зовнішнього спонукання, що використовується суспільством. Останню категорію, яка не відноситься ані до права, ані до моралі, соціологи запропонували називати нравами, розрізняючи серед них власне нрави, або звичаї (англ. – *tores*) і повсякденні звичайності (англ. – *folkways*). Це дозволило їм побудувати триланкову конструкцію, яка стала сьогодні класичною: право; звичаї; повсякденні звичайності.

Дія цієї об'єднуючої право і соціологію конструкції розглянута на прикладі аналізу співвідношення цілей та засобів їх досягнення при оцінці правових явищ та їхніх наслідків.

Висновки. В сучасній науці зберегти «чистоту» власного категоріального апарату неможливо. Ця неможливість часто підштовхує науковців до радикальних дій: від невиправданого наукового взаємопроникнення до штучного відокремлення. І перший, і другий варіанти можуть призвести до занепаду науки. Тому сьогодні, коли соціогуманітарні науки формують і активно освоюють спільне проблемне поле, вкрай потрібні дослідження, які, з одного боку, розкривають значний пізнавальний потенціал такої міждисциплінарної взаємодії, а з іншого, дозволяють винайти способи «самозбереження» для кожної науки. І стосунки між правом і соціологією в цьому сенсі є вельми показовими. Для соціологів пов'язані з цим труднощі полягають в тому, що проблеми права досить легко розчиняються в більш широкі категорії, які входять до предмету загальної соціології. Втім ще Е. Дюркгейм радив соціологам уважно вивчати норми права. Він убачав в них об'єктивний індикатор соціальних чинників.

Ключові слова: мова соціології, категорії соціології в праві, соціологія права, соціальні правові норми, соціальні неправові норми.

Погребная Виктория Леонидовна, доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Сахань Елена Николаевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПРОБЛЕМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ «ЯЗЫКА СОЦИОЛОГИИ» В ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ

В статье анализируется целесообразность и возможность использования «языка социологии» в юриспруденции. Доказывается, что «язык социологии» не только способствует реализации методологической функции права, но и активно поддерживает «дух права» в исследовании социальных процессов. Подчеркивается, что сосуществование в современном обществе двух систем норм – социальных правовых и социальных неправовых – требует поиска разграничительных критериев. В качестве таких критериев предложено использовать критерий принуждения и критерий порядка рассмотрения.

Ключевые слова: язык социологии, категории социологии в праве, социология права, социальные правовые нормы, социальные неправовые нормы.

Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, Харків, України
e-mail: i_polischuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

ПАРТІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ

У статті розглядається історія утворення та розвитку політичних партій як соціально-політичних інститутів, починаючи від часів античності до виникнення масових партій у другій половині XIX ст. Мета даної статті полягає у розкритті історії формування політичних партій задля кращого розуміння сутнісної природи цих важливих політичних утворень та визначенні перспективних моментів у розвитку партій в Україні. Аналізуються новітні тенденції еволюції інституту політичних партій як суб'єктів демократичної політики у системах поліархії. Зазначається, що політичні партії перетворилися на головних політичних гравців, єдиних дієвих суб'єктів в електоральному процесі України та отримали потужний імпульс для свого розвитку. Сучасні політичні партії виникають як інститути демократичної політики, вони «виростають» знизу, створюються політично активними громадянами для захисту власних інтересів, і тому представляють з себе насамперед важливий сегмент громадянського суспільства, який поєднує його з органами державної влади. Робляться зауваження щодо перспектив партійного будівництва у сучасній Україні.

Ключові слова: політична партія, еволюція, демократія, партійна система, історія, Україна.

Постановка проблеми. Актуальність всебічного вивчення інституту політичних партій обумовлюється кількома наочними обставинами. Минула виборча кампанія в український парламент 2019 р. відзначалася тією обставиною, що проходила за старими «правилами гри». Як відомо, в ході проведення парламентських виборчих кампаній 1998, 2002, 2007, 2012 років також використовувалася змішана система виборів, за якою 50% парламентарів обиралися у мажоритарних округах та 50% народних депутатів обиралися за пропорційним принципом партійних списків. Згідно діючих правил виборів до Верховної Ради України, кандидатів у народні депутати висуватиме політичні партії, які були зареєстровані у встановленому законом порядку не пізніше як за один рік до проведення виборів. При цьому закон не забороняє включати до виборчих списків безпартійних громадян. Незважаючи на те, що

зберігається інститут самовисування кандидатів у народні депутати, політичні партії перетворилися на головних політичних гравців, єдиних дієвих суб'єктів в електоральному процесі України та отримали потужний імпульс для свого розвитку. Приклад новоствореної партії «Слуга народу», яка відразу взяла більшість в українському парламенті у 2019 р., є показовим з огляду на те, що ця структура за короткий термін перетворилася з віртуальної у реальну партію влади в Україні. Причому головним чинником її успіху став безпрецедентно високий особистий рейтинг новообраного президента України В. Зеленського.

Політичні партії є невід'ємною, складовою частиною політичної системи сучасного демократичного суспільства. У сучасній Україні ідея політичного плюралізму і багатопартійна політична система дістали своє закріплення на конституційному рівні, що виражається у визнанні права громадян на об'єднання в політичні партії і громадські організації, розвитку соціального життя на принципах політичного, економічного і ідеологічного багатоманіття. Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах та останнім часом, після реформи електоральної системи у бік впровадження винятково пропорційного принципу, перетворилися на дієвих суб'єктів політики. В Україні політичні партії розглядаються як основа парламентських та урядових коаліцій, як інститут громадянського суспільства, як опозиція політичній системі, як політичний інститут, що докорінно змінює саму суть влади, демократизуючи її [1, с. 14].

Аналізуючи *розробленість подібної дослідницької проблематики* в світовій та українській партології, слід зазначити, що відомі закордонні фахівці Ш. Авінері, Г. Алмонд, Є. Вятр, М. Дюверже, М. Зуліанелло, М. Каяні, А. Лейпхарт, С. Липсет, С. Нойман, С. Роккан, Дж. Сарторі, О. Цисар та ін. при характеристиці сучасного стану і перспектив розвитку партій як політичних інститутів вказують на безпосередній зв'язок та взаємний вплив між партійною та виборчою системами [2–14]. Особлива увага вітчизняних партологів Н. Гончарука, О. Єржова, І. Кресіної, В. Литвина, Д. Лук'янов, Г. Малкіна, М. Примуша, Ю. Шведа та ін. концентрується на проблемі впливу електорального процесу на становлення партійної системи в Україні [15–20]. Останнім часом у зв'язку із зростанням ролі партій у політичному житті нашої країни з'явилися дослідження нових аспектів їхньої діяльності: Л. Гонюкова розглядає політичні партії як інститут державної політики та управління, О. Сакрієр концентрує увагу на принципах конструювання іміджу політичної партії, О. Нікогосян розглядає особливості розвитку політичних партій і партійних систем на посткомуністичному просторі, А. Тетянич досліджує конституційно-правові засади державного контролю за діяльністю політичних партій тощо.

Розгляд історії формування політичних партій як соціально-політичного інституту дозволяє краще зрозуміти сутнісну природу цих важливих політичних утворень та визначити перспективні моменти у розвитку партій в Україні. У цьому й полягає основна *мета даної статті*.

Вклад основного матеріалу. Термін «партія» (від лат. *pars/partis* – частина, група) починають активно використовувати вже з давніх часів, проте поняття «політична партія» у сучасному його розумінні – це витвір новітньої доби. Виникнення партій, а точніше протопартій, пов'язують з Античним світом, коли в Древній Греції й у Древньому Римі виникають особливі групи людей, що відбивали інтереси різних соціальних верств [21, с. 543]. Поняття «партія» використовували для визначення політичної організації Стародавнього світу. Згадування про них зустрічається ще в працях давньогрецького філософа Арістотеля (VI ст. до н.е.), який писав про боротьбу значних угруповань чи партій жителів морського узбережжя, рівнин і гір. Вже у VI ст. до н.е. у стародавній Греції діяли: партія великих землевласників – педей; торгово-ремісничка поміркована партія — парії; «селянська партія» – діакрії. Це були регіональні політичні структури, які використовувалися аристократичними родами відповідних провінцій у політичній боротьбі [22, с. 266–267].

В античному Римі в часи кризи республіки (кінець II-I століття до нашої ери) формуються два конкуруючі політичні угруповання – популісти (*populares*), які виражали інтереси плебсу, і оптимати (*optimates*) – представники патриціанства й заможних родів. Перше угруповання мало антисенатський характер і вимагало від сенату проведення широких соціально-політичних і господарських реформ, друге – мало просенатський і консервативний характер. Однак ці групи не були організаційно оформлені, не мали сталих уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, програмних установок і в своїй діяльності замикалися на вирішенні обмежених завдань.

Подібні протопартії виникали й діяли також у Середньовіччі. Так, у середньовічній Італії XII-XV століть між собою ворогували гвельфи (прибічники світської влади Папи Римського, які також виражали інтереси торгово-ремісничих міських верств населення) та гібелліни (прибічники, сильної королівської влади в інтересах феодалів) [23, с. 504]. У більшості випадків у період Середньовіччя та Нового часу протопартійними інституціями були різноманітні ложі, ордени, таємні товариства та клуби. Серед них найбільше виділялися (і збереглися до наших днів – Масонські ложі, масонський рух). У цілому ж партії античного світу і європейського Середньовіччя найчастіше були тимчасовими об'єднаннями для підтримки певних знатних осіб, сімей – клієнтами.

Зародження політичних організацій, що стали передтечєю сучасних партій, пов'язане з початком боротьби буржуазії проти монархії, становленням по-

літичної системи капіталістичного суспільства. У період буржуазних революцій XVII–XVIII ст. партії ще не мали звичних для нас ознак, а найчастіше підпадали під вплив релігійних, станових, сімейно-родових об'єднань й характеризувалися невеликою чисельністю та елітарністю [24, с. 201]. Такі партії активно діяли тільки в періоди виборчих кампаній, не мали постійно діючих місцевих організацій, не проводили регулярних з'їздів або конференцій, а їхні прихильники не були зв'язані партійною дисципліною.

Політичні партії у сучасному їхньому значенні з'явилися лише у другій половині XIX ст. в Європі з виникненням масового організованого робітничого руху й були тісно пов'язані зі становленням і розвитком представницької демократії та основного її елементу – парламентаризму як форми і методу організації та здійснення влади. У більшості західних демократій поява політичних партій ознаменувала долучення широких верств населення до політичного життя. Кожна партія створювалася для захисту певних інтересів населення (як правило, економічних або національних).

У сучасній політології, слідом за М. Вебером, виділяють три етапи формування партій: 1) аристократичні котерії (угруповання); 2) політичні клуби; 3) масові партії. Вважається, що повністю всі три етапи у своєму розвитку пройшли тільки дві англійські партії – ліберали (віги) і консерватори (торі). Котерії вігів і торі сформувалися в Англії у другій половині XVII ст. і спочатку відрізнялися лише віросповіданням і династичною приналежністю. Боротьба торі і вігів була в основному боротьбою панівних, аристократичних верств суспільства за владу.

На другому етапі формування політичних партій починаючи з 30-х рр. XIX ст. з'являються якісно нові елементи – так звані політичні клуби, що, на думку Ю. Шведа, мали три характерні ознаки: по-перше, зачатки формальної організаційної структури. Це вже не аристократичні об'єднання друзів чи однодумців, а певна організація, яка робить спроби поширитися по всій країні; по-друге, зростає роль ідеології та значення програми. Особисті політичні чи фінансові інтереси перестають бути основним об'єднувальним мотивом. Клуби – це вже не клієнти і не об'єднання прихильників аристократів, а об'єднання людей на основі спільних ідеологічних поглядів; по-третє, на арену політичної діяльності виходить новий політично активний клас – міщанство. Політичний конфлікт виходить за межі однієї суспільної верстви – аристократії, він набирає форми боротьби за владу різних соціальних верств, який вилився у боротьбу між консерваторами та лібералами [25, с. 137].

Так, наприклад, в Англії у 1831 р. для політичних дискусій Консервативна партія заснує Карлтон Клуб, а в 1836 р. Ліберальна партія – Клуб Реформ. У Франції під впливом Французької революції створюється товариство друзів Конституції, яке збиралося в костелі Св. Якуба і звідти отримало назву

клубу яacobінців. Подібні політичні клуби виникали і в провінції й мали свої місцеві осередки та представництво в парламенті. У 1791 р. діяло 48 паризьких і 400 провінційних яacobінських клубів. У 1831 р. в Італії Дж. Мадзіні організує таємну організацію «Молода Італія», яка в 1833 р. мала вже свої відділення по всій Італії. Всі ці політичні організації відрізнялися від аристократичних угруповань більш широкою соціальною базою (щоб залучати на свій бік якнайширші маси населення), сталістю ідеологічних зв'язків та більш досконалою організаційною структурою.

Після зміни виборчого законодавства в Англії в першій половині ХІХ ст. на основі клубів і комітетів з підтримки кандидатів почали формуватися масові партії, що були орієнтовані на збільшення своєї чисельності й розширення сфери політичної діяльності. Масові партії об'єднують громадян у більш чи менш формально організовані структури, покликані забезпечити підтримку кандидатів на політичні посади у державі і культивувати громадську підтримку в суспільстві, необхідну для їх обрання на основі їхніх спільних принципів і програм діяльності. Виникненню масових партій сприяли два основні чинники: розширення виборчих прав громадян і розвиток робітничого руху. Цей етап в Європі припадає на 1860–1880 рр. Перші сучасні масові партії – це ліберальна (яка з ініціативи Дж. Чемберлена, створює Ліберальне товариство реєстрації виборців у 1861 р.) та консервативна (в 1867 р. було утворено Національний Союз консервативних об'єднань) партії Великої Британії та соціал-демократичні партії континентальної Європи. У 1863 р. була утворена перша робітничая партія – Всезагальний німецький робітничий союз, заснований Ф. Лассалем.

Інші масові партії – комуністичні, націоналістичні та фашистські, що розпочинають розбудовуватися як масові лише з початку ХХ ст., вимагали вже не лише реформ, а й повної трансформації суспільств, у яких вони діяли. Поява та розвиток цих партій знаходили сприятливий ґрунт саме серед суспільств з нерозвиненими демократичними інституціями, передусім такими як парламент та інші представницькі органи влади, а також за умов слабкої виконавчої влади. Таким чином, політична партія ставала практичним засобом, що відкриває інформаційно-комунікативні канали серед різних соціальних груп, виявляючи і представляючи їхні інтереси; інструментом, який виражає під спільним знаменником об'єднаний політичний вибір її членів і прихильників.

Якісно новим етапом у розвитку політичних партій можна вважати середину ХХ ст. Зростання ролі і значення політичних партій підштовхнули до законодавчого регулювання їхнього статусу, свідоцтвом чого можуть служити, зокрема, перші післявоєнні конституції Франції, Італії, Японії та ін. Уже в 1960-ті роки політичні партії одержали визнання де-юре – у більшості де-

мократичних країн з'являються спеціальні закони про політичні партії, що підтверджують їхню специфіку стосовно інших громадських організацій, визнаючи за ними особливе місце й значення. Був розроблений детальний правовий регламент порядку створення й діяльності політичних партій, що у свою чергу не могло не сприяти подальшому зміцненню їхніх позицій. Політичні партії стали органічною частиною державного механізму. Використовуючи політичні партії, правляча еліта мала можливість звернутися до громадян за підтримкою у здійсненні нею певних політичних кроків, а народ через переважно опозиційні партії отримав можливість висловлювати критику дій уряду та висувати політичні вимоги на його адресу. Наприклад, у Конституції Італії політичні партії розглядаються як пряме знаряддя народного суверенітету. Причому суверенні функції виконують як правлячі, так і опозиційні політичні партії. Право правити та право вести опозиційну діяльність розглядаються як дві незаперечні форми народного суверенітету. Політичним партіям в Італії відводиться роль провідної, динамічної сили в розвитку демократичної політичної системи [26, с. 202–203].

Певні узагальнення щодо процесу формування політичних партій зробив М. Дюверже, який виокремив два основних шляхи створення сучасних партій: 1) електорально-парламентський – виникнення парламентської групи, що поєднує депутатів одного політичного напрямку, на основі якої формуються комітети підтримки різних рівнів. Об'єднання цих елементів і веде до виникнення партії; 2) зовнішнє походження – нові партії виникають незалежно від парламентських виборів, на основі різних груп інтересів і громадських організацій – профспілок, філософських суспільств, релігійних груп, промислових і фінансових угруповань, нелегальних організацій [2, с. 431].

Проте останнім часом у роботах західних і російських дослідників поряд з викладеною точкою зору про різке зростання ролі й значення політичних партій можна зустріти й діаметрально протилежні погляди – про значне зменшення впливу політичних партій, витіснення їх на другорядні позиції, кризу партій тощо. Більшість сучасних політологів (М. Оферле, А. Панеб'янко, А. Піццорно та ін.) виокремлюють характерну сучасну тенденцію в розвитку політичних партій: поступово відбувається занепад політичних партій у тому класичному вигляді, в якому вони існували донедавна. Поділ політичних партій за соціальними, класовими та іншими ознаками стає дедалі все більш розмитим. Політичні партії все менш ефективно виражають і захищають інтереси переважної більшості виборців та від їхньої ротації біля державного керма мало що змінюється. Така ситуація негативно позначилася на активності електорату в розвинутих демократичних країнах Заходу. У політичних партій з'являються потужні конкуренти – різні групи тиску, лобістські угруповання тощо. Усе активніше політикою стали займатися підприємницькі

союзи. На зміну політичним партіям як суб'єктам політичної боротьби йдуть невеличкі групи професіоналів, які здатні гнучко реагувати на політичну кон'юктуру, оперативно впливати на свідомість виборців. Змінюється якість політичних партій – на зміну звичним «стаціонарним» партіям приходять тимчасові громадські об'єднання, створені виключно з метою вирішення вузькополітичних завдань. За цих умов вчені все більше говорять про виникнення партій принципово нового типу – «технологічних» партій, свого роду «електоральних машин», діяльність яких ґрунтується в основному на маркетингових технологіях, що інтенсивно розвиваються передусім на Заході та перебувають на початковому етапі формування в країнах пострадянського простору.

Таким чином, не зважаючи на те, що політичні партії втратили свою колишню монополію в політиці, вони наразі є тим політичним інститутом влади, без якого не може здійснюватися виборне формування держави, легальне завоювання різними верствами населення позицій у політичній владі.

Запропоновані в різний час визначення партії зводяться до схеми, запропонованої ще в XVIII ст. Д. Г'юмом. Він розрізняв три типи партій: партії принципів, партії інтересів і партії упередженості. На початку XIX ст. англійський учений Р. Берк запропонував називати партіями групи людей, що об'єдналися на основі загальних поглядів для забезпечення національних інтересів. Його сучасник Б. Констан уважав, що партія – це об'єднання людей, які сповідують ту саму політичну доктрину. У цьому випадку партія виступає, насамперед, як носій ідеології. У марксистському розумінні партії підкреслюється класовий характер. Партія в цьому випадку розглядається як політична організація, що виражає інтереси класу, суспільства, є найбільш активною, свідомою й організованою його частиною. Партія – це месія, що має точні знання про майбутнє, шляхи і способи його досягнення, здатний позбавити людство від експлуатації, убогості, нерівності й ворожнечі.

Пізніше німецький дослідник М. Вебер розглядав партію як асоціацію добровільних членів, метою діяльності яких є забезпечення влади всередині корпоративної групи для своїх лідерів, для того, щоб домогтися духовних або матеріальних переваг для свого активного членства. Визначення політичних партій на основі так званих «виборчих дефініцій» є на сьогоднішній день найчастіше вживаним визначенням. Дж. Сарторі стверджує, що партія це така політична група, котра присутня у виборчому процесі і здатна висунути через вибори кандидатів на публічні посади. На думку К. Янда, партія – це організація, котра прагне до здобуття політичних позицій своїми легітимними репрезентантами. Дж. Лане та С. Ерсон визнають політичними партіями тільки ті організації, котрі представлені у виборчих статистиках. Таким чином, політична партія є добровільною організацією, що виражає прагнення її членів

до здобуття та утримання державної влади шляхом безпосередньої участі у виборах кандидатів, які обіймають посади в законодавчих інститутах або в інститутах виконавчої влади. Природно, це визначення уразливе для критики, адже партії існують і за відсутності виборів. Зокрема, так звані революційні партії організовані в такий спосіб, що намагаються отримати контроль над владою не через механізм виборів, а шляхом застосування сили.

У західній соціально-політичній думці в аналізі політичних партій досить впливовою є і модель норвезького політолога і соціолога С. Роккана. Цей вчений побудував партійно-політичну модель Європи на основі концепції ідейно-політичних розламів – кліважів (фр. *clivage*, англ. *cleavage* – розшарування, поділ), що визначають, зокрема, розмір і якість національних партійних систем. С. Роккан запропонував чотири «критичні точки» як головні організуючі віхи на шляху, що довелося пройти всім державам і політичним утворенням Західної Європи. Це Реформація, національна революція (вплив Французької революції), промислова революція й «комуністична» революція. Його в першу чергу цікавили зрушення в структурі владних союзів усередині правлячих політичних сил і серед еліт. Загальною рисою цих схем була увага до відносин центр/периферія: у процесі націєтворення між національним центром, що модернізується, і периферією мають місце численні економічні, юридичні, культурні й т.п. протиріччя. Кліважі супроводжуються виникненням стійких комплексів (політичних) переваг, навколо яких формувалися європейські політичні партії. Після виникнення базових електоральних структур (інститутів, у тому числі правил голосування) відбувається «затвердіння» кліважів і електоральних структур (інститутів), їхня стабілізація.

Важливу роль у дослідженні політичних партій грає їхня класифікація. Закордонні й вітчизняні політологи використовують різні критерії типології партій. Відповідно до ліберальної традиції партії розрізняються по їхніх ідеологічних концепціях. За даним критерієм партії можна розділити на ліберальні, консервативні, соціал-демократичні (соціалістичні), комуністичні, християнсько-демократичні й ін. Така класифікація відображає різноманіття ідейно-політичних поглядів у суспільстві, дозволяє виявити особливості різних політичних доктрин і ступінь їхнього впливу в суспільстві. У той же час дана типологія не позбавлена недоліків. Вона не враховує еволюції самих доктрин, їхнє можливе зближення, а іноді й перехід в іншу якість. Так, ідеологія сучасного консерватизму запозичила багато цінностей у класичного лібералізму. Комуністичні партії усе далі відходять від апології класового, звертаючись до загальнолюдських цінностей. Нерідко у властиво ідеологічних доктринах партій однієї країни не простежується серйозних розходжень (Республіканська й Демократична партії США). Найчастіше виборці підтримують

не стільки програми й доктрини, скільки конкретних кандидатів, висунутих конкретними партіями. Відповідно до марксистської традиції в основу класифікації партій покладений соціальний і класовий інтерес. Партія створюється, відповідно до цієї традиції, для висування й захисту інтересів певних класів, соціальних груп. Тому їх можна підрозділити на буржуазні, дрібнобуржуазні, селянські, робітничі. Дана традиція відображала реалії ХІХ ст.: чіткий поділ суспільства на класи власників і найманих робітників. Причому перші, у силу обмеження виборчого права й інших причин, користувалися перевагою у формуванні державних органів. Тому, коли наприкінці ХІХ ст. почався процес об'єднання робітників у свої партії, вони створювалися як класові.

Нові режими, що стверджувалися на політичній арені, наполягали на тому, що тільки держава є виразником народного суверенітету (ліберальна традиція), або, взагалі, волі суспільства (монархічна традиція). Отже, посередницька діяльність будь-яких організацій між владою та народом оцінювалася негативно [27, с. 14].

Однієї з найпоширеніших т.зв. лінійних типологій політичних партій є поділ їх на основі ідейно-політичних позицій. Довгий час був прийнятий поділ партій на ліві (сюди відносили комуністів, соціал-демократів), центристські (ті, що намагалися відстоювати інтереси більшості), праві (що виступали за елітарне розуміння політики). Однак, оскільки в ХХ ст. більшість політичних партій переорієнтувалися на середній клас, стали виділяти всього лише два їхні види: правоцентристи й лівоцентристи. При цьому сама шкала ранжирування залишилася колишньою.

Цікаву класифікацію запропонував американський соціолог С. Коен, який на основі функціональних і організаційних критеріїв виділив наступні типи політичних партій:

1. Партії авангардного типу, що виникли в ході розвитку робітничого руху. Для них характерні підвищені вимоги до вступаючих у партію, детальна регламентація діяльності й внутрішнього життя партії, сувора дисципліна тощо. Якщо авангардна партія приходять до влади, то вона швидко стає частиною адміністративної системи, її номенклатурою. Так, в країнах соціалістичного вибору авангардні партії перетворилися в провідну ланку командно-бюрократичних режимів. Були деформовані ідеологічні й організаційні основи партій, перекручені принципи їхньої діяльності. У підсумку вони втратили авторитет та підтримку серед трудящих, що привело більшість з них до кризи, розпаду або перетворенню їх у партії парламентського типу. Прикладом може служити Угорська соціалістична робоча партія, перетворена в Угорську соціалістичну партію, Соціалістична єдина партія Німеччини, реформована в Партію демократичного соціалізму.

2. Партії, призначені для участі у виборчих кампаніях (збору коштів для їхнього проведення, висування кандидатів, організації агітації в їхню підтримку тощо). Як правило, такі партії не мають фіксованого членства, партійних квитків, обов'язкових членських внесків. Приміром може служити Республіканська й Демократична партії США, належність до яких визначається підтримкою на виборах їхніх кандидатів. Як політичні організації вони активізують свою діяльність у зв'язку із проведенням виборів у центральні й місцеві органи влади.

3. Парламентські партії. Їхні основні функції пов'язані з парламентською діяльністю: розробка стратегії й тактики виборчої кампанії й передвиборної програми; вивчення суспільної думки й вироблення рекомендацій своїм кандидатам; підбор і висування кандидатів; рішення технічних і фінансових проблем передвиборної кампанії; організація протидії конкурентам; контроль за діяльністю вибраних депутатів тощо. Характерні ознаки таких партій: компактна організаційна структура; постійно функціонуючі органи керування; можливість впливу рядових членів на політику партії й ін.

4. Партія-громада або партія-клуб. Це масова організація, що поєднує громадян не стільки на основі якої-небудь політичної платформи, скільки на основі спільності інтересів. До них можна віднести клуби по інтересах, різні асоціації, об'єднання захисників пам'ятників, синіх (поліпшення екології), зелених (охорона навколишнього середовища). В останні роки відбувається їхня політизація. Так, у Німеччині, у ряді держав СНД зелені об'єднали свої організації й офіційно проголосили створення політичних партій захисників природної й соціальної екології, які активно ввімкнулися в парламентську боротьбу.

5. «Кишенькові партії». Це невеликі по чисельності організації, створені, як правило, певними лідерами й під «свою» програму. Головний напрямок їхньої діяльності – реалізація вождистських егоїстичних устремлінь. Ці партії мають нечисельне керівництво, насамперед свого лідера, і не мають строго певної соціальної бази.

Наприкінці ХХ ст. сталися істотні зрушення в політичній сфері суспільства. Політичні партії почали позбуватися традиційної класовості та звертатися не стільки до певних соціальних прошарків, скільки до всіх груп населення. Американський політолог Дж. Лапаламбара назвав цей тип політичних партій «партією хапай усіх», а потім «партією виборців». Цей тренд стверджується й в сучасній Україні («Слуга народу»). Партії перестали пропонувати шляхи розвитку суспільства, політиків цікавлять тільки голоси виборців, а не ідеологічні питання [28, с. 14]. У зв'язку з цим останнім часом дослідники звертають увагу на необхідність поширення на політичні партії громадського контролю, оскільки головним завданням партій є

здобуття влади через участь у виборах, а партії, які перемогли на виборах безпосередньо формують державні органи. Цілком природно, що діяльність політичних партій (особливо парламентських) повинна перебувати під контролем суспільства. [29, с. 8]

В Україні ця проблема зрушила з місця. Пригадаймо, що ще не так давно у нашій партійній системі спостерігалось, приміром, збільшення кількості «іменних» блоків (17 блоків, з яких 2 потрапили до парламенту: Блок В. Ющенко «Наша Україна» та «Блок Юлії Тимошенко»), свідчить про вагомий вплив харизматичного лідера на електоральний вибір населення. Дана тенденція продовжувалась і на дострокових виборах 2007 р. [30, с. 735]. Але тепер іменні блоки виходять з політичної моди та перестають бути ефективною технологією.

Висновок. Таким чином, модерне уявлення про політичні партії відбиває таке визначення: «Політичні партії – це громадські утворення, що переслідують мету вибороти владу в державі, утримати її, ефективно використовувати, реалізуючи політичну волю громадян» [26, с. 11-12]. На сьогодні у світі діють понад 800 політичних партій, які об'єднують у своїх лавах близько 100 мільйонів членів [31, с. 167]. Модерні політичні партії є доволі різноманітними за своїм характером та засадами функціонування. Важливо підкреслити, що сучасні політичні партії виникають як інститути демократичної політики, вони «виростають» знизу, створюються політично активними громадянами для захисту власних інтересів, і тому представляють з себе насамперед важливий сегмент громадянського суспільства, який поєднує його з органами державної влади. Політичні партії у демократичній системі виступають засобом інституалізації соціальних інтересів громадян, які через ці структури узгоджують та артикулюють власні політичні позиції. Безумовно, сучасним українським партіям необхідно пройти ще тривалий шлях у своєму розвитку, аби відповідати усім критеріям демократичної політичної партії. Українські партії мають пройти трансформацію від політичних надбудов олігархічних холдингів до справді масових народних структур за принципом модернізації навздогін, тоді станеться істотне зростання реальної підтримки. Перспективним напрямом подальших досліджень є розгляд організаційних основ функціонування політичних партій у поліархіях та за умов гібридних політичних режимів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Примуш М. В. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій. Донецьк: ДонНУ, 2001. 338 с.
2. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2000. 538 с.

3. Green-Pedersen C. The reshaping of West European party politics: agenda-setting and party competition in comparative perspective. Oxford: Oxford University Press, 2019. xiv, 216 p.
4. Handbook of political party funding / edited by Jonathan Mendilow, Eric Phélippeau. Cheltenham, UK; Northampton, MA : Edward Elgar Pub., 2018. xii, 541 p.
5. Institutionalisation of political parties: comparative cases / edited by Robert Harmel and Lars G. Svåsand. London; New York: ECPR/Rowman & Littlefield International, 2019. xx, 297 p.
6. Jewitt C. E. The primary rules: parties, voters, and presidential nominations. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2019. xix, 300 p.
7. Kirdiş E. The rise of Islamic political movements and parties: Morocco, Turkey and Jordan. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019. vi, 224 p.
8. Liberal parties in Europe / edited by Caroline Close and Emilie van Haute. London ; New York, NY : Routledge, 2019. xix, 391 p.
9. Padjalangi Y. Partai milenial: tantangan baru PDI Perjuangan di era digital. Jakarta: PT Semesta Merdeka Utama, 2019. x, 232 p.
10. Political parties in the New Europe: political and analytical challenges / ed. K. Luther, F. Müller-Rommel. Oxford; New York: Oxford UP, 2005. xvii, 391 p.
11. Radical right movement parties in Europe / edited by Manuela Caiani and Ondřej Císař. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2019. xx, 246 p.
12. Rosenbluth F. M., Shapiro I. Responsible parties: saving democracy from itself. New Haven: Yale University Press, 2018. x, 324 p.
13. Siaroff A. Comparative European party systems: an analysis of parliamentary elections since 1945. Second edition. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. xvii, 567 p.
14. Zulianello M. Anti-system parties: from parliamentary breakthrough to government. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. xx, 297 p.
15. Головатий М. Ф. Класи і партії: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2008. 144 с.
16. Корнієнко В. О., Антеміук В. Д., Буряченко О. В. Імідж та репутація політичної партії: аксіологічні основи та шляхи актуалізації: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2019. 203 с.
17. Лук'янов Д. В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання): монографія. Харків: Право, 2007. 320 с.
18. Ніколаєнко Н. О., Орловський В. К., Шкуренко К. О. Партологія: навч.-метод. посіб. для студентів спец. «Політологія» / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Навч.-наук. ін-т історії та права, каф. політології. Херсон: Грінь Д. С. [вид.], 2014. 333 с.
19. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Київ: Арістей, 2006. 432 с.
20. Чабанна М. Політичні партії і партійні системи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: НаУКМА, 2010. 202 с.

21. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
22. Політологія: підручник / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, І. О. Поліщук, О. М. Сахань; за ред. М. П. Требіна. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. 462 с.
23. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
24. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. Москва: Гардарики, 2000 328 с.
25. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посібник. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 325 с.
26. Кормич Л. І., Шелест Д. С. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України. Київ: АВРІО, 2004. 262 с.
27. Гонюкова Л. В. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: моногр. Київ: НАДУ, 2009. 392 с.
28. Нікогосян О. О. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2008. 16 с.
29. Тетянич А. Т. Конституційно-правові засади державного контролю за діяльністю політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2018. 20 с.
30. Сакрієр О. Л. Принципи конструювання іміджу політичної партії в Україні. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* 2010. №50. С. 733–743.
31. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник. Львів: Астролябія, 2005. 487 с.

REFERENCES

1. Prymush, M. V. (2001). *Polityko-pravove rehulivannia diialnosti politychnykh partii*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
2. Djuverzhe, M. (2000). *Politicheskie partii / Per. s franc.* Moskva: Akademicheskij Proekt [in Russian].
3. Green-Pedersen, C. (2019). *The reshaping of West European party politics: agenda-setting and party competition in comparative perspective*. Oxford: Oxford University Press.
4. Mendilow, J. & Phélippeau, E. (Eds.) (2018). *Handbook of political party funding*. Cheltenham, UK; Northampton, MA : Edward Elgar Pub.
5. Harmel, R. & Svåsand, L.,G. (Eds.) (2019). *Institutionalisation of political parties: comparative cases*. London; New York: ECPR/Rowman & Littlefield International.
6. Jewitt, C.E. (2019). *The primary rules: parties, voters, and presidential nominations*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
7. Kırdış, E. (2019). *The rise of Islamic political movements and parties: Morocco, Turkey and Jordan*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

8. Close, C. & Haute, E. van (Eds.) (2019). *Liberal parties in Europe*. London ; New York, NY : Routledge.
9. Padjalangi, Y. (2019). *Partai milenial: tantangan baru PDI Perjuangan di era digital*. Jakarta: PT Semesta Merdeka Utama.
10. Luther, K. & Müller-Rommel, F. (Eds.) (2005). *Political parties in the New Europe: political and analytical challenges*. Oxford; New York: Oxford UP.
11. Caiani, M. & Cisař, O. (Eds.) (2019). *Radical right movement parties in Europe*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
12. Rosenbluth, F. M. & Shapiro, I. (2018). *Responsible parties: saving democracy from itself*. New Haven: Yale University Press.
13. Siaroff, A. (2019). *Comparative European party systems: an analysis of parliamentary elections since 1945*. Second edition. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
14. Zulianello, M. (2019). *Anti-system parties: from parliamentary breakthrough to government*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
15. Holovaty, M.F. (2008). *Klasy i partii: navch. posib. dlia stud. vyshchych navch. zakl. Kyiv: Vydavnychiy dim «Personal» [in Ukrainian]*.
16. Korniienko, V.O., Antemiuk, V.D., Buriachenko, O.V. (2019). *Imidzh ta reputatsiia politychnoi partii: aksiolohichni osnovy ta shliakhy aktualizatsii: monohrafiia*. Vinnytsia: VNTU [in Ukrainian].
17. Lukianov, D.V. (2007). *Politychni partii v systemi vzaiemodii hromadianskoho suspilstva ta derzhavy (rol ta pravove rehuliuвання): monohrafiia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Nikolaienko, N.O., Orlovskiy, V.K., Shkurenko, K.O. (2014). *Partolohiia: navch.-metod. posib. dlia studentiv spets. «Politolohiia» / Mykolaiv. nats. un-t im. V.O. Sukhomlynskoho, Navch.-nauk. in-t istorii ta prava, kaf. politolohiia*. Kherson: Hrin D. S. [vyd.] [in Ukrainian].
19. Obushnyi, M.I., Prymush, M.V., Shveda, Yu.R. (2006). *Partolohiia: navch. posibnyk dlia stud. vyshchych navch. zakl. Kyiv: Aristei [in Ukrainian]*.
20. Chabanna, M. (2010). *Politychni partii i partiini systemy: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian]*.
21. *Politychna entsyklopediia* (2011) / Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
22. Trebin, M. P. (Ed.) (2018). *Politolohiia: pidruchnyk / M. P. Trebin, L. M. Herasina, I. O. Polishchuk, O. M. Sakhan. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kharkiv; Pravo [in Ukrainian]*.
23. Trebin, M.P. (Ed.) (2015). *Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk / uklad.: [L.M. Herasina, V.L. Pohribna, I. O. Polishchuk ta in.]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
24. *Politologija: Slovar'-spravochnik* (2000) / M.A.Vasilik, M.S.Vershinin i dr. Moskva: Gardariki [in Russian].
25. Shveda, Yu.R. (2003). *Teoriia politychnykh partii i partiinykh system: navch. posibnyk*. Lviv, Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana. Franka [in Ukrainian].

26. Kormych, L.I., Shelest, D.S. (2004). *Hromadski ob'iednannia ta politychni partii suchasnoi Ukrainy*. Kyiv: AVRIO [in Ukrainian].
27. Honiukova, L. V. (2009). *Politychni partii yak instytut derzhavnoi polityky ta upravlinnia: teoretyko-metodolohichni analiz: monohr*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
28. Nikohosian, O. O. (2008). *Osoblyvosti rozvytku politychnykh partii i partiinykh system u postkomunistychnykh krainakh*. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
29. Tetianych, A.T. (2018). *Konstytutsiino-pravovi zasady derzhavnoho kontroliu za diialnistiu politychnykh partii v Ukraini ta krainakh YeS: porivnialnyi analiz*. Extended abstract of candidate's thesis. Uzhhorod [in Ukrainian].
30. Sakriier, O. L. (2010). Pryntsypy konstruiuvannia imidzhu politychnoi partii v Ukraini. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky – State and law: a collection of scientific works. Law and Political Science, 50, 733-743* [in Ukrainian].
31. Shveda, Yu.R. (2009). *Politychni partii: Entsyklopedychnyi slovnyk*. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].

Полищук Игорь Алексеевич, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПАРТИЯ КАК СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

В статье рассматривается история создания и развития политических партий как социально-политических институтов, начиная со времен античности до возникновения массовых партий во второй половине XIX века. Цель данной статьи состоит в раскрытии истории формирования политических партий для лучшего понимания сущностной природы этих важных политических образований и определения перспективных моменты в развитии партий в Украине. Анализируются новейшие тенденции эволюции института политических партий как субъектов демократической политики в системах полиархии. Отмечается, что политические партии превратились в главных политических игроков, единственных действенных субъектов в электоральном процессе Украины и получили мощный импульс для своего развития. Современные политические партии возникают как институты демократической политики, они «вырастают» снизу, создаются политически активными гражданами для защиты собственных интересов, и поэтому представляют из себя прежде всего важный сегмент гражданского общества, который объединяет его с органами государственной власти. Делаются замечания о перспектив партийного строительства в современной Украине.

Ключевые слова: политическая партия, эволюция, демократия, партийная система, история, Украина.

Polishchuk Igor Olexijovyich, Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

PARTY AS A SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTE

Formulation of the problem. *The urgency of a comprehensive study of the institute of political parties is conditioned by several illustrative circumstances. The past election campaign in the Ukrainian parliament in 2019 was marked by the fact that it was held under the old “rules of the game.” It is known that the parliamentary election campaigns of 1998, 2002, 2007, 2012 also used a mixed system of elections, in which 50% of parliamentarians were elected in majority constituencies and 50% of people’s deputies were elected on a proportional basis for party lists. According to the current rules of elections to the Verkhovna Rada of Ukraine, candidates for the People’s Deputies will be nominated by a political party, which were registered in accordance with the established procedure no later than one year before the elections. Despite the fact that the institute of self-nomination of candidates for the People’s Deputies remains, political parties have become the main political players, the only active actors in the electoral process of Ukraine and have received a strong impetus for their development.*

The purpose of this article is to reveal the history of political party formation in order to gain a better understanding of the essential nature of these important political entities and to identify promising moments in the development of parties in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. *In the world and Ukrainian partology, it should be noted that well-known foreign experts J. Sartori, M. Duverge, A. Leiphart, S. Avineri, G. Almond, E. Wind, S. Lipset, S. Rokkan, S. Neumann in characterization the current state and prospects of the development of parties as political institutions indicate a direct connection and mutual influence between the party and electoral systems. Particular attention of domestic partologists M. Primus, N. Goncharuk, A. Pakharev, I. Kresina, O. Erzhov, V. Lytvyn, G. Malkin, Y. Shvedy focuses on the problem of the influence of the electoral process on the formation of the party system in Ukraine. Recently, in connection with the growing role of parties in the political life of our country, studies of new aspects of their activity have appeared: L. Gonyukova considers political parties as an institute of state policy and governance, O. Sakiri concentrates attention on the principles of constructing the image of a political party, O. Nikogosyan considers the peculiarities of the development of political parties and party systems in the post-communist space, A. Tetyanich explores the constitutional and legal principles of state control over the activities of political parties, etc.*

The article deals with the history of the formation and development of political parties as socio-political institutions, from the time of antiquity to the emergence of mass parties in the second half of the nineteenth century. The latest trends in the evolution of the institution of political parties as subjects of democratic politics in polyarchy systems are analyzed. It is noted that political parties have become the main political players, the only

active actors in the electoral process of Ukraine and have received a strong impetus for their development. Modern political parties emerge as institutions of democratic politics, they “grow” from the bottom, are created by politically active citizens for the protection of their own interests, and therefore represent first and foremost an important segment of civil society, which unites it with public authorities. For a long time, the division of the parties into the left was adopted (the Communists, the Social Democrats were referred to here), the centrists (those who tried to defend the interests of the majority), the right (who stood for an elitist understanding of politics). However, as most political parties shifted to the middle class in the 20th century, only two of them became right-wing: center-right and center-left. At the same time, the ranking scale itself remained the same. At the end of the twentieth century, significant changes occurred in the political sphere of society. Political parties began to lose their traditional class character and appeal not so much to certain social strata as to all groups of the population. American political scientist J. Lapalambara called this type of political party a “grab all party” and then a “voter party”. This trend is also confirmed in modern Ukraine (Party of Servants). Parties have stopped offering ways to develop society, politicians are only interested in voter votes, not ideological issues.

It is concluded that modern Ukrainian parties need to go a long way in their development to meet all the criteria of a democratic political party. Ukrainian parties must undergo a transformation from political additions of oligarchic holdings to truly mass popular structures based on the principle of modernization, and then there will be a significant increase in real support.

A promising direction for further research is to consider the organizational foundations of the functioning of political parties in polyarchies and under hybrid political regimes.

Remarks are made about the prospects of party building in contemporary Ukraine.

Keywords: political party, evolution, democracy, party system, history, Ukraine.

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна
e-mail: m.p.trebin@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

РАДИКАЛІЗМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Розкрито сутність радикалізму, особливості його прояву, мета радикального дискурсу. Виділено його ознаки, причини виникнення та особливості прояву в сучасному суспільстві. Обґрунтовується, що профілактика радикальних ідей і дій повинна бути орієнтована на формування ідеологемі антирадикалізма, відповідної політичної і правової культури громадян. Держава, громадянське суспільство і громадяни повинні спільно протидіяти радикалізму.

Ключові слова: насильство, радикалізм, соціальний радикалізм, політичний радикалізм, фанатизм, утопізм.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми дослідження визначається тим, що в сучасних умовах радикалізм є невід'ємним компонентом політичного життя багатьох країн, проявляючись у діяльності, ціннісних орієнтаціях пануючої і опозиційної еліт, а також пересічних громадян. Будучи багатогранним феноменом, в епоху глобалізації він трансформується і модифікується, приймає різноманітні види і форми, адекватно новим цивілізаційним викликам і ризикам. Історичні і сучасні події красномовно свідчать про те, що радикальні методи вирішення соціально-політичних проблем, особливо актуалізуються в умовах криз, нерідко використовуються владою і в періоди стабільного розвитку. У ситуації сучасної кризи, в якій знаходиться Україна з часів анексії Криму і війни на Донбасі, що стала структурною і охопила всі сфери суспільного життя, суттєво активізувалися радикальні настрої акторів політичного процесу, а також діяльність різного роду радикальних і екстремістських організацій. В даний час дослідження радикалізму, його основних видів, їх характеристика є дуже актуальною і важливою науковою і практичною проблемою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен радикалізму постійно знаходиться у полі зору вчених. Але лише за останні два десятиліття написано десятки книг і сотні статей на цю тему, видані декілька енциклопе-

дій, які досліджують дане явище. Серед вчених, які досліджують сутність, природу, форми і методи боротьби радикалізму можна назвати таких дослідників за кордоном як Б. Баллек, Б. Барнс, К. Бос, Дж. Вайтцдорфер, А. Гоїнге, О. Гришін, В. Давидов, Д. Джонсон, М. Коен, І. Лопушанський, Д. Нудхем, Ж. Радвані, Х. Рахман, С. Самойлов, В. Плотников, Р. Снайдер, І. Шегаєв та ін. [1–23]. Велику увагу дослідженню радикалізму приділяли й українські вчені, такі як С. Авдєєва, В. Антипенко, О. Бардін, В. Ємельянов, В. Крутов, Л. Левченко, В. Ліпкан, В. Мандрагеля, О. Панфілов, В. Смоляннюк, М. Черкас та ін. [24–26]. Але через складність, мінливість, багатолікість даного явища, його соціальної та політичної небезпеки радикалізм потрібно постійно осмислювати і моніторити.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження феномену радикалізма і основних форм його прояву в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Термін «радикалізм» (англ. radicalism, від лат. *radix* – «коріння») виник в Англії в кінці XVIII ст. Ватажок британських вігів Чарльз Фокс першим вжив слово «радикали» для позначення прихильників рішучого розриву з минулим і «докорінних» змін в європейських державах за прикладом Франції [27, с. 21]. Потім, вже в XIX ст. він набув поширення в континентальній Європі і позначав соціальні і політико-філософські роздуми, орієнтовані на громадські, політичні, економічні та культурні перетворення і відповідну реформаторську практику. В епоху промислового перевороту та буржуазних антифеодальних соціальних революцій радикалізм виступив в якості альтернативного варіанту еволюційного суспільного розвитку, який міцно утвердився в соціальній і політичній думці і політичній практиці Європи й інших частин світу XIX і більшої частини XX ст. Радикалізм виявився набагато більш серйозною відповіддю на Французьку революцію кінця XVIII ст., ніж традиціоналізм (А. Росміні й ін.), консерватизм (Е. Берк та ін.), клерикально-монархічний авторитаризм (Ж. де Местр, Л. де Бональд і ін.) або пряма політична реакція Священного союзу. Радикалізм став альтернативою не тільки революції, але і всім цим формам реакції на неї. Історичний процес найбільш розвинених частин світу протягом більше двохсот років визначали і продовжують визначати конкуренція і взаємодія цих двох начал – платонівського, революційного (і утопічного) шляху і аристотелівського – шляху постійних, але поступових перетворень. Саме рух, що одержав найменування «радикалізм», дозволив створити новий тип динамічної соціальної стабілізації в умовах прискорених масових економічних, політичних, культурних, науково-технічних процесів і високу антикризову адаптацію суспільства.

Джерелами радикалізму є несприятливе соціально-економічне і політичне середовище, світоглядні та ідеологічні уявлення, техногенні та екологічні

загрози, духовні чинники, соціально-психологічні установки та характеристики особистості, інтерналізована модель поведінки тощо. Реальне або ілюзорне зростання соціальної несправедливості і нерівності, поширення масштабів бідності, безробіття і корупції, демонтаж системи соціальних гарантій, правова незахищеність особистості і власності, відмова від демократичних перетворень і посилення авторитарних тенденцій, слабкі правова держава і громадянське суспільство, дезінтеграція традиційної системи цінностей, латентні і експліцитні нормативні конфлікти, відсутність доступу до ефективних політичних і освітніх інституціям і багато інших об'єктивних чинників, що генерують і зміцнюють радикалізм. Радикалізм також породжується і неможливістю змінити існуючий стан справ демократичними методами, відсутністю каналів для висловлення невдоволення і небажанням державних структур і політичних акторів і контрагентів врахувати висловлене невдоволення. Нездатність пануючих еліт ефективно вирішувати назрілі в суспільстві проблеми, знайти шляхи виходу із затяжних криз і назріваючих або таких, що загострюються, конфліктів також є чинником, що сприяє радикалізації незадоволених соціальних груп, шарів або окремих осіб.

Радикалізму властиві два основних складових компонента [28, с. 13]. По-перше, це націленість на корінне, кардинальне перетворення соціуму, тобто його ідеал принципово (або, принаймні, дуже і дуже суттєво) відрізняється від існуючого суспільства. Якщо консерватор чи ліберал-реформатор в своїй політичній практиці орієнтовані на захист або вдосконалення існуючої політичної системи, то радикал, який прагне до здійснення докорінних суспільних змін, орієнтований на дії за межами системи. Тобто, суспільно-політичний ідеал радикала несумісний з тим суспільством, в якому він живе. По-друге, радикалізму властива прихильність до рішучих заходів, методів, способів перетворень, тобто радикал використовує не тільки ненасильницькі, поступові, еволюційні засоби перетворення (коли і їх досить для досягнення поставлених цілей), але, якщо знадобиться – то і насильницькі, в тому числі збройні і революційні засоби. Як зауважує А. Кадієва: «Радикалізм – це тип соціальної практики або діяльності, заснований на гранично агресивних ідеологіях і надзвичайних, рішучих діях, спрямованих на докорінну зміну існуючої соціально-політичної системи або ситуації» [29, с. 132]. В даний час слово «радикалізм» означає спосіб мислення і пов'язану з ним модель поведінки, для яких характерні: фундаменталізм – суворе дотримання вимог будь-якої доктрини (релігійної, політичної, філософської тощо); утопізм – уявлення про можливість побудови суспільства, в якому будуть викорінені основні види соціального зла; революціонізм – визнання неминучим кардинальної і насильницької зміни наявних соціальних відносин, правопорядку, що їх закріплює. Перший елемент радикалізму встановлює сутність світу і причину

невідповідності їй наявних соціальних відносин. Другий елемент вказує на соціальний ідеал, до якого слід прагнути суспільству. Третій елемент розкриває метод досягнення ідеалу. Іншими словами, три основні елементи радикалізму відповідають на питання «що», «навіщо» і «як» міняти в соціальному житті [3, с. 258]. Крім того, радикалізм характеризується абсолютизацією «простих» рішень для складних і багатограних соціальних, політичних, економічних, міжетнічних, релігійних, екологічних та інших проблем, виправданням і ідеалізацією насильства як «ефективного» засобу прямої і негайної дії, тим самим ілюзорною надією подолати соціальну і політичну безпорадність, відсутністю толерантності і готовності до діалогу і компромісів.

Основними рисами свідомості носія радикалізму є: маніхейський розподіл суспільства на непримиренні ворожі сили, на «своїх» і «чужих»; наполегливий пошук ворогів і винуватців соціальних негараздів; ідеалізація власних лідерів і вождів; жага боротьби, настрій на нищівну відсіч ворогам; ідейна одержимість і максималізм; готовність до жертвоприношення (на жертвовний вівтар кладуться як свої, так і чужі голови) в ім'я світлого майбутнього; пошук панацеї, універсального засобу вирішення складних соціальних проблем; тоталітарний стиль мислення [30, с. 89].

Радикалізм виконує наступні функції у соціально-політичному процесі: сигнально-інформаційну про ступінь неблагополуччя суспільно-політичного середовища; розрядки соціальної напруженості шляхом виходу незадоволення, що накопичилося; тиску на політичні інститути, підготовку, прийняття і проведення політичних рішень; корегування політичного курсу; стимулювання корінних соціально-політичних змін, інновацій [25, с. 78].

Радикалізм як жорстке дотримання будь-якого простого принципу, що передбачає відсікання всього стороннього, може проявляти себе в самих різних областях духовного і соціального життя і в деяких випадках може бути виправданий, наприклад, коли йдеться про радикальне вирішенні тієї чи іншої теоретичної чи практичної проблеми. Але радикалізм в суспільних відносинах як система установок і дій, що вступає в різке протиріччя з мораллю і соціальною практикою, є неприпустимим. Можна виділити два основних види радикалізму, з якими доводиться стикатися сучасному суспільству, – соціальний і політичний радикалізм.

Соціальний радикалізм передбачає визнання пріоритету інтересів будь-якої соціальної групи перед інтересами суспільства в цілому. При цьому дана група може бути утворена за різними підставами. Наприклад, фемінізм являє собою різновид соціального радикалізму, що сформувався на основі абсолютизації гендерної ознаки. У свою чергу, релігійний або екологічний радикалізм визнає релігію й екологію головними елементами життя людини, а інтереси

відповідних соціальних груп – інтересами суспільства в цілому. Основними видами соціального радикалізму слід визнати расизм, етноцентризм, фемінізм, екологізм, релігійний фундаменталізм, молодіжні і фанатські субкультури, рух ЛГБТ тощо [31].

Найнебезпечнішими видами соціального радикалізму є етнічний та релігійний – прихильність до крайніх поглядів і методів у теорії і практиці між-національних і міжконфесійних відносин. Їх прихильники, виступаючи з позицій захисту інтересів і прав однієї нації або релігії, відкрито і зухвало зневажають права інших народів і конфесій. Їхня ідеологія – войовничий націоналізм, фундаменталізм, ксенофобія і шовінізм; їхня політика – етнічне або конфесійне насильство в тій чи іншій формі. Це цілком вписується в міжнародне розуміння даної проблеми: «Політична ідентичність є ще однією областю, яка включає в себе релігію в самих різних формах. Етнічність і релігія завжди тісно пов'язані і мають велику історію тліючого конфлікту: серби і хорвати в Югославії, суніти і шиїти в Іраку, мусульмани і християни як домінуюча релігія, а також мусульмани-нонконформісти в Індонезії» [32, с. 15–16].

Національний радикалізм, часто має релігійну легітимацію, стає найпоширенішим видом радикалізму в XXI ст., що цілком зрозуміло: націоналізм має величезну владу і непередбачуваність, а етнічні конфлікти перетворилися в реальну проблему для багатьох країн і регіонів. В їх основі – протиріччя між визнанням природного права народів визначати свою долю («право націй на самовизначення») і принципом національної єдності і територіальної цілісності держави. З чисто доктринальної точки зору націоналізм заперечує пріоритет загальнолюдських цінностей і вважає свою етнічність вищою цінністю. Мета етнічного радикалізму – викувати чисто етнічну самоідентифікацію, відстояти і розширити права етносу в політичній сфері. Коли радикали, насильством стверджуючи етнічність, викликають на себе вогонь державних і громадянських структур, це привертає до них увагу і дозволяє їм постати в ролі жертви, що ще більше підсилює суспільний інтерес і в деяких випадках забезпечує фінанси і підтримку. Насильство – сенс існування таких груп. Поки воно здійснюється, ідея жива, а ідентичність і наявність етнічних відмінностей можна заперечувати. Кінцевою метою етнічних радикалів є створення самостійного незалежного державного утворення, в якому вони претендують на політичну владу.

В XXI ст. активізував свою діяльність релігійний радикалізм, під яким розуміють нетерпимість до представників тієї ж або іншої релігії. Часто радикалізм спрямований на знищення існуючих в суспільстві відносин і, в кінцевому підсумку, на розвал багатонаціональної держави, і в цьому плані він органічно пов'язаний з сепаратизмом. Релігійний радикалізм характеризується

ся прихильністю до крайніх тлумаченням віровчень і методів дій щодо поширення своїх поглядів і реалізації своїх цілей. Характерною рисою релігійного радикалізму виступає крайня нетерпимість до інакомислення, проповідь своєї винятковості і переваги над оточуючими, що, безсумнівно, становить небезпеку для стабільного існування держави. Небезпека релігійного радикалізму впливає також з кримінальних нахилів внутрішнього життя членів низки сект, їх зомбування. Кримінальні нахили сект радикального плану впливають з їх фанатичності і деформованості розуміння мети життя, всюдозволеності вибору засобів її досягнення, а також сліпий підпорядкованості своєму вищестоящому керівництву [33, с. 105]. Однак, при кваліфікації тих чи інших релігійних груп і релігійних субкультур як «радикальних» треба бути дуже обережним, тому що часто їх незвичайність, інакшість провокується на екстремізм інституційними («традиційними») конфесіями, які самі часом виявляють нетерпимість, що переходить в екстремізм.

У структурі соціального радикалізму можна виділити ідеологічний і практичний рівні. Ідеологічний рівень соціального радикалізму характеризується: простотою фундаментальної установки, яка зводить людину до якої-небудь однієї соціальної ролі або статусу (наприклад, головним в особистості, в залежності від характеру ідеології, визнається її стать, раса, релігійна приналежність тощо); уявленням про об'єктивний характер проблем, з якими доводиться стикатися індивіду, зняттям з нього відповідальності і перекладанням провини на зовнішні обставини; наявністю ворога, який є головним винуватцем соціальних проблем (у цій іпостасі можуть виступати емігранти, іновірці, корумповане чиновництво тощо). Найчастіше ідеологія соціального екстремізму згодом еволюціонує в розвинену політичну ідеологію. Однак існує ціла низка соціальних ідеологій, які залишаються в рамках певних субкультур. Прикладом локалізації радикальної соціальної ідеології в рамках певної субкультури може служити більшість ідеологій молодіжних субкультур. Практика соціального радикалізму передбачає проведення акцій протесту, несанкціонованих пікетів і демонстрацій, вчинення хуліганських витівок і актів вандалізму, порушення роботи різних видів транспорту тощо.

Однією з найважливіших загроз соціального радикалізму для суспільства в цілому є те, що він служить ґрунтом для політичного радикалізму, який прагне до перетворення ситуаційних сплесків соціальної, міжнаціональної та міжконфесійної напруженості в повномасштабну соціально-політичну кризу, здатний створити для сил, що його розпалюють, передумови захоплення державної влади або в країні, або в її окремому регіоні. Дане явище в сукупності з прогресом інформаційних технологій стає детермінантою розвитку інформаційного екстремізму міжнародного рівня [34].

На відміну від соціального радикалізму політичний радикалізм передбачає боротьбу за володіння державною владою. Крім того, соціальна платформа політичного радикалізму, як правило, ширше, а ідеологічне обґрунтування більш опрацьовано, ніж ідеологія соціального радикалізму. Незважаючи на істотні відмінності, між соціальним і політичним радикалізмом, безсумнівно, простежується генетичний зв'язок.

Радикальна діяльність може проявлятися в двох формах: по-перше, як діяльність, не пов'язана із застосуванням політичного насильства (наприклад, акції протесту, несанкціоновані пікети, перекриття автодоріг тощо); по-друге, як діяльність, в основі якої лежить застосування насильства в різних видах (тероризм, геноцид, масові репресії тощо). Саме радикальну діяльність з опорою на застосування політичного насильства можна охарактеризувати як політичний екстремізм, тобто прихильність крайніх форм діяльності в політиці. Таким чином, політичний екстремізм є різновид радикальної діяльності, заснованої на застосуванні насильства для досягнення політичних цілей.

В політичному радикалізмі виділяють ліворадикальну і праворадикальну течії. Під лівими радикалами розуміють осіб і політичні групи, які дотримуються крайніх комуністичних поглядів. Як правило, до таких груп відносять всі види анархістських об'єднань, організації лівих комуністів, включаючи троцькістів, а також комуністичні групи, які стоять на позиціях маоїзму і сталінізму. Найважливішими рисами ідеології лівого радикалізму є: комунізм – прагнення до побудови безкласового суспільства, позбавленого експлуатації; інтернаціоналізм – визнання принципової рівності всіх рас і національностей; антиімперіалізм – заперечення загарбницької, націоналістичної та шовіністичної політики правлячого класу провідних країн світу, так званого «золотого мільярду»; класовість – визнання соціального статусу і класових інтересів головними мотивами поведінки людей і розгляду соціально-економічного і політичного життя крізь призму класової боротьби; антикапіталізм – заперечення цінностей капіталістичного суспільства і ринкової економіки, підтримка державного втручання в соціально-економічні процеси; революціонізм – визнання допустимості застосування насильницьких методів зміни соціальних, економічних, політичних і правових відносин, що склалися в суспільстві [3, с. 260–261].

Правий радикалізм має в своїй основі такі принципи: авторитаризм – допущення можливості отримання політичної влади шляхом її незаконного утримання або захоплення певними особами, угрупованнями або партією; націоналізм – розгляд своєї нації як найвищої цінності, а діяльності на її благо – в якості головної заслуги (за своїм характером націоналізм прямо протилежний класовому підходу соціалізму, оскільки закликає людей піднятися

над класовими відмінностями заради блага нації); антиплюралізм – соціальні групи не мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях (антиплюралізм не передбачає різні позиції, погляди, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві); шовінізм – крайня форма націоналізму, проголошує перевагу своєї нації над іншими націями і право на їх підпорядкування; расизм – вчення про нерівність людських рас і визначальну роль расових відмінностей на розвиток людського суспільства і культури; ксенофобія – сприйняття когонебудь чужого як зла (найчастіше цей термін застосовується для позначення ненависті до інших націй і держав); фашизм – політична ідеологія, що поєднує в собі ідеї вождизму, шовінізму і ксенофобії.

В цілому протилежність між лівим і правим радикалізмом полягає у відмінності визначення сутності людини. Для лівих радикалів вона зводиться до соціального початку, прави радикали в рішенні даного питання віддають перевагу природному виміру людини, її біологічній або родовій специфіці. Загальним недоліком як лівого так і правого радикалізму є їх нерозуміння самоцінності людської особистості, її здатності піднятися над соціальними і природними визначеннями.

Успішно боротися з радикалізмом можна лише вкорінюючи толерантність, підтримуючи міжкультурний, міжрелігійний і міжнаціональний діалог в суспільстві, формуючи ідеологему антирадикалізму, політико-правову культуру справжнього демократичного, правового, соціального суспільства європейського типу. Лише комплексний підхід, що поєднує дослідження ідеології і практики радикалізму з проведенням інформаційно-освітніх кампаній державними інституціями, засобами масової інформації, всім громадянським суспільством, соціальних, економічних і політичних реформ з метою подальшої демократизації та лібералізації всіх сфер буття суспільства, підвищення рівня й якості життя, розширення прав і можливостей всіх соціальних верств, особливо знедолених і маргіналізованих груп, забезпечення рівноправного міжконфесійного і міжнаціонального діалогу, об'єднання зусиль на регіональному і глобальному рівні, дасть реальний шанс на мінімізацію проявів радикалізму в сучасному суспільстві. Знищити радикалізм неможливо, але мінімізувати його деструктивні прояви цілком можливо.

Висновки. Радикалізм сьогодні досить поширений в сучасному світі, він багатолікий і різноманітний. Він так само неминучий і органічний для соціально-політичного життя суспільства, як і еволюційно-реформаторські форми розвитку соціально-політичного процесу. Актуалізація тих чи інших форм залежить від конкретно-історичних умов і завдань, що стоять перед країною і відповідними соціально-політичними силами і їх розміщенням.

Формування в суспільстві парадигми антирадикалізму і її розповсюдження серед більшості населення є можливим шляхом подолання насилля, деструктивності, ірраціональності й утопізму сучасного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лопушанский И. Н. Радикализм: теория и практика: учебное пособие для магистратуры / Акад. Генеральной прокуратуры Российской Федерации, Санкт-Петербургский юридический ин-т (фил.). 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический ин-т (фил.) Акад. Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2016. 47 с.
2. Религии и радикализм в постсекулярном мире / [С. Амгар, А. М. Ахунов, И. Л. Бабич и др.]; под редакцией Е. И. Филипповой и Ж. Радвани. Москва: Горячая линия – Телеком, 2017. 331 с.
3. Самойлов С. Ф., Плотников В. В. Концептуализация понятий социального и политического радикализма и экстремизма. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2015. №4 (30). С. 258–261.
4. Современные угрозы государству и обществу: радикализм, терроризм, информационные войны, «цветные революции»: учебное пособие / [Г. И. Авцинова и др.]; под общей редакцией О. Е. Гришина, В. Н. Давыдова. Москва: Российский ун-т дружбы народов, 2018. 305, [1] с.
5. Шегеев И. С. Ислам в политическом дискурсе: концепты, стереотипы, радикализм: монография. Казань: Бук, 2017. 134, [1] с.
6. Balampanidēs G. Eurocommunism : from the communist to the radical European left / translated from Greek by Dimitris Hall. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. viii, 266 p.
7. Balleck B. J. Hate groups and extremist organizations in America : an encyclopedia. Santa Barbara, California : ABC-CLIO, 2019. xxvi, 409 p.
8. Blanchette J. China's new Red Guards: the return of radicalism and the rebirth of Mao Zedong. New York : Oxford University Press, 2019. x, 206 p.
9. Bos K. P. van den. Why people radicalize : how unfairness judgments are used to fuel radical beliefs, extremist behaviors, and terrorism. New York, NY : Oxford University Press, 2019. ix, 378 p.
10. Cohen M. M. The conspiracy of capital : law, violence, and American popular radicalism in the age of monopoly. Amherst : University of Massachusetts Press, 2019. xvii, 336 p.
11. Extremes / edited by Duncan Needham and Julius Weitzdörfer. Cambridge, UK ; New York, NY : Cambridge University Press, 2019. xvi, 170 p.
12. Goings A., Barnes B., Snider R. The red coast : radicalism and anti-radicalism in southwest Washington. Corvallis : Oregon State University Press, 2019. viii, 236 p.
13. Hindutva : rising extremism in India / edited by Khalid Rahman. Islamabad : Institute of Policy Studies, 2019. xiii, 203 p.

14. Holzer J., Larys M., Mares M. Militant right-wing extremism in Putin's Russia : legacies, forms and threats. London : New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. viii, 292 p.
15. Johnson D. Hateland : a long, hard look at America's extremist heart. Amherst, New York : Prometheus Books, 2019. 288 p.
16. Keywords in radical philosophy and education : common concepts for contemporary movements / edited by Derek R. Ford. Leiden ; Boston : Brill Sense, 2019. xviii, 505 p.
17. Kruglanski A., Bélanger J., Gunaratna R. The three pillars of radicalization : needs, narratives, and networks. New York, NY : Oxford University Press, 2019. viii, 258 p.
18. McKenna T. Angels and demons: a radical anthology of political lives. Winchester, UK ; Washington, USA : Zero Books, 2019. vii, 263 p.
19. Moliner C. de. Islamisme radical: comment sortir de l'impasse. Paris: Pierre-Guillaume de Roux, 2019. 195 p.
20. Pandya A. Radicalization in India : an exploration. New Delhi : Vivekananda International Foundation : Pentagon Press LLP, 2019. xxiii, 212 p.
21. Radicalisation : a marginal phenomenon or a mirror to society? / edited by Noel Clycq, Christiane Timmerman, Dirk Vanheule, Rut Van Caudenberg and Stiene Ravn. Leuven (Belgium) : Leuven University Press, 2019. 250 p.
22. Routledge handbook of radical politics / edited by Ruth Kinna & Uri Gordon. New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2019. xviii, 546 p.
23. Scerri A. Postpolitics and the limits of nature : critical theory, moral authority, and radicalism in the anthropocene. Albany, NY : SUNY Press, 2019. xviii, 273 p.
24. Авдеева С. Радикалізм в ісламі: причини виникнення і релігійно-політична реальність. *Українське релігієзнавство*. 2007. №44. С. 265–277.
25. Левченко Л. О. Радикалізм та екстремізм як крайні прояви нонконформної поведінки: загальнотеоретичний аспект. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія*. 2009. Т. 110, Вип. 97. С. 77–80.
26. Черкас М. Є. Радикалізм як форма деформації правосвідомості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 117–127.
27. Мустафін О. Справжня історія пізнього нового часу. Харків: Фоліо, 2017. 432 с.
28. Бороздин А. Н. Радикализм как социально-политический феномен. *Вестник Академии экономической безопасности МВД России*. 2015. №6. С. 12–17.
29. Кадиева А. М. К вопросу о сущности религиозного экстремизма. *Религиоведение*. 2007. №4. С. 127–137.
30. Русакова О. Ф. Томография радикализма. *Дискурс-Пи: Научно-практический альманах*. 2001. Вып. 1. С. 86–92.
31. Молодежные субкультуры Москвы / Сост. Д. В. Громов, отв. ред. М. Ю. Мартынова. Москва: ИЭА РАН, 2009. 544 с.
32. Свобода религии и убеждений: основные принципы: философия, законодательство, защита свободы совести / Науч.-исследоват. часное учреждение «Ин-т религии и права», Международ. Центр по изучению религии и права, М-во иностран. дел

Королевства Норвегія ; под ред. Т. Линдхольма, Кола Дурэма, Бахии Тахзиб-Ли, ред. кол. Элизабет Сьюэлл [та ін.]. Москва, 2010. 744 с.

33. Борисовский А. В., Римский А. В. Дискурс экстремизма, радикализма и терроризма. *Наука. Искусство. Культура*. 2018. Вып. 4 (20). С. 98–115.
34. Кубякин Е. О., Сафронов А. Н. Информационный экстремизм в среде молодежи как деструктивный феномен современного российского общества. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2013. №4(22). С. 100–104.

REFERENCES

1. Lopushanskij, I.N. (2016). *Radikalizm: teorija i praktika: uchebnoe posobie dlja magistratury* / Akad. General'noj prokuratury Rossijskoj Federacii, Sankt-Peterburgskij juridicheskij in-t (fil.). 2-e izd., pererab. i dop. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij juridicheskij in-t (fil.) Akad. General'noj prokuratury Rossijskoj Federacii [in Russian].
2. Filippova, E. I. & Radvani, Zh. (Eds.) (2017). *Religii i radikalizm v postsekuljarnom mire* / [S. Amgar, A. M. Ahunov, I. L. Babich i dr.]. Moskva: Gorjachaja linija – Telekom [in Russian].
3. Samojlov, S.F. & Plotnikov, V. V. (2015). Konceptualizacija ponjatij social'nogo i politicheskogo radikalizma i jekstremizma. *Vestnik Krasnodarskogo universiteta MVD Rossii – Bulletin of the Krasnodar University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 4(30), 258-261 [in Russian].
4. Grishin, O. E. & Davydov, V. N. (Eds.) (2018). *Sovremennye ugrozy gosudarstvu i obshhestvu: radikalizm, terrorizm, informacionnye vojny, «cvetnye revoljucii»: uchebnoe posobie* / [G. I. Avcinova i dr.]; pod obshhej redakciej O. E. Grishina, V. N. Davydova. Moskva: Rossijskij un-t druzhby narodov [in Russian].
5. Shegaev, I. S. (2017). *Islam v politicheskom diskurse: koncepty, stereotipy, radikalizm: monografija*. Kazan': Buk [in Russian].
6. Balampanidēs, G. (2019). *Eurocommunism: from the communist to the radical European left* / translated from Greek by Dimitris Hall. Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, Taylor & Francis Group 2019.
7. Balleck, B. J. (2019). *Hate groups and extremist organizations in America: an encyclopedia*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO.
8. Blanchette, J. (2019). *China's new Red Guards: the return of radicalism and the rebirth of Mao Zedong*. New York: Oxford University Press.
9. Bos, K.P. van den (2019). *Why people radicalize: how unfairness judgments are used to fuel radical beliefs, extremist behaviors, and terrorism*. New York, NY: Oxford University Press.
10. Cohen, M.M. (2019). *The conspiracy of capital: law, violence, and American popular radicalism in the age of monopoly*. Amherst : University of Massachusetts Press.
11. Needham, D. & Weitzdörfer, J. (Eds.) (2019). *Extremes*. Cambridge, UK; New York, NY: Cambridge University Press.

12. Goings A., Barnes B., Snider R. (2019). *The red coast: radicalism and anti-radicalism in southwest Washington*. Corvallis: Oregon State University Press.
13. Rahman, K. (Ed.) (2019). *Hindutva: rising extremism in India*. Islamabad : Institute of Policy Studies.
14. Holzer, J., Larys, M., Mares, M. (2019). *Militant right-wing extremism in Putin's Russia : legacies, forms and threats*. London: New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
15. Johnson, D. (2019). *Hateland: a long, hard look at America's extremist heart*. Amherst, New York: Prometheus Books, 2019. 288 p.
16. Ford, D.R. (Ed.) (2019). *Keywords in radical philosophy and education : common concepts for contemporary movements*. Leiden; Boston: Brill Sense.
17. Kruglanski, A., Bélanger, J., Gunaratna, R. (2019). *The three pillars of radicalization : needs, narratives, and networks*. New York, NY: Oxford University Press.
18. McKenna, T. (2019). *Angels and demons: a radical anthology of political lives*. Winchester, UK ; Washington, USA : Zero Books.
19. Moliner, C. de (2019). *Islamisme radical: comment sortir de l'impasse*. Paris: Pierre-Guillaume de Roux.
20. Pandya, A. (2019). *Radicalization in India: an exploration*. New Delhi: Vivekananda International Foundation : Pentagon Press LLP.
21. Clycq, N., Timmerman, C., Vanheule, D., Caudenberg, R. Van, Ravn, S. (Eds.) (2019). *Radicalisation: a marginal phenomenon or a mirror to society?* Leuven (Belgium): Leuven University Press.
22. Kinna, R. & Gordon, U. (Eds.) (2019). *Routledge handbook of radical politics*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
23. Scerri, A. (2019). *Postpolitics and the limits of nature : critical theory, moral authority, and radicalism in the anthropocene*. Albany, NY: SUNY Press.
24. Avdieieva, S. (2007). Radykalizm v islami: prychny vynyknennia i relihiino-politychna realnist. *Ukrainske relihiieznavstvo – Ukrainian Religious Studies*, 44, 265–277 [in Ukrainian].
25. Levchenko, L. O. (2009). Radykalizm ta ekstremizm yak kraini proiavy nonkonformnoi povedinky: zahalnoteoretychnyi aspekt. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]*. Ser. : Politolohiia – Scientific Papers of [Peter Mohyla Black Sea State University]. Series: *Politology*, 110(97), 77–80 [in Ukrainian].
26. Cherkas, M. Ye. (2014). Radykalizm yak forma deformatsii pravosvidomosti. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia – State building and local government*, 27, 117–127 [in Ukrainian].
27. Mustafin, O. (2017). Spravzhnia istoriia piznoho novoho chasu. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
28. Borozdin, A.N. (2015). Radikalizm kak social'no-politicheskij fenomen. *Vestnik Akademii jekonomicheskoy bezopasnosti MVD Rossii – Bulletin of the Academy*

- of Economic Security of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 6, 12–17 [in Russian].
29. Kadieva, A.M. (2007). K voprosu o sushhnosti religioznogo jekstremizma. *Religiovedenie – Religious Studies*, 4, 127–137 [in Russian].
30. Rusakova, O.F. (2001). Tomografija radikalizma. *Diskurs-Pi: Nauchno-prakticheskij al'manah – Discourse Pi: Scientific and Practical Almanac*, 1, 86–92 [in Russian].
31. *Molodezhnye subkul'tury Moskvy* (2009) / Sost. D.V. Gromov, otv. red. M.Ju. Martynova. Moskva: IJeA RAN [in Russian].
32. Lindhol'm, T., Durjem, K., Tahzib-Li, B. (2010). *Svoboda religii i ubezhdenij: osnovnye principy: filosofija, zakonodatel'stvo, zashhita svobody sovesti* / Nauch.-isledovat. chasnoe uchrezhdenie «In-t religii i prava», Mezhdunarod. Centr po izucheniju religii i prava, M-vo inostran. del Korolevstva Norvegija; red. kol. Jelizabet S'jujell [ta in.]. Moskva [in Russian].
33. Borisovskij, A.V. & Rimskij, A.V. (2018). Diskurs jekstremizma, radikalizma i terrorizma. *Nauka. Iskusstvo. Kul'tura – Science. Art. Culture*, 4(20), 98–115 [in Russian].
34. Kubjakin, E.O. & Safronov, A.N. (2013). Informacionnyj jekstremizm v srede molodezhi kak destruktivnyj fenomen sovremennogo rossijskogo obshhestva. *Vestnik Krasnodarskogo universiteta MVD Rossii – Bulletin of the Krasnodar University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 4(22), 100–104 [in Russian].

Требин Михаил Петрович, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

РАДИКАЛИЗМ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Раскрыта сущность радикализма, особенности его проявления, цель радикального дискурса. Выделены его признаки, причины возникновения и особенности проявления в современном обществе. Обосновывается, что профилактика радикальных идей и действий должна быть ориентирована на формирование идеологии антирадикализма, соответствующей политической и правовой культуры граждан. Государство, гражданское общество и граждане должны совместно противодействовать радикализму.

Ключевые слова: *насилие, радикализм, социальный радикализм, политический радикализм, фанатизм, утопизм.*

Trebin Mikhail Petrovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

RADICALISM IN THE MODERN WORLD: SOCIAL AND POLITICAL ANALYSIS

Problem setting. *The relevance of the problem of the study is determined by the fact that in modern conditions radicalism is an integral component of the political life of many countries, manifesting itself in the activities, values of the ruling and opposition elites, as well as ordinary citizens. Being a multifaceted phenomenon, in the age of globalization, it is transformed and modified, taking on different types and forms, corresponding to new civilizational challenges and risks.*

Recent research and publications analysis. *The phenomenon of radicalism is constantly in the field of view of scientists. But in the last two decades alone, dozens of books and hundreds of articles have been written on this topic, and several encyclopedias have been published exploring the phenomenon. Among scholars who study the nature, nature, forms and methods of combating radicalism, such researchers as B. Balleck, B. Barnes, K. Bos, J. Weitzdörfer, A. Goings, O. Grishin, V. Davidov, D. Johnson, M. Cohen, I. Lopushansky, D. Needham, J. Radwani, H. Rahman, S. Samoilov, V. Plotnikov, R. Snyder, I. Shegaev and others. Much attention was paid to the study of radicalism by Ukrainian scientists, such as S. Avdeyev, V. Antipenko, O. Bardin, V. Yemelyanov, V. Krutov, L. Levchenko, V. Lipkan, V. Mandragelya, O. Panfilov, V. Smolyanuk, M. Cherkas and others. [24-26]. But because of the complexity, the variability, the multiplicity of this phenomenon, its social and political danger, radicalism needs to be constantly considered and monitored.*

Paper objective. *The purpose of the article is to investigate the phenomenon of radicalism and its main manifestations in modern society.*

Paper main body. *The term “radicalism” originated in England at the end of the XVIII century. In the nineteenth century it has spread in continental Europe and has marked social and political and philosophical reflections focused on social, political, economic and cultural transformations and relevant reform practices. The sources of radicalism are the unfavorable socio-economic and political environment, ideological and ideological ideas, man-made and environmental threats, spiritual factors, socio-psychological attitudes and personality characteristics, internalized behavior and other factors.*

There are two main components of radicalism. First, it is the focus on a radical transformation of society, that is, its ideal is fundamentally (or at least very, very substantially) different from existing society. Secondly, radicalism is characterized by a commitment to decisive measures, methods, ways of transformation. Nowadays, the word “radicalism” means a way of thinking and a related pattern of behavior; characterized by: fundamentalism strict adherence to the requirements of any doctrine (religious, political, philosophical, etc.); a utopian view of the possibility of building a society in which the main types of social evil will be eradicated; revolutionism recognizes the inevitable drastic and violent change in existing social relations, the rule of law that enshrines them. The first element of radicalism establishes the essence of the world and the cause of inconsistency with its existing social relations. The second element points to the social ideal that society should strive for. The third element reveals the method of achieving the ideal. In other words, the

three basic elements of radicalism answer the questions “what”, “why” and “how” to change in social life. In addition, radicalism is characterized by the absolutization of “simple” solutions to complex and multifaceted social, political, economic, interethnic, religious, environmental and other problems, the justification and idealization of violence as an “effective” means of direct and immediate action, thereby the illusory hope of overcoming social political helplessness, lack of tolerance and readiness for dialogue and compromise. The main types of radicalism are analyzed.

Successfully combating radicalism can only be rooted in tolerance, supporting inter-cultural, inter-religious and inter-ethnic dialogue in society, forming the ideologem of anti-radicalism, political and legal culture of a truly democratic, legal, social society of European type. Only a comprehensive approach that combines the study of ideology and practice of radicalism with the conduct of information and education campaigns by public institutions, the media, all civil society, social, economic and political reforms to further democratization and liberalization of all spheres of life and quality of life, raising the quality of life, empowerment of all social groups, especially disadvantaged and marginalized groups, ensuring equal inter-denominational and inter-ethnic dialogue gu, joint efforts at the regional and global level, will give a real chance to minimize the manifestations of radicalism in modern society. It is impossible to destroy radicalism, but it is quite possible to minimize its destructive manifestations.

Conclusions of the research. Radicalism is quite widespread in the modern world today. The actualization of these or other forms radicalism depends on the specific historical conditions and tasks facing the country and the respective socio-political forces and their location. The formation of a paradigm of anti-radicalism in society and its spread among the majority of the population is possible by overcoming the violence, destructiveness, irrationality and utopianism of the modern world.

Keywords: violence, radicalism, social radicalism, political radicalism, fanaticism, utopianism.

УДК 316.362: 343.91-053.6 (477)
DOI: 10.21564/2075-7190.43.187933

Vodnik Valentyna Davidivna, PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: v.d.vodnik@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3652-4642

DYSFUNCTIONAL FAMILY AS ONE OF THE FACTORS OF JUVENILE DELIQUENCY

The essence of the family's upbringing potential, its peculiarities, the influence on the development of the child's personality are highlighted, the problems of the impact of a dysfunctional family on juvenile delinquency in the conditions of building civil society in Ukraine are analysed.

Keywords: *family, family's upbringing potential, family's dysfunction, neglect, child, minor, civil society.*

Problem setting. Fundamental changes in political, social, economic conditions and in the public consciousness of the citizens of Ukraine, which have brought a lot of positive things to social life, at the same time, have exacerbated the contradictions in the family upbringing of children. Family has the best possible opportunities for permanent and intensive communication of children with adults; is the carrier of the unproduced in any other circumstances, the emotional-psychological micro-climate, based on the unique proximity of the teachers and the pupils; directs the development of communication of children in all spheres: family, neighboring, educational, labor and leisure; gives children lessons in gender relations and future family life; forms an attitude to the educational and labor activities, responsibility, defines the attitude to ideological, moral and legal values of society; forms character and level of self-esteem and self-criticism; carries out "training" and a guide in the performance of general civil, educational and labor duties; models the structure and contents of leisure; Provides control of children and adolescents as members of society, which are in the stage of intensive development and did not fully master the skills of independent decisions. The ability to separate, to understand the causes and interconnectedness, to predict the ways of their solution in the interests of families and their individual members on the state (in the general and family policy of the state), professional (by the efforts of specialists) and individual levels (by the efforts of the families themselves) could to great extend to improve the

situation of families in Ukraine and the possibility of implementing their educational functions.

Recent research and publications analysis. General theoretical aspects of the problem under study are covered in the writings of scientists: L. Amadzhadin, O. Antonova, A. Baydalakina, C. Golod, T. Gurko, I. Dvoymennyi, D. Dikova-Favorska, Ye. Zakharchenko, T. Kravchenko, M. Matskovskiy, I. Minkovskiy etc. The main theoretical and methodological, scientific directions of the problem of a child upbringing in the family are reflected in the writings of the classics of pedagogy and psychology, in particular, L. Vygotsky, J. Comenius, G. Kostyuk, A. Makarenko, V. Sukhomlynsky and others, as well as: A. Besedin, C. Black M. Buyanov, A. Grys, L. Kahn, V. Lopez, K. Perlmutter, D. A. Strickland, I. Topolska, O. Shenkevich and others [1-5]. The most serious problem today is the problem of youth criminal behaviour. General theoretical aspects of the problem raised were covered in the works of such scholars as V. Golina, I. Danshin, I. Dvoymennyi, A. Dolgova, V. Yermakov, V. Kudryavtsev, I. Rushchenko, N. Yakovleva and others. In their publications they focus on the characteristics of the personality of juvenile offenders, the causes of their criminal behavior, and measures to prevent it. Knowledge of these features allows us to find out the causes and conditions that contribute to the emergence of deformations and their realization in the infringing behaviour. Thus, we get reliable guidelines for prevention and, the earlier the possible. The problems of deviant behaviour, of the minors' criminal behaviour, in particular, are of scientific interest to the author of the article, who participated in the study of this phenomenon, which was carried out for five years in Kharkiv using traditional methods of obtaining information [6-14].

Paper objective of the article is to analyse the impact of a dysfunctional family on juvenile delinquency.

Paper main body. The main source of the formation of adolescent personality distortions that cause a crime commitment is the shortcomings and violations in the family upbringing. It should be borne in mind that the influence of other sources of criminal "infection" of minors is largely stimulated by the position of the family.

Recent research by T. Alekseenko, I. Ganyshyna, V. Orzhekhovska and the practice show that in 60-80% of cases the mechanism of unlawful behaviour was "triggered" by the shortcomings of family upbringing. Three main variants of the criminogenic position of the family were identified: unwillingness, inability and incapability to raise children [15, p. 22]. The research conducted by Besedin A. A. of the causes of the offenses and crimes committed by minors show that in 90-97% of cases, minors come to unlawful behaviour under the direct influence or with the participation of the parents [16, p. 3].

Family dysfunction is a complex concept that has several features, in particular: a) structural disruption of the family (single parenthood); b) the decline of the moral position of its members; c) shortcomings and distortions of parents' pedagogical knowledge, lack of parenting skills, etc.

Recently, sociologists, psychologists, lawyers have started to include violations of the emotional and psychological unity of the family in the number of signs of family dysfunction. Often this plays a "supporting" role because it is connected with the decline of the moral position of parents, which can directly give rise to the unlawful behaviour of children. However, it seems the violation of emotional and psychological unity can also play an independent role of criminogenically significant factor. The lack of such a unity causes the loose by the family the properties of a collective. It often leads to a decrease in the upbringing impact of the family on the teenager. Social psychologists point out that the atmosphere of generous affection, closeness, trust and love determines the intensity, strength, depth of the child's (in the process of imitation and empathy) learning of parents' moral positions, their values in the sphere of morality. In an atmosphere of mutual understanding, the child is better able to perceive the parents' conscious attitudes and demands. Violations of emotional and psychological unity, family conflicts can affect the mental health of children.

As already noted, family incompleteness is an important demographic characteristic that has criminological significance. It should be noted that identifying an incomplete family with a dysfunctional family is insulting to its members and, in a word, is not correct. Of course, a single-parent family has some restrictions on the ability to control the behaviour, pastime, and children's relationships. Difficulties arise, mainly related to the female nature of upbringing, because in the vast majority of single-parent families, children stay with their mothers. But these difficulties are overcome in condition of the correct pedagogical position of the adults and the necessary social assistance. In addition, in most cases, children from such families have a sense of responsibility earlier formed and they are quicker to get mature. Moreover, maintaining a complete structure in families in which one parent (usually the father) has become a source of antisocial influence on children is far more detrimental to the upbringing process in the family than divorce for the sake of restoring a normal upbringing atmosphere.

However, how to connect the expressed understanding with that well-known observation that the children from one-parent families are relatively more likely to commit crimes and other offenses than from the complete ones. In other words, their share in the contingent of offenders is higher than among the juvenile population as a whole. But, in our view, the point is not that the fact that the incomplete structure of the family automatically causes the transition to a criminal path, but in

circumstances that are possible in a family of any type, but in the one-parent (incomplete) family they are not neutralized by social assistance and support. There are four such circumstances. First, there is a significant gap in the organization of monitoring the behaviour of children, the level and intensity of assisting them in learning, mastering their technical skills, etc. is reduced. Secondly, a tense atmosphere is created within and around the family in connection with the showdown between parents, scandals, mutual accusations, attempts to provoke sympathy in the children, etc., as well as because of the of tactless interest from others, genuine and conspicuous empathy, careless replies, genuine and sacrilegious pity; discussing who is to blame, etc. Thirdly, changes in the family's financial and social capabilities. Fourth, the frivolous or immoral behaviour of the parent who is left with the children: a kaleidoscope of meetings, guests, etc. in front of the children. These circumstances, which, we stress, are not found in all single-parent families and can occur not only in them, reduce the authority of parents in the eyes of a teenager, form alienation in him, feelings of inferiority, resentment, envy to others, the desire at any cost to achieve authority among peers, to prove that he/she is worthy of a more prestigious place. Together with neglect, which facilitates getting under the negative influence, in these cases the mechanism of individual criminal behaviour can easily arise. And here is not the type of family per se, but the atmosphere that has developed in and around it "works". This atmosphere should be evaluated not on the formal grounds but on substance. In this regard, it is not accidental that the proportion of juveniles who are brought up in families with both parents is increasing among juvenile offenders. This again demonstrates the fallacy of identifying the concepts of "complete" and "functional family".

An incomplete (single-parent) family is dangerous because it causes neglect, lack of collective influence, etc. Usually, neglect is defined as the weakening or lack of observation of the behaviour and activities of minors and the upbringing influence on them by their parents (the people who replace them). Neglect is a two-side process. It is also characterized by the growing alienation of the adolescents themselves from the family and the educational (labour) collective and at the same time the indifference of the latter to the manifestations of personal deformation of the children which are being strengthened and the sources of negative influence on them.

Neglect is a constant companion of juvenile crimes, one of the conditions conducive to their commission. Among them is the weak control of minors. It is not just about weakening the formal control of parents over the behaviour of children, but also about the formed microclimate in the family, serious deficiencies in the parents' attitude to their functions as caregivers, demonstrating to children social irresponsibility, indifference to their fate or their obvious inability to perform these functions.

One of the incarnations of neglect is the lack of proper exactingness to the minor, his/her actions, and even indifference, the granting of autonomy in the assessment, solving certain life situations. It is necessary to prevent and stop the process of turning children into neglected children, who make up a large number of juveniles involved in criminal activity.

Family dysfunction, which results in the deformation of the process of socialization and formation of the child's personality, leads to an increase in social and environmental maladaptation of children and adolescents. According to complex, multidimensional studies, individuals who have committed socially dangerous actions exhibit persistent social maladaptation (of different levels) that has arisen as a result of abnormal personality formation and behaviour in the early stages of socialization in the "disadvantaged" micro-environment.

Specificity of family dysfunction is the combined influence of causes and determinants of different nature: deprivation, pedagogical factor, hyper protection, personality characteristics of parents, physical violence, and physical punishment as methods of upbringing, alcoholism and others.

A very important risk factor for adolescent deviant behaviour is the improper parenting practices used by parents. Researchers identify the following common mistakes in bringing up the children: misunderstanding of children's personal development; rejection of children; parental expectations of the child; inflexibility in relationships; uneven parental relationships in different years of children's life; inconsistency in relationships with children; mismatch between the parents in their relationships; distrust of children; lack of responsiveness, inattention of parents; controversy. The perseverance of disciplinary actions used is important. The effectiveness of discipline depends on the reaction time; consistency and principle of disciplinary requirements; the quality of parent-child relationships; the balance of approvals and punishments.

Parents' personality features. The following unfavourable personality traits of parents are identified, which are a risk factor: anxiety, dominance, self-centeredness, hyper sociality. The choice of different methods of upbringing and style of inter-family communication largely depend on the characteristics, level of education and culture of parents.

Physical punishment as a method of upbringing can be used in families for the following reasons: 1) parents themselves originate from dysfunctional families; 2) physical punishment can be a family tradition of several generations.

In families characterized by criminal behaviour of parents, there is a marked increase in the frequency of quarrels and disagreements, resulting in poor marital life of parents and conflict between them leading to the formation of abuse in children. The risk of asocial behaviour increases when parents divorce or separate, but not if one parent dies. It is disorder and disharmony in the family, but not its dis-

integration as such, lead to asocial behaviour. The nature of the relationship and the style of parental behaviour are more important to the child's development than the fact that there is one or both parents present in the family.

Child abuse is one of the most significant factors in family discomfort. As a rule, physical abuse is always accompanied by mental abuse (constant or periodic verbal abuse, threats, humiliation, and neglect of the interests and needs of the child). Most juveniles living in dysfunctional families have signs of physical and neuro-psychological abuse. Among the causes of violence are the following: asocial orientation of the parents, alcoholism, mental illness, low level of culture, etc.

Alcoholism by its consequences is one of the most multifactor components of family discomfort. The correlation of biological and social pathologies in alcoholism will eventually lead to neuroticism and psychotraumatization, deformation of personality and tendency to alcoholism in children. Alcohol destroys the personality of parents, making any pedagogical influence on children impossible. Family relationships are characterized by constant conflict, the marginalization of the cultural level and the value orientations of parents.

Aggressive behaviour. Juvenile offenders are subject to the following external guidelines: denial of responsibility, harm, presence of a victim, condemnation of those who blame, turn to more important circumstances. Most delinquents experience emotional deprivation and the impact of adverse psychological climate in the family during childhood and adolescence.

The types of families that produce adverse effects on children include: a) families in which spiritual needs are of minor importance, that leads to disharmony of the child's development; one parent can lead an immoral lifestyle; consumerism is professed as a vital ideal; low level of education and culture; parents do not know and are not able to use pedagogically expedient means of education, the authoritarian style of communication dominates, mutual misunderstanding, the obvious unwillingness on the part of adults to spend leisure time together, different (sometimes conflicting) interests of parents and children; the polar material state – from begging to complete prosperity; b) families with immoral microclimate and negative impact on child development (weakened moral and work atmosphere, constant conflict, anti-pedagogical attitude to children, nervousness in family relationships; lack of general culture and spiritual demands; as a rule, low (elementary) education. Often these are large families with many children whose financial status is rather low; minimum care for children, lack of attention to the proper organization of their lives and activities; children seek to compensate for the lack of love and caring on the part of parents through self-affirmation in street groups); c) criminogenic type of family (internal relationships are built in such a way as to cause significant harm to the spiritual and physical health of children; parental education is lower than average; systematic, often father-mother co-drinking, immoral parental lifestyle,

sometimes with involving the children; conditions for raising children are the most unfavourable); d) neutral impact on the child (within the family relationships are characterized by free parenting, children are often living on their own; all parents' attention is focused on making money; often it is single mothers who gave birth to a child at a young age; divorced women, social living conditions of whom do not allow them to properly educate the child; large families with many children with weak social and moral standards, with low cultural level; material status is lower than average) [17, p. 46–47].

A dysfunctional family brings up the children in its own image and similarity. Unless the conditions of life and upbringing are normalized as a result of outside interventions, in many cases young people who adopt a cynical attitude towards moral values, disrespect for people, a disrespectful attitude towards social norms, appear from it. Negative behaviours of adult members of the family contribute to the fact that the minor not only adopts negative behaviours, but also learns the negative value orientation, realizing it finally in his/her own anti-social behaviour. This, in particular, affects the motives and nature of the crimes.

To counteract the unfavourable conditions in the family, their negative impact on the criminalization of minors, a state program for overcoming all types of family dysfunction is needed. The problems of a family, of a woman, and children should become a priority in the state and society. Modern family, maternity, childhood assistance programs are required, as well as an appropriate legal framework.

As a **conclusion of research**, it should be noted that the development of this problem can have not only theoretical but also practical interest, and its further study will provide additional opportunities for the correct and timely conclusions regarding not only the present time but also the future in creating conditions for rooting in society spiritually and physically healthy, financially well-off, socially prosperous family, which fulfils its functions. This is one of the main directions of domestic policy. It is about influencing the processes that are of exceptional importance for the future development of Ukrainian society.

REFERENCES

1. Black, C. (2018). *Unspoken legacy: addressing the impact of trauma and addiction within the family*. Las Vegas: Central Recovery Press.
2. Kahn, L. (2017). *Baffled by love : stories of the lasting impact of childhood trauma inflicted by loved ones*. Berkeley, CA: She Writes Press.
3. Lopez, V. (2017). *Complicated lives: girls, parents, drugs, and juvenile justice*. New Brunswick: Rutgers University Press.
4. Perlmutter, K. (2019). *Freedom from family dysfunction: a guide to healing families battling addiction or mental illness*. Lanham: Rowman & Littlefield.

5. Strickland, D. (2018). *Domestic abuse. Recognize, respond, rescue*. Phillipsburg, New Jersey : P&R Publishing.
6. Holina, V. V. (2004). Kryminolohichna kharakterystyka i poperedzhennia zlochynnosti nepovnitnikh. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of combating crim, issue 8*, 71–74 [in Ukrainian].
7. Dan'shin, I. N. (2004). Determinacija prestupnosti nesovershennoletnih. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of combating crim, issue 8*, 75–78 [in Russian].
8. Dvojmennyj, I. A., Lelekov, V. A. (1993). Vlijanie sem'i na prestupnost' nesovershennoletnih (po materialam Central'no-chernozemnoho regiona). *Sociologicheskie issledovanija – Sociological studies, 10*, 54–60 [in Russian].
9. Dvojmennyj, I. A. (2000). Recidivnaja prestupnost': harakter, faktory, uroven'. *Sociologicheskie issledovanija – Sociological studies, 1*, 61–65 [in Russian].
10. Rushchenko, I. P. (2001). *Sotsiolohiia zlochynnosti*. Kharkiv: Vyd-vo Nats.un-tu vnutr.sprav [in Ukrainian].
11. Jakovleva, N. G. (1982). Nekotorye osobennosti formirovanija lichnosti pravonarushitelja v uslovijah semejnogo neblagopoluchija. *Rezul'taty kriminologicheskogo izuchenija lichnostnyh osobennostej nesovershennoletnih pravonarushitelej. Sb. st. Moskva: N.p., 3–16* [in Russian].
12. Holina, V. V., Yemelianov, V. P. (Eds.) (2006). *Kryminolohichni problemy poperedzhennia zlochynnosti nepovnitnikh u velykomu misti: dosvid konkretno-sotsiolo-hichnoho doslidzhennia: monohrafiia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Vodnik, V. D. (2012). Rozvytok osoby nepovnitnoho pravoporushnyka v umovakh simeinoho neblagopoluchchia (za danymy doslidzhennia u Kharkovi). *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 14*, 233–242 [in Ukrainian].
14. Vodnik, V. D. (2017). The educational potential of the family and ways of its increasing in conditions of the civil society bulding in Ukraine. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 4(35)*, 157–166 [in Ukrainian].
15. Bekh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
16. Besiedin, A. A. (2002). Dysfunktsionalna simia yak chynnyk deviantnoi povedinky nepovnitnikh. *Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv, 18p.* [in Ukrainian].
17. Kravchenko, T. V. (2006). *Suchasna simia u fokusi naukovykh doslidzhen. Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society, 2(13)*, 43–47 [in Ukrainian].

Воднік Валентина Давидівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

НЕБЛАГОПОЛУЧНА СІМ'Я ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Постановка проблеми. *Фундаментальні зміни в політичних, соціальних, економічних умовах та в суспільній свідомості громадян України, які привнесли в суспільне життя чимало позитивного, призвели водночас до загострення суперечностей у сімейному вихованні дітей. На думку науковців, викладачів, працівників різних закладів, які мають справу з неповнолітніми, основною причиною злочинності неповнолітніх є несприятлива обстановка в сім'ї та її негативний вплив. Уміння вичленовувати, розуміти причини і взаємопов'язаність суперечностей у сімейному вихованні дітей, передбачати шляхи їх розв'язання в інтересах родин та їх окремих членів на державному (у загальній і сімейній політиці держави), фаховому (зусиллями спеціалістів) та індивідуальному рівнях (зусиллями самих членів родин) значною мірою могло б поліпшити становище сімей в Україні і можливості реалізації їх виховної функції, тим самим вплинути на зниження рівня злочинності неповнолітніх.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Загальнотеоретичні аспекти проблем сім'ї висвітлені у працях вчених: Л. Амджадін, О. Антонова, А. Байдалакіної, С. Годода, Т. Гурко, Д. Дікової-Фаворської, Є. Захарченко, Т. Кравченко, М. Мацьковського, І. Мінковського тощо. Основні теоретичні і методологічні, наукові напрями проблеми виховання дитини в родині відображені в працях класиків педагогіки та психології, зокрема Л. Віготського, Я. Коменського, Г. Костюка, А. Макаренка, В. Сухомлинського та інших, а також: А. Беседіна, М. Буянова, А. Грись, І. Топольскової, О. Шенкевич тощо. Найгострішою проблемою сьогодення залишається проблема злочинної поведінки молоді. Загальнотеоретичні аспекти порушеної проблеми висвітлювались у працях таких вчених, як В. Голина, І. Даньшин, І. Двойменний, А. Долгова, В. Єрмаков, В. Кудрявцев, І. Руценко, І. Топольскова, Н. Яковлева та ін. У центрі уваги їх публікацій – характеристика особистості неповнолітніх злочинців, причин їх злочинної поведінки й заходи її запобігання. Знання цих особливостей дозволяє вийти на причини й умови, що сприяють виникненню деформацій і їх реалізації в поведінці, яка порушує право. Отже, ми одержуємо надійні орієнтири для профілактики, причому по можливості більш ранньої.*

Метою статті є аналіз впливу неблагополучної родини на злочинність неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. *Основне джерело формування перекручувань особистості підлітка, що обумовлюють вчинення злочину, – недоліки і порушення у сімейному вихованні. Сімейне неблагополуччя — поняття комплексне, що має ряд ознак, зокрема: а) порушення структури сім'ї (неповні сім'ї); б) занепад моральної позиції її членів; в) недоліки і перекрученість педагогічних знань батьків, відсутність у них навичок виховання дітей і т.ін. Бездоглядність – постійний супутник злочинів неповнолітніх, одна з умов, що сприяють їхньому вчиненню. Як одна з умов вчинення злочину визначається слабкий контроль за неповнолітніми. Мова йде не просто про послаблення формального контролю батьків за поведінкою дітей, але і про*

сформований мікроклімат у родині, серйозні недоліки у самому ставленні батьків до своїх функцій вихователів, демонстрації дітям соціальної безвідповідальності, байдужості до їхньої долі або очевидної для дітей неможливості повноцінного виконання цих функцій. Багатьом неблагополучним родинам властиві відразу кілька видів антигромадської поведінки: зловживання спиртними напоями, наркотиками; сварки, конфлікти, бійки; неприязне ставлення до інших людей. Неблагополучна родина формує дітей за своїм образом і подобою. Негативні форми поведінки дорослих членів родини сприяють тому, що неповнолітній не просто переймає негативні образи поведінки, але і засвоює негативну ціннісну орієнтацію, реалізуючи її вже у власній антигромадській поведінці. Це, зокрема, позначається на мотивах і характері злочинів. Для нейтралізації несприятливих умов у сім'ї, їх негативного впливу на криміналізацію неповнолітніх потрібна державна програма подолання всіх видів сімейного неблагополуччя.

Як висновок, відзначимо, що розробка даної проблеми може мати не тільки теоретичний, а й практичний інтерес, а подальше її дослідження надасть додаткових можливостей для правильних і своєчасних висновків стосовно не тільки сьогодення, а й майбуття щодо створення умов для укорінення в суспільстві духовно і фізично здорової, матеріально забезпеченої, соціально благополучної сім'ї, виконання нею своїх функцій. Це – один з основних напрямів внутрішньої політики країни. Йдеться про вплив на процеси, що мають виняткове значення для майбутнього розвитку суспільства.

Ключові слова: сім'я, виховний потенціал родини, сімейне неблагополуччя, бездоглядність, дитина, неповнолітній, громадянське суспільство.

Водник Валентина Давидовна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології і політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

НЕБЛАГОПОЛУЧНАЯ СЕМЬЯ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Освещаются сущность воспитательного потенциала семьи, его особенности, влияние на развитие личности ребенка, осуществляется анализ проблем влияния неблагополучной семьи на преступность несовершеннолетних в условиях построения гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: семья, воспитательный потенциал семьи, семейное неблагополучие, безнадзорность, ребенок, несовершеннолетний, гражданское общество.

УДК 316.343.7

DOI 10.21564/2075-7190.43.188007

Волянська Олена Володимирівна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: volyanskaya@ua.fm
ORCID ID: 0000-0002-5907-7710

Підкуркова Ірина Валеріївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: podkurkovairina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4797-3718

ЕВОЛЮЦІЯ КРИТЕРІЇВ КЛАСОВОГО СИМВОЛІЗМУ В СУЧАСНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ

Стаття присвячена дослідженню еволюції соціологічних поглядів на проблему соціальної нерівності з метою визначення нових критеріїв класової диференціації і їх символічних змістів. Переосмислення соціальної нерівності створює поле теоретичних дискусій і емпіричних досліджень щодо критеріїв формування класових диспозицій. Зазначається, що в просторі глобалізаційних процесів стираються звичні відмінності між класами, і класичні інструменти вимірювання класу виключно економічними і професійними критеріями більше не підходять, оскільки в інформаційному суспільстві класова диференціація груп більше не будується на символах показного споживання, а має часто світоглядні символи.

Ключові слова: соціальна нерівність, класи, соціальна стратифікація, критерії визначення класу, соціальна структура, символи класу.

Проблема соціальної стратифікації є ключовою в соціології. Переосмислення нерівностей у просторі глобалізаційних процесів створює поле теоретичних дискусій та емпіричних розвідок щодо критеріїв формування класових диспозицій. В своєму описі сучасного стану дебатів про світові нерівності С. Бабенко зазначає, що вочевидь відбувається переорієнтація методів емпіричних досліджень соціальних нерівностей, у тому числі порівняльних. Перш за все, завдяки розробці та впровадженню індексів вимірювання нерівностей та створення банку даних світової статистики (індекси Джині, ВВП на душу населення, індекс людського розвитку, тощо), – виникає можливість порівняльного аналізу рівнів нерівності населення країн та регіонів світу у різних

вимірах на загальних принципах вимірювання у глобальному масштабі. Також ця статистика дає можливість описувати динаміку зміни нерівностей, хоча період охопту цієї динаміки обмежений запровадженням узагальнених способів збору статистичних даних як в окремих країнах, так і оновленнями й удосконаленнями методик узагальнення даних, які впроваджувались останнім часом. Так, деякі зміни у вирахування індексів, що складають індекс людського розвитку (ІЛР) було внесено науковцями у 2009 р., й індекси вимірювання доходу, і відповідно загальний індекс людського розвитку було перераховано за узагальненою методикою [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні проблема нерівностей досліджується давно та досить продуктивно. Індикаторами виміру класів в різних дослідженнях вітчизняних соціологів стають різні параметри і демографічні, і соціальні, і психологічні. Так, А. Бова виділяє середній вік в межах типу, індекс багатства, самооцінку економічних умов в сім'ї, індекс задоволеності життям, психологічний стрес [2]. Н. Коваліско вважає домінантною в дослідженні стратифікаційних порядків кон'юнкцію «позиції & диспозиції», що дозволяє виявити і пояснити специфіку поведінки індивідів і спільнот, які діють тим чи іншим чином, оскільки вони представляють собою носіїв певного габітусу (як сукупності диспозицій). Диспозиції ж є продуктом минулого досвіду і присутні в соціальних агентах як схеми сприйняття, мислення і дії [3–5]. Разом з Русланом Савчинським вони обумовлюють застосування в дослідженнях українського суспільства багатовимірного ієрархічного підходу, а саме через аналіз прибутку, рівня освіти, стану у владі, самооцінку фінансового становища, самоідентифікацію, тобто враховується поєднання об'єктивних і суб'єктивних критеріїв [6]. Світлана Оксамитна, Сергій Макеєв, Станіслава Бродська досліджують відтворення соціальної нерівності, її глибини і динаміки крізь призму особливостей інституційних правил і практик, властивих сучасному українському суспільству, розглядають соціальний клас як фактор диференціації життєвих шансів (веберіанський концепт) [7–10]. Ольга Іващенко у вивченні нерівності пропонує виділяти низку значущих рис соціальної та економічної поведінки українців при конвергенції культури виживання і культури споживання [11–12]. Олег Оберемко вважає, що отождоження з соціоструктурними спільнотами (самоідентифікація з класом) є скоріше не компенсацією соціальної депривації, а ресурсом соціального оптимізму [13]. Мелвін Л. Кон, Валерій Хмелько, Володимир Паніотто, Го-Фунг Гунг розглядають співвідношення соціальної структури й особистості в період радикальних соціальних змін, а саме тимчасові кореляції двох основних вимірів особистості – орієнтації на самостійність в ухваленні рішень і суб'єктивне благополуччя/неблагополуччя; а також інтелектуальну гнучкість [14]. Анжела Патракова виявляє взаємозв'язок між класовою позицією і цін-

нісними орієнтаціями, зокрема рівнем тривожності, соціального визнання, впевненості у власних силах, задоволеності в житті і в роботі [15]. Хенрік Доманський та Ліна Малюк критеріями поділу вважають сприйняття соціальної нерівності, зокрема розглядають культурну та економічну лібералізацію як орієнтації середнього класу, визначаючи що посткомуністичні суспільства виявляються в меншій мірі прихильними ліберальним цінностям, ніж країни Заходу [16–17].

У дослідженні центру Розумкова «Середній клас в Україні: уявлення і реалії» до основних критеріїв соціальної стратифікації відносять *політичний, економічний, соціокультурний потенціал та соціальний престиж* особистості [18]. Н. Мороз зазначає, що, виходячи з практичного досвіду міжнародного співтовариства, критеріями визначення класу є: матеріальні чинники – середні для даного регіону рівень доходу, структура витрат і споживання, обсяг накопичених заощаджень і рівень майнового забезпечення; нематеріальні чинники – освіта, професійний і кваліфікаційний статус, посадова позиція; суб'єктивні чинники – стійка самоідентифікація із класом, позитивне сприйняття ступеня власної адаптованості до ринкових реформ, орієнтація на цінності власних досягнень [19].

Одним з ключових аспектів постсоціалістичних культурно-ідеологічних трансформацій є зміна публічно визнаного сенсу категорії «багатство». Можна сказати, що ця категорія стала віссю значень і смислів, що рухали економічні та політичні перетворення останніх 30 років. Переоцінка, вірніше, зміна значення категорії «багатство» (і публічно визнаних і декларованих значень, і актуальних для повсякденних діячів смислів) пов'язане зі складними і болісними переживаннями, властивими перехідним станам суспільства і культури [20].

Як показує досвід на сьогодні глобалізовані нерівності не вміщуються в класичні інструменти вимірювання середнього класу виключно економічними та професійними критеріями (як це було зручно робити в індустріальну хвилю), оскільки в інформаційному суспільстві класова диференціація груп набуває розмиті та зачасти світоглядні межі. Дана стаття присвячена еволюції соціологічних поглядів щодо проблеми соціальної нерівності з *метою* визначення нових критеріїв класової диференціації та їх символічних змістів.

Виклад основного матеріалу. Найуніверсальнішими є три основних підходи до вивчення соціально-класової структури суспільства: марксистський, неовеберіанський та культурно-символічний. За допомогою *марксистського підходу* з'являється можливість показати причину соціально-класової динаміки у змінах в матеріальному житті суспільства (урбанізації, трудовій мобільності тощо), пояснити появу соціальних груп зміною соціально-економічного устрою. *Неовеберіанський підхід* дозволяє розкрити специфічний

соціальний бік напряму соціально-структурних змін, обумовлений не тільки наявністю людських та матеріальних ресурсів, політичними відносинами, що склалися у суспільстві, між поколіннями зв'язками, соціальними відносинами, менталітетом, традиціями, політичною активністю, відношенням до влади, а й здатністю влади зберігати свій вплив шляхом ідеологічного впливу на маси за допомогою соціального конструювання соціальної структури суспільства як реальної та відповідної суспільному благу. *Культурно-символічний підхід* акцентує увагу на формах і способах самоідентифікації індивідів, груп і класів, що виражені в ціннісно-світоглядній системі цих соціальних спільнот [21].

Одна з корисних форм класифікації соціальної ієрархії – це її поділ на ранговий й класовий типи, який поширився в американській соціології в 1950-і роки. Ранговій системі нерівності відповідає фіксована система рангів. Ранги взаємовиключні: не можна належати до двох відразу.

У сучасних суспільствах рангова система покриває тільки деяку сферу або деяку частину людського життя, зазвичай пов'язану з роботою або професією. Зрозуміло, коли капітан зобов'язаний підкорятися майору, а коли не зобов'язаний. Зрозуміло, як майора можна розпізнати: за кількістю зірочок і по тому, які це зірочки на погонах. Зрозуміло, що буде, якщо надіти на себе майорські зірочки, не будучи майором, і спробувати командувати батальйоном: сила закону втрутиться і покарає кожного, хто таким чином неправильно присвоїв собі чужий ранг.

Класова система не така. Класи – аморфні спільності. Ми знаємо, що вони утворюють ієрархію: люди розрізняються за багатством, вшануванням, престижем. Ми враховуємо їхнє існування, роблячи дуже багато життєвих відборів (наприклад, з ким дружити або з ким одружитися, кому має сенс запропонувати дружбу або руку і серце, а хто свідомо не захоче мати з нами нічого спільного).

У випадку з класами немає ніякого закону, який визначав би, скільки є класів, які це класи, хто належить до якого класу, як потрібно розрізнити ці самі класи, яке буде покарання для того, хто видав себе за представника класу, до якого не належить насправді. В якомусь сенсі закон навіть заперечує їх існування. Перед законом усі рівні. Більшість західних законів засновані на конституції, яка стирає такого роду якісні відмінності між людьми.

Відповідно, на відміну від рангів, ми не можемо знайти якогось точного, надійного, загальновідомого, гарантованого силою закону способу визначити, хто до якого класу належить. Насправді ми побачимо далі, що класи в силу своєї природи чинять опір будь-якій спробі дати їм жорстке визначення.

Соціологи, особливо марксистичні, але не тільки вони, на протязі всього ХХ ст. прагнули знайти якесь аналітичне визначення класу, яке вловлювало

б основний, базовий атрибут. Класичне марксистське визначення вказує на власність на засоби виробництва як на основну ознаку, що визначає класову приналежність, але якщо ми спробуємо жорстко слідувати цій дефініції, то вийде, що робітник, який отримав одну акцію свого підприємства, автоматично став капіталістом. При тому, що багато капіталістичних підприємств в 1960-1970-і роки роздавали акції робочим, щоб їх якимось змусити відчувати свою причетність і, можливо, спеціально утруднити життя соціалістичним агітаторам. Чи змінювалася від цього класова система? Навряд чи.

В кінцевому рахунку, як і часто в соціології, ми приходимо до того, що клас, до якого об'єктивно належить індивід, – це клас, представником якого його погоджуються вважати оточуючі. Класова приналежність – це сукупність статусних сигналів, які сприймаються оточуючими. У цьому сенсі вивчення класової структури – це вивчення того, як люди в ній орієнтуються, як вони розрізняють, хто займає яку шабель, хто знаходиться вище, а хто нижче, і як вони, в свою чергу, вивчають, як інші люди в ній орієнтуються. В якомусь сенсі, намагаючись розібратися в своєму відносному положенні, вони роблять ту ж роботу, що і соціологи, намагаючись зрозуміти, як інші люди вибудовують відносну ієрархію. Людині безглуздо доводити, що вона об'єктивно є представником класу А, якщо ніхто її не готовий такою визнати; тому їй важливо зрозуміти, які сигнали зчитують інші. І щоб остаточно все заплутати, сама здатність до зчитування сигналів є класовим символом, причому, як ми далі побачимо, одним з найнадійніших і важливих.

Все це не означає, що ресурси, якими володіє індивід, – гроші, наприклад, або походження там, де воно вважається важливим, – не мають значення для визначення класової приналежності. Але вони є в кінцевому рахунку лише ресурсами для створення враження про цю приналежність, не більше того. І вони не важливіші для кінцевого результату, ніж мистецтво управління враженням.

Перше дуже велике дослідження і соціального класу, і його символів, побачених під цим кутом, було зроблено в 1940-ті роки американським соціологом Вільямом Ллойдом Уорнером, який обстежив маленьке новоанглійське містечко Ньюберіпорт де мешкало приблизно 12 тис. дорослих жителів. Це було одне з наймасштабніших соціологічних досліджень, які взагалі коли-небудь проводили. Було опитано всіх 12 тис. дорослих жителів, деякого не по разу. Уорнер зміг описати класову приналежність всіх цих 12 тис. осіб. Одним з учасників цього дослідження був канадсько-американський соціолог Ервінг Гофман, якому, як і всім аспірантам Уорнера, потрібно було вчитися на око розрізняти класову приналежність.

В Уорнера була схема з шести класів, які, як він вірив, розрізняють ньуберіпортці: вищий-вищий, нижчий-вищий і так далі до нижчого-нижчого.

Його аспірантам потрібно було навчитися самим визначати клас індивіда за ознаками, які відповідають кожному окремому класу. Але Гофман пішов далі простої каталогізації символів. Він намагався зрозуміти, як сам процес ідентифікації класу на підставі його символів визначає, які сигнали перетворюються в класові символи, а які ні, і ввів одне розрізнення, яке й означило всю його подальшу наукову спадщину, це протиставлення між інформацією, що свідомо передається і тією, що видається самохіть.

Всі сигнали, які повідомляють про приналежність до класу, тяжіють до одного з двох полюсів. На одному знаходиться інформація, яка добровільно передається, наприклад фраза «Я належу до вищого класу», яку ви можете сказати співрозмовнику. Це щось таке, що повністю знаходиться під вашим контролем. Ви знаєте, яку інформацію повідомили, і могли б, якби захотіли, повідомити іншу. Інформація, яка надходить у вербальній формі, повністю контролюється своїм джерелом.

На іншому полюсі знаходиться інформація, яка безсвідомо видається, яку люди не контролюють. Гофман взагалі дивився на людей як на джерело інформації, як на свого роду канал, з якого ця інформація надходить назовні. У випадку з несвідомою інформацією її складно приховати. Дуже складно спотворити інформацію про свій зріст. Його можна трохи збільшити, але ось зменшити практично неможливо. Конкретні сигнали, що повідомляють про клас, можуть тяжіти до будь-якого з двох цих полюсів. Є інформація, яку люди повідомляють про себе, а є інформація, яка виходить мимоволі, тому що вони не можуть її зупинити. І чим більше навколишні думають, що індивід не може запобігти витіканню цієї інформації, тим більше вони в неї вірять. Як при розслідуванні, є інформація, яку повідомляє про себе індивід, але слідчий не дуже в неї вірить. А є та, яка записана в документах, він вірить в неї більше, тому що документ складніше підробити. А є відбитки пальців, яким вірять абсолютно, тому що відбитки пальців, наскільки відомо, поки підробити неможливо. Те ж саме з усією іншою інформацією про соціальні класи: найцінніша інформація – та, над якою індивід не має контролю.

Гофман припустив, що чим краще інформація захищена, тим більша ймовірність, що вона перетвориться в класовий символ і буде використовуватися для сортування індивідів. Але є різні форми захисту інформації, і Гофман якраз почав каталогізувати ці системи. По-перше, є моральні обмеження. Більшості людей не дуже приємно, коли навколишні в них розчаровуються, і тому в стабільній класовій системі рідко у кого виникає спокуса видати себе за представника зовсім іншого класу через страх викриття і небажання викликати чиєсь розчарування. По-друге, є ще свого роду органічні обмеження. Коли людина демонструє багатство, чим дорожче коштує предмет, тим надійнішим символом він є, тим більше в ньому компонентів видаваної інфор-

мації і менше переданої. У цьому сенсі мобільний телефон набагато слабший символ, ніж яхта. По-третє, існують культурні бар'єри. Деякі навички або ознаки дуже складно підробити, наприклад гарну освіту, володіння мовами, гарний смак. Коштовність освіти пов'язана не тільки з вартістю університетського навчання, але й з тим, що під час навчання родина витрачала гроші на утримання дорослої людини і не кожна сім'я може собі це дозволити.

Стабільні, усталені вищі класи викотривують такі соціалізаційно-культурні бар'єри ще й тому, що вони в деякому роді містифікують їх походження. Багатство як таке викликає заздрість і питання про те, чому в когось є більше за інших. Але якщо багатство супроводжується якимись додатковими атрибутами, які дозволяють інтерпретувати його як наслідок особистої винятковості, а не сліпої вдачі або моральної неохайності, воно перестає викликати питання. Якщо людина одночасно різнобічно освічена і багата, то вибудовується асоціативний ланцюжок: багатий тому, що аристократ, освічений тому, що розумний. Те, що розумні стають багатими, може викликати образу на долю з боку тих, кому не пощастило народитися розумним, але навряд чи викликає бажання зробити революцію. І тому будь-яка стабільна еліта починає зводити навколо себе, перш за все, культурні бар'єри, переконуючи весь інший світ в тому, що насправді в корені їх привілеїв лежить не те, що вони багаті, а те, що вони розумні, освічені і вишукані. Має значення не власність, а порода. «Хороші» класові символи, які мають можливість закріпитися і відтворитися, – це символи, які допускають містифікації такого роду.

Проте класові символи динамічні, деякими з часом нехтують, а деякі набувають сили. Є три види кар'єри символів класового статусу, які згадує Гофман в ранніх статтях [21]. Перш за все, вони можуть прийти в занепад разом з групою, яка на них спирається. Коли колишній панівний клас, який займав колись привілейовані економічні позиції, втрачає їх, йому доводиться стверджувати своє домінування, все більше і більше спираючись на ці соціалізаційно-культурні символи. Але в кінцевому рахунку це стає занепадом і самої групи, і її символів, тому що вони стають комічними: замість успіху вони все більше асоціюються з занепадом.

Друга складність з символами – їх затверджує група. Учитель фехтування і вчитель танців як професії виникають для того, щоб прищеплювати аристократам потрібні навички, але вони вміють і танцювати, і фехтувати краще, ніж ці аристократи. Галілея запрошують ставити досліди для того, щоб двір і монарх, при яких він ці досліди ставить, затвердили таким чином свій політичний престиж, могли показати свою освіченість, раціональність, причетність до таємниць світобудови. Але вони мимоволі піднімають тим самим і статус самого Галілея, який є явно освіченішим за свого патрона. І люди

мистецтва користуються тією міфологією, яку створили спочатку для інших, для того щоб принижувати вже цих інших. В якийсь момент художники починають зневажати буржуа, а потім буржуа самі почасти сприймають цей погляд на себе, починають пишатися дружною з богемою і переймати її манери поведінки. Про це зазначає вже соціолог П'єр Бурд'є [22–24].

У книзі «Розрізнення: соціальна критика судження» (1979), присвяченій в основному соціальній структурі, Бурд'є вивчає формування естетичного смаку до творів культури з точки зору економічних і культурних відмінностей, що існують у французькому суспільстві. На великому емпіричному матеріалі Бурд'є показує, що естетика не підкоряється якомусь об'єктивному набору законів, а відповідає статусним ієрархіям, хоча і не зводиться до них. Бурд'є розглядає питання, що сходить до Канта, і приходить до висновку, що естетика завжди прив'язана до життєвого стилю і положення індивіда в соціальному просторі. Смак (до мистецтва, до їжі тощо) є проявом культурного капіталу. Він відображає соціальну позицію агента в соціальній ієрархії та проявляється в габітусі, а значить, і в людському тілі. Проте естетика не просто детермінована соціальною позицією, а сама наділяє її цінністю і сенсом [22].

Існують різні життєві стилі різних класів. Наприклад, робітники не визнають абстрактного мистецтва і вважають за краще в мистецтві реалізм. Мистецтво повинно бути корисним і без зайвої «витонченості». Ставлення до їжі принципово схоже на їх розуміння мистецтва. Для робочих їжа має бути поживною, тобто корисною й ефективною, і часто «важкої» і жирної, при цьому не приділяється увага гігієні харчування. Схильність до корисності виявляється і в типі одягу робітників, який, в першу чергу, є функціональним. Схожим чином вони відносяться і до свого тіла, сприймаючи його як інструмент. Спорт для робітників служить виключно нарощуванню фізичної сили. Це відрізняє їх від представників середніх і вищих класів, які віддають перевагу альпінізму та тенісу, для яких тіла повинні бути гнучкими, стрункими і рухливими [23].

Таким чином, спосіб життя робітників формує в першу чергу прагнення до функціональності, що веде до відсутності елегантності. Ставлення до мистецтва є наслідком диспозицій габітусу робочих; диспозиції самі виробляють габітус з їхнього способу життя. Життя робітників у реальності виявляється підлеглою режимові необхідності й породжує диспозиції, в яких панують цінності корисного і необхідного [24].

Тут Бурд'є частково ґрунтується на ідеях Торстейна Веблена з «Теорії дозвільного класу». Однак Веблен безпосередньо пов'язував культурні практики з соціальними ієрархіями, застосовуючи термін «показне споживання» – бренди, дорогі часи, престижні авто – є саме предметами такого стилю [25].

Він розглядав життєві стилі як щось об'єктивно існуюче й те, що усвідомлюється самими їх носіями. Бурд'є ж бажає інтеріоризувати і неусвідомлений характер культурних практик, які втілюються в життєвих стилях за допомогою габітусу.

І нарешті, там, де символ захищений не стільки органічними або глибоко соціалізованими обмеженнями, скільки доступом до інформації, він переживає цикли моди. Це як раз символи, які говорять щось про індивіда лише остільки, що він показує, що вміє їх зчитувати: слідуючи моді, ми показуємо, що знаємо, що є модним. Однак у міру того, як знання поширюється, об'єкти виходять з моди. Деякі предмети позначають належність до вищих сфер, тому що вони нові. В міру того як нижчі переймають якісь звичаї вищих, що іноді займає роки, а іноді дні, вищі змушені знаходити для себе нові символи. Нормальні цикли моди на такі речі, як кольори, фільми або якісь художні твори, можуть бути досить короткими. Таким чином, символи класового статусу постійно знаходяться в русі.

Деяке обмеження роботи Гофмана полягає в тому, що він розглядає символи як загальну сукупність сигналів приналежності до класу, як якийсь таке середнє арифметичне з різних символів, а це, очевидно, не так. Скажімо, дорогий годинник буде виглядати зовсім інакше в залежності від того, що ми ще знаємо про добробут індивіда. Якщо ми знаємо, що вартість годинника явно перевищує фінансові можливості свого володаря, або є підробкою, або куплений в кредит, або взагалі не узгоджується з усім його іншим видом, то з символу статусу він трансформуються в щось прямо протилежне, перетворюючи свого власника в дешевого позера. Особливо поганим враження буде, якщо нам здасться, що власник спеціально прагне залучити до нього нашу увагу. Статусні сигнали завжди сприймаються як частина ширшої історії, в яку вбудовується вся готівкова інформація про індивіда і яка включає в себе припущення про мотиви, про ту інформацію, яку думаємо ми, і тією, якою, як індивід думає, ми володіємо.

У деякому роді здатність уникати випускання символів класового статусу протягом тривалого часу сама по собі є символом класового статусу, причому одним з найкращих. З приводу будь-якого споживчого вибору ми можемо задатися питанням, чому було обрано це, а не щось інше. Ціна зазвичай є одним з можливих пояснень: людина купила якийсь об'єкт, тому що не вистачило грошей на більш дорогую альтернативу. Мистецтво безпомилково вибирати такі об'єкти характеризує одну з груп еліти в сучасних суспільствах – тих, кого Бурд'є назвав «вищим класом з переважанням культурного над економічним». Таким чином одним з класових символів стає хороший смак.

А в епоху, коли завдяки масовому споживанню вищій і середній клас можуть дозволити собі одні й ті ж бренди, багатії відмовляються від матеріальних символів статусу. Дослідниця Елізабет Керрід-Халкетт називає цю тенденцію – «непоказним споживанням» – на протигагу «показному», яке було характерно для вищих верств суспільства в попередню епоху.

Найцінніше в непоказному споживанні якраз те, що його не бачить середній клас, проте бачать інші представники еліти. Керрід-Халкетт каже, що таким чином «обрані» сигналізують один одному про свій культурний капітал і затверджують свій статус. Це спосіб «відтворення привілеїв», які неможливо дістати, вихваляючись розкішшю. Демонстрація знань є вираженням культурного капіталу, дозволяючи людині підніматися по соціальних сходах і обзаводитися зв'язками. Таким чином, непоказне споживання забезпечує і зберігає соціальний статус, навіть якщо і не допомагає його продемонструвати. На сьогодні цілком логічний символ високого статусу, який відноситься до непоказного споживання – здоров'я і краса.

Висновки. Таким чином, соціальна структура розвинутих суспільств поступово переходить в тінь, маскуючи свої символи під непоказне споживання, те, що стає статусним вже не відноситься до матеріальних речей: це символи певного світогляду, самореалізованості, можливості жити своїми цілями та цінностями, бути корисним, пити чисту воду, займатися улюбленою справою, тобто символи непоказного здорового способу життя, далекого від очей Гугл навігації та модних серійних течій. Що відкриває для дослідників соціальної структури нове поле дискусій щодо методів та інструментів виміру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко С. Соціальна нерівність в оцінках населення України (за результатами міжнародного дослідження ISSP 2009 року) / за ред. О. Іващенко. Київ: Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології, Інститут політики, Центр «Соціальні індикатори», 2009. 44 с.
2. Бова А. Доходи і домагання: порівняльне дослідження в чотирьох європейських країнах. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2009. № 1. С. 158–168.
3. Коваліско Н. Домінантна кон'юнкція у вивченні стратифікаційних порядків: позиції & диспозиції. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2010. № 1. С. 123–135.
4. Коваліско Н. Соціальна стратифікація: теоретичні та методичні основи дослідження на регіональному рівні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2006. № 3. С. 137–152.
5. Коваліско Н. Теорія практик, практики і дослідження стратифікаційних порядків. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2010. № 2. С. 49–63.

6. Коваліско Н., Савчинський Р. Багатомірний аналіз соціальної стратифікації сучасного українського суспільства (регіональний аспект). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 3. С. 5–37.
7. Макеєв С., Оксамитна С. Концепція інституційно відтворюваних соціальних нерівностей. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 4. С. 32–49.
8. Оксамитна С. Інституційне середовище відтворення соціальної нерівності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 4. С. 4–28.
9. Оксамитна С. Соціально-класові основи освітньої нерівності в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 3. С. 116–136.
10. Оксамитна С., Бродська С. Соціальний клас як фактор диференціації життєвих шансів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 24–42.
11. Іващенко О. Про анатомії економічної нерівності в сучасній Україні: соціологічні дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 4. С. 29–55.
12. Іващенко О. Соціологія вартості (повсякденного) життя в сучасній Україні: в пошуках джерел. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 3. С. 84–112.
13. Оберемко О. Популярність соціально-структурної ідентифікації: ресурс або компенсація? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 4. С. 94–112.
14. Кон М., Сломчинський К., Паниотто В., Хмелько В., Го-Фунг-Гунг та ін. Соціальна структура та особистість у процесі радикальних змін: аналіз України в період трансформацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2005. № 3. С. 24–64.
15. Патракова А. Соціально-класові позиції та ціннісні орієнтації *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 1. С. 169–185.
16. Малюк Л. Загальна і відмінна в сприйнятті соціальної нерівності населенням різних країн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 1. С. 97–120.
17. Доманський Х. Формування середнього класу в Польщі: рушійні сили та перешкоди. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 3. С. 52–80.
18. Середній клас в Україні: уявлення і реалії. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf (дата звернення 1.10.2019).
19. Мороз Н. Середній клас як необхідна умова розвитку громадянського суспільства в Україні. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/57273/12-Moroz.pdf?sequence=1> (дата звернення: 1.10.2019).
20. Сорока Ю., Зуб Т. Відмова від багатства і зміни в сприйнятті соціальної нерівності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. № 1. С. 222–236.
21. Смирнова Р.А. Проблемы социальной дифференциации белорусского общества. *Социологический альманах*. 2017. №8. С. 365–373.
22. Гофман Э. Символы классового статуса. *Логос*. 2003. № 4–5 (39). С. 42–53.
23. DeNora T. Aesthetics. *The Cambridge Dictionary of Sociology* / general editor, Bryan S. Turner. Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press, 2006. P. 8–9.
24. Turner B.S. Body and Cultural Sociology. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* / edited by George Ritzer. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2009. P. 324–328.
25. Веблен Т. Теория праздного класса. Москва: Прогресс, 1984. 368 с.

REFERENCES

1. Babenko, S. (2009). *Sotsialna nerivnist v otsinkakh naseleennia Ukrainy (za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia ISSP 2009 roku)* / za red. O. Ivashchenko. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, Kyivskiy mizhnarodnyy instytut sotsiologii, Instytut polityky, Tsentri «Sotsialni indykatory» [in Ukrainian].
2. Bova, A. (2009). Dokhody i domahannia: porivnialne doslidzhennia v chotyrokh yevropeiskykh krainakh. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 1*, 158–168 [in Ukrainian].
3. Kovalisko, N. (2010). Dominantna koniunktsiia u vyvchenni stratyfikatsiinykh poriadkiv: pozytsii & dyspozytsii. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 1*, 123–135 [in Ukrainian].
4. Kovalisko, N. (2006). Sotsialna stratyfikatsiia: teoretychni ta metodychni osnovy doslidzhennia na rehionalnomu rivni. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 3*, 137–152 [in Ukrainian].
5. Kovalisko, N. (2010). Teoriia praktyk, praktyky i doslidzhennia stratyfikatsiinykh poriadkiv. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 2*, 49–63 [in Ukrainian].
6. Kovalisko, N., Savchynskiy, R. (2007). Bahatomirnyi analiz sotsialnoi stratyfikatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva (rehionalnyi aspekt). *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 3*, 5–37 [in Ukrainian].
7. Makeiev, S., Oksamytna, S. (2011). Kontsepsiia instytuttsiino vidtvoriuvanykh sotsialnykh nerivnosti. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 4*, 32–49 [in Ukrainian].
8. Oksamytna, S. (2010). Instytuttsiine seredovyshe vidtvorennia sotsialnoi nerivnosti. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 4*, 4–28 [in Ukrainian].
9. Oksamytna, S. (2006). Sotsialno-klasovi osnovy osvithoi nerivnosti v Ukraini. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 3*, 116–136 [in Ukrainian].
10. Oksamytna, S., Brodska, S. (2004). Sotsialnyi klas yak faktor dyferentsiatsii zhyttievyykh shansiv. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing, 4*, 24–42 [in Ukrainian].
11. Ivashchenko, O. (2010). Pro anatomii ekonomichnoi nerivnosti v suchasni Ukraini: sotsiologichni doslidy. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, 4*, 29–55 [in Ukrainian].
12. Ivashchenko, O. (2011). Sotsiologhiia vartosti (povsiakdennoho) zhyttia v suchasni Ukraini: v poshukakh dzherel. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, 3*, 84–112 [in Ukrainian].
13. Oberemko, O. (2006). Populiarnist sotsialno-strukturnoi identyfikatsii: resurs abo kompensatsiia? *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, 4*, 94–112 [in Ukrainian].
14. Kon, M., Slomchynskiy, K., Panyotto, V., Khmelko, V., Ho-Funh-Hunh and others (2005). Sotsialna struktura ta osobystist u protsesi radykalnykh zmin: analiz Ukrainy

- v period transformatsii. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 3, 24–64 [in Ukrainian].
15. Patrakova, A. (2009). Sotsialno-klasovi pozytsii ta tsinnisni oriientsatsii *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 1, 169–185 [in Ukrainian].
  16. Maliuk, L. (2011). Zahalna i vidminne v spryiniatti sotsialnoi nerivnosti naseleenniam riznykh krain. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 1, 97–120 [in Ukrainian].
  17. Domanskyi, Kh. (2006). Formuvannia serednoho klasu v Polshchi: rushiini syly ta pereshkody. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 3, 52–80 [in Ukrainian].
  18. Serednii klas v Ukraini: uiavlennia i realii. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf [in Ukrainian].
  19. Moroz, N. Serednii klas yak neobkhdna umova rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/57273/12-Moroz.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
  20. Soroka, Yu., Zub, T. (2008). Vidmova vid bahatstva i zminy v spryiniatti sotsialnoi nerivnosti. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods*, 1, 222–236 [in Ukrainian].
  21. Smirnova, R.A. (2017). Problemy social'noj differenciacii belorusskogo obshhestva. *Sociologicheskij al'manah – Sociological Almanac*, 8, 365–373 [in Russian].
  22. Gofman, Je. (2003). Simvoly klassovogo statusa. *Logos – Logos*, 4-5 (39), 42–53 [in Russian].
  23. DeNora T. (2006). Aesthetics. In Turner, B.S. (Ed.). *The Cambridge Dictionary of Sociology* (pp. 8–9). Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press.
  24. Turner, B.S. (2009). Body and Cultural Sociology. In Ritzer, G. (Ed.). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (pp. 324–328). Malden, MA: Blackwell Publishing.
  25. Veblen, T. (1984). *Teorija prazdnogo klassa*. Moskva: Progress [in Russian].

Волянская Елена Владимировна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

Подкуркова Ирина Валерьевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

ЭВОЛЮЦИЯ КРИТЕРИЕВ КЛАССОВОГО СИМВОЛИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ

Статья посвящена исследованию эволюции социологических взглядов на проблему социального неравенства с целью определения новых критериев классовой дифференциации и их символических содержаний. Переосмысление социального

неравенства создает поле теоретических дискуссий и эмпирических исследований по поводу критериев формирования классовых диспозиций. Отмечается, что в свете глобализационных процессов стираются привычные отличия между классами, и классические инструменты измерения класса исключительно экономическими и профессиональными критериями больше не подходят, поскольку в информационном обществе классовая дифференциация групп больше не строится на символах показного потребления, а имеет часто мировоззренческие символы.

Ключевые слова: социальное неравенство, классы, социальная стратификация, критерии определения класса, социальная структура, символы класса.

Volianska Olena Volodymirivna, PhD (Sociological Science), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Pidkurkova Iryna Valeriivna, PhD (Sociological Science), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Sciences, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE EVOLUTION OF THE CRITERIA OF CLASS SYMBOLISM IN MODERN SOCIOLOGICAL THEORIES

Problem setting. *Rethinking inequality in the space of globalization processes creates a field of theoretical discussion and empirical researches regarding the criteria for the formation of class dispositions. As experience shows, globalization erases the usual differences between classes and classical instruments for measuring the middle class exclusively by economic and professional criteria (as it was convenient to do in the industrial wave) are no longer suitable, since in the information society the class differentiation of groups is no longer based on symbols of affected consumption, but it often has ideological symbols.*

Paper objective. *This article is devoted to the evolution of sociological views on the problem of social inequality in order to define new criteria for class differentiation and their symbolic meanings.*

Paper main body. *One of the key aspects of the post-social cultural and ideological transformations is the sense of the category of “riches”. The number of categories has become greater and more significant, and economic and political restructuring of the remaining 30 years. The mean value of the category of “reaches” associated with difficult experiences characterized by cultural and social transformations. Today, the middle and upper classes no longer differ in their behavior in the field of consumption.*

However, class symbols are dynamic, some disappear and some increase. There are three types of career symbols of class status that E. Goffman recalls in earlier articles. First of all, they can weaken with the group that relies on them. When a former ruling

class, which once held privileged economic positions, loses them, it has to declare its dominance, create cultural symbols.

The second difficulty with the characters – they are approved by the group. At some point, artists who created content for the aristocracy, begin to despise the bourgeois, and then the bourgeois begin to take pride in friendship with the bohemian and adopt her demeanor. The sociologist Pierre Bourdieu studied the formation of an aesthetic taste for the works of culture. On the large empirical material, Bourdieu showed that aesthetics does not obey any objective set of laws, but conforms to status hierarchies, though not reduced to them.

Conclusions of the research. *Thus, the social structure of developed societies gradually goes into the shadows, disguising their symbols for indiscriminate consumption. What becomes status is no longer relevant to material things: these are symbols of a certain worldview, an image of an unsightly healthy lifestyle, far from the eyes of Google's navigation and trendy serial currents. This opens up a new field of debate for social structure researchers regarding methods and tools of measurement.*

Keywords: *social inequality, classes, social stratification, criteria for determining the class, social structure, class symbols.*

УДК 316.344.7

DOI 10.21564/2075-7190.43.188022

Гузьман Олена Анатоліївна, кандидат соціологічних наук, доцент, практичний психолог соціально-психологічної лабораторії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: guzmanelena1971@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-1694-0131

Саппа Ганна-Марія Миколаївна, кандидат соціологічних наук, доцент, провідний фахівець із соціальної роботи соціально-психологічної лабораторії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: annsapik1980@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5897-4276

СТИГМАТИЗАЦІЯ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

В статті розглядаються теоретичні питання стигматизації суїцидентів та суїцидальної поведінки у суспільстві; основні види, механізми та наслідки стигматизації. Також представлені результати пілотного соціологічного дослідження за допомогою метода глибинного інтерв'ю з суїцидентами, які не мали психіатричного статусу. Охарактеризовані основні впливові на суїцидальну поведінку фактори, найбільш поширені види стигматизації суїцидальної поведінки з боку соціального оточення. Запропоновано основні напрямки дестигматизації суїцидентів на макро-, мезо- та мікросоціальних рівнях.

Ключові слова: суїцид, суїцидальна поведінка, суїцидент, стигматизація, дестигматизація.

Постановка проблеми. За даними ВООЗ кожні 40 секунд одна людина добровільно іде з життя. Щороку від суїциду гине від 800 тисяч до 1 мільйона людей, що складає приблизно 16 осіб на 100 тис. населення. При цьому більшість суїцидентів належить до вікової групи від 15 до 44 років. В Україні протягом останнього десятиліття спостерігалась тенденція до зменшення кількості самогубств (з 29,6 випадків на 100 тис. населення у 2000 р. до 18–19 у 2010). Але за останні роки кількість суїцидів знову збільшилась і перевищує 20 самогубств на 100 тис. населення. Державна служба статистики надає наступні дані: у 2016 р. 7,5 тис. українців (з них – 6 тис. чоловіків) пішли до-

бровільно з життя, у 2017 р. – 6,5 тисяч, у 2018 з січня по жовтень – більше 5,4 тисяч. Проте систематичних наукових досліджень щодо чинників, які впливають на зростання рівня суїцидів в українському суспільстві за останні роки не має.

Переважно латентний характер такого явища як суїцидальна поведінка значно обмежує можливості його систематичного соціологічного дослідження. Загальновідомі статистичні дані щодо кількості суїцидів, статевовікових характеристик суїцидентів у суспільстві є лише «верхівкою айсбергу» цього соціокультурного феномену. Стигматизація суїцидентів, безумовно, впливає на латентність процесів у цій групі та обмежує можливість цілеспрямованого впливу на неї з боку суспільства. Тому дослідження стигматизації суїцидальної поведінки як соціокультурного феномену дозволить розширити наукові уявлення про сутність явища та вказати основні напрями здійснення соціального контролю щодо суїцидальної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день суттєвий науковий доробок з проблематики суїцидальності сформований фахівцями з соціології, психології та психіатрії. Широковідомими є праці А. Г. Амбрумової, М. О. Бердяєва, Б. Бонгара, Т. М. Вільямса, Д. Де Лео, Л. Джеймса, Е. Дюркгайма, І. О. Погодіна, Г. Саллівана, В. В. Слуцького, П. О. Сорокіна, Г. В. Старшенбаума, О. В. Тимченка, О. О. Хаустової, В. В. Хведчука, Г. Ш. Чхвартішвілі, Л. М. Шестопалової, В. В. Шкуро, Е. Шнейдмана, Д. Юма та інших фахівців гуманітарних наук [1–29]. Актуальність вивчення феномена суїцидальної поведінки, а зокрема, її профілактики, не викликає питань. На даний час у рамках цього мультідисциплінарного напрямку проведена низка досліджень, присвячених аналізу функціонування територіальних суїцидологічних служб і вивченню проблем, з якими вони стикаються; превенції суїцидальної поведінки; стигматизації суїцидентів; можливостей суспільства й державних установ щодо дестигматизації суїцидентів [30–35].

Разом з цим слід зазначити, що в суспільстві продовжує існувати негативне ставлення до суїцидентів і установ, що надають їм кризову допомогу, і ця стигматизація є однією з перешкод ефективної превенції суїцидів [32]. Це, обумовлене недостатнім вивченням соціального сприйняття суїцидів та проблематики стигматизації в суїцидології, що вказує на необхідність більш уважного їх дослідження [36–41].

Тому **метою** даного дослідження є вивчення проявів соціального пресингу та стигматизації суїцидента для розробки заходів з їх попередження та подолання.

Вклад основного матеріалу. Стигматизація – негативне виділення суспільством індивіда (або соціальної групи) за певною ознакою з наступним стереотипним набором соціальних реакцій на цього індивіда (або представ-

ників соціальної групи). Для стигматизації мають значення не стільки характеристики індивіда, скільки історично усталені в конкретному суспільстві забобони, ідеологеми, які засвоюються в процесі соціального розвитку людей і стають частиною їхнього світогляду. Тому теорія стигматизації оперує трьома основними поняттями: стигма, упередження, дискримінація [42, с. 156–158]. Упередження відображає готовність людей діяти позитивним або негативним чином стосовно об'єкта упередження без дослідження того, чи наявні якісь підстави для такої поведінки. В процесі стигматизації трапляються й такі явища як самостигматизація та рольове поглинання. Люди, яким суспільство схильне чіпляти певні ярлики, нерідко самі приймають нав'язаний стереотип свого становища. Внаслідок цього вони адаптуються до відведеної їм ролі, стають залежними від впливу (або допомоги) інших, що призводить до соціального відчуження й посилення соціальної дезадаптації [43].

Кримінологи Е. Лемерт і Г. Беккер вказували: якщо людину всі оцінюють негативно, то вона втрачає багато чого з того позитивного, що є в кожного з нас. Негативні оцінки мають дві сторони: вони втримують від антигромадських вчинків, але при некоректному застосуванні (Ф. Танненбаум називає цей процес надмірною драматизацією зла) можуть ініціювати криміналізацію особистості [44–45].

Е. Гофман докладно розглядає механізм стигми й вводить для цього поняття віртуальної й соціальної ідентичності. Соціальні очікування, які становлять основу віртуальної соціальної ідентичності, є своєрідними гарантами норми, що відповідають встановленим правилам і порядкам. У випадку, коли актуальна соціальна ідентичність виходить за рамки віртуальних очікувань, вступає в дію механізм стигми, тобто суспільство приписує особистості негативні властивості і стосовно неї відбуваються певні соціальні ритуальні дії (відкидання, таврування, насильство й ін.) Процес стигматизації й процес дії ритуалів є взаємоконструктивними, тобто стигматизація, з одного боку, є наслідком ритуалів, спрямованих на встановлення зв'язків усередині співтовариства по типу «свій – інший», а, з другого боку, багато ритуалів формуються в процесі стигматизації як механізм покарання за відхилення від норми. Стигма веде до соціального виключення індивіда й у цьому сенсі виступає як механізм збереження деяких соціальних мереж і пов'язаної з ними соціальної структури.

Під впливом соціуму (зовнішньої стигми) паралельно формується внутрішня стигма, що є результатом рефлексії індивіда або, у термінології Е. Гофмана, актора, і формує в нього самосприйняття як носія цих якостей. Внутрішня стигма може проявлятися як відчуття власної знедоленості, неповноцінності, безпорадності й приводити до втрати контролю над своїм життям, до нездатності встановлювати й розвивати соціальні контакти. Діючи одно-

часно, зовнішня й внутрішня стигми найчастіше ведуть до руйнівних психічних і соціальних наслідків, оскільки негативне сприйняття іншими підсилюється негативним самосприйняттям. Як правило, стигматизація пов'язана з процесом девальвації особистості й неминуче веде до різних форм дискримінації, що, в решті решт, приводить до того, що людина ідентифікується винятково як носій певних якостей (найчастіше негативних). У цьому й полягає соціальна небезпека стигматизації, так як «затаврований» адаптується до відведеної йому ролі (правопорушника, неслуха, невинного тощо), стає залежним від впливу (або допомоги) інших, що призводить до соціального відчуження й посилення соціальної дезадаптації [46].

За даними Наталі Окслі та її колеґ існують факти, що вказують на зв'язок між стигматизацією та суїцидальною поведінкою. Було встановлено, що серед осіб, які страждають на психічні розлади, стигматизація є чинником, що сприяє розвитку суїцидальних думок. «Суспільне тавро» психічного розладу негативно впливає на індивіда та багато в чому залежить від того, чи була людина названа в суспільстві «психічно хворою» [47].

За результатами дослідження В. В. Руженкової і В. О. Руженкова встановлено, що соціальна стигматизація суїцидентів з неспихотичними розладами переважає в мікросоціальному оточенні – майже 40% випадків серед досліджених пов'язані з проявами недовіри, осуду, посиленням контролю та зневагою. Стигматизуюче ставлення характерно й для 36% близьких друзів. Виявлено також високий рівень самостигматизації суїцидентів (від 40 до 58%) у виробничій сфері, що проявляється в забороні на професії в галузі медицини, судово-слідчих органів [38]. Крім цього, особи, які здійснили спроби самогубства, підпадають під суспільну обструкцію, що має давню історію ще з часів релігійної дискримінації [48–49].

Під час отримання психіатричної допомоги суїциденти стикаються з патерналістським ставленням медичного персоналу, зневажливим або гіпопротективним – з боку членів сім'ї, а також з соціальними обмеженнями в реалізації власних громадянських прав [36]. Неприйняття психічно хворих суїцидентів, упереджене ставлення до них завдають додаткових страждань, перешкоджають інтеграції в суспільне життя, погіршують соціальну адаптацію, що негативно впливає на якість їхнього життя [40–41; 50]. Негативні психологічні, емоційні та соціальні наслідки самогубства переслідують рідних, знайомих та колеґ суїцидента. Такі особи гостро переживають біль від втрати, схильні до розвитку депресії та посттравматичного стресового розладу; крім того, переживання горя посилюється дією тавра, яке позбавляє необхідної підтримки з боку оточуючих [51]. З огляду на існуючий у суспільстві міф про те, що самогубство може скоїти лише людина з психічними розладами, результати психіатричних досліджень можуть характеризувати

загальні тенденції у ставленні суспільства до людей, які позбавляють себе життя.

Методологія нашого дослідження проблем стигматизації суїцидентів побудована на якісних методах збирання та аналізу інформації. Були опитані клієнти Центру логопедії та психології (м. Харків) та Харківського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які мали досвід звернення за допомогою до психолога. Серед опитаних немає людей з психіатричним статусом. Інтерв'ювання проводилось з квітня по серпень 2019 р. за згодою клієнтів. В опитуванні взяли участь 23 респондента (13 жінок, 10 чоловіків) віком від 18 до 35 років включно, більшість з них (17 з 23) – віком від 18 до 26. Серед опитаних середню шкільну освіту мають 2 жінки та 1 чоловік, середню спеціальну освіту – 2 жінки, незакінчену вищу – 3 жінки та 4 чоловіки, вищу освіту – 6 жінок та 5 чоловіків.

Розподіл респондентів за сімейним статусом здійснювався нами за критерієм – одружені або проживають разом більше одного року. Вибір критерію базувався на переконанні, що здатність будувати тривалі відносини та можливість отримання емоційної підтримки від іншої людини (яка не є членом батьківської родини) виступає важливою умовою антисуїцидальної поведінки. 8 з опитаних жінок та 4 чоловіки зазначили відсутність в їхньому житті довготривалого досвіду близьких стосунків. З огляду на те, що гендерні стереотипи вимагають від жінок, перш за все, виконання ролі «дружини» та «матері», нереалізованість у цих сферах може виступати важелем суїцидальної поведінки. У чоловіків, навпаки, сімейний статус не є пріоритетним у визначенні життєвого успіху, тому вони спроможні ігнорувати його без суттєвих психологічних наслідків для себе.

Слід зазначити, що 19 з 23 опитаних вказали на відсутність тісних емоційних контактів з батьками. Чоловіки у 7 випадках з 10 підкреслюють недостатність проявів любові, підтримки з боку матері. Наприклад, характерні висловлювання: «вона завжди казала, що мені треба схуднути», «як мені щось потрібно було, вона одразу «погано» почувала себе», «мати завжди була на роботі, я її майже не бачив», «я ніколи ні про що не розповідав матері, вона про моє життя нічого не знала», «ми не сварились, але й ніколи і «по душам» не спілкувались».

У 5 з 13 жінок відносини з батьком мали негативний емоційний окрас: «я боялась батька», «батько мене не любив, він завжди мріяв про сина», «ми з ним ненавиділи один одного». Ще у 4 жінок батько зловживав алкоголем, не приділяв достатньої уваги власній дитині: «не пам'ятаю його тверезим», «він завжди був відсутнім». В цілому 18 респондентів (10 жінок та 8 чоловіків) свідчать про конфліктні стосунки між батьками. Часті сварки, непорозуміння, взаємні образи і претензії – атрибути дитинства опитаних: «вони за-

вжди лаялись між собою, до мене ніякого діла не було», «я була майже впевнена в дитинстві, що я – не їхня рідна дочка», «мріяв лише про те, що колись я піду з цього дому і не схочу повертатись», «я була не потрібна батькам, мене виховувала бабуся».

Частина опитаних (6 жінок та 5 чоловіків) свідчать про наявність в батьківських родинях фізичного і психологічного насильства щодо них. Одна жінка вказала на неодноразові факти сексуального домагання з боку батька: «Коли матері не було вдома, батько завжди це робив. Я тоді не розуміла, мала була. Потім розповідала мамі, але вона не повірила. Я намагалась не залишатись з батьком наодинці». Респондентка впевнена, що взаємовідносини з батьком вплинули на її негативне ставлення до чоловіків взагалі.

Переважна більшість опитаних (19 з 23) вважають, що не отримували суттєвої емоційної підтримки під час перебування в групах однолітків. Як чоловіки, так і жінки мали обмежені контакти в школі і поза нею: «з ними не було про що поговорити», «наш клас був не дружний», «зі мною ніхто не хотів дружити» – найтипівіші висловлювання респондентів про стосунки з однокласниками. Лише одна жінка вважає, що в класі її ненавиділи, але при цьому не може навести жодного приклада такого ставлення.

Спроба позбавити себе життя не завжди пов'язана з наявністю певних провокаторів. Лише 4 з 23 респондентів говорять про вплив конкретних подій на формування суїцидальних думок. «Після смерті бабусі я зрозуміла, що на цьому світі не залишилось жодної людини, якій я була б потрібна» (жінка 18 років). Саме у цієї дівчини після сварки з матір'ю та її слів «І що, до кого побіжиш жалітись?» виникла чітка думка про самогубство, вона почала обирати спосіб уходу з життя.

До першої спроби у 8 жінок та 4 чоловіків були самопошкодження (порізи різних частин тіла, роздряпування шкіри, прижигання), які розпочинались ще у ранньому підлітковому віці. Наслідки таких дій приховувались від оточення. У відповідь на питання «Що спонукало до завдання собі ушкоджень?» респонденти розповідають про наявність важкого емоційно-негативного стану, подолати який вони не могли. Нанесення фізичного ушкодження приносило тимчасове полегшення. В 2 випадках жінки-респонденти зазначають, що реакція батьків була «дуже бурхливою». Одна жінка згадує: «Мені тоді було 12 років. Наближались новорічні свята, але настрої був зовсім не святковим. Дуже дратувало те, що люди навколо веселі, купують подарунки. Я чітко відчувала, що нікому не потрібна... Коли мати побачила сліди порізів на руках, дуже сильно кричала на мене, звинувачувала у всьому, ображала, потім вибачалась, плакала. В решті решт пригрозила, що відведе мене до «психушки». Я тоді злякалась. А потім подумала про те, що за останні роки мати майже вперше звернула на мене увагу». В наведеній історії простежу-

ється механізм формування внутрішньої стигми респондента у відповідь на зовнішнє стигматування з боку батьків. Показовим також є те, що випадки самопошкоджень у цієї жінки повторювались ще тричі до моменту спроби позбавити себе життя. Таким чином у відповідь на дію стигми поведінка людини набуває усталеності. Важливим є не стільки те, що дії самопошкоджень продовжуються, скільки наявність у респондентів страху осуду та прагнення полегшити внутрішні страждання одночасно. Такий когнітивний дисонанс призводить до непередбачуваності власних дій, некерованості поведінки в емоційно напружених ситуаціях.

У 19 опитаних не спостерігається чіткого зв'язку між конкретними життєвими подіями та спробою самогубства: «Я давно вже над цим замислювався, але мені не вистачало сміливості. А може ще на щось сподівався. Проте час спливав, а в житті нічого не змінювалося».

Таким чином, вже на етапі пілотного дослідження доводиться стикатися з наслідками стигматизації суїцидальної поведінки в суспільстві: обмеження у визначенні вибіркової сукупності, тому що генеральна сукупність – переважно латентна.

Сімейна атмосфера в родині опитаних у більшості випадків характеризується наявністю емоційно-негативних стосунків з батьками, частих конфліктних ситуацій, відсутністю емоційної підтримки. І це слід вважати одним з важелів формування механізму самостигматизації суїцидентів: відсутність емоційного контакту, відсутність можливості звернутись за емоційною підтримкою до близьких людей, знецінювання внутрішніх переживань дитини в подальшому робить людину більш піддатливою щодо впливу зовнішньої стигматизації суїцидальної поведінки.

Характерна риса опитаних – нездатність підтримувати довготривалі взаємовідносини з однолітками, відсутність близьких друзів. Така тенденція вперше з'являється в родинному колі, потім зберігається більш-менш протягом дорослого життя.

Мотиви скоєння першої спроби самогубства респондентами, як правило, не пов'язані з конкретними подіями. Найтиповіший сценарій – відсутність емоційної підтримки з боку батьків у дитинстві, нездатність будувати тривалі дружні стосунки з однолітками, негативне ставлення до себе, невміння звертатись за емоційною підтримкою та приймати її від інших людей, часткова ізоляція від мікросоціального середовища.

Серед проявів стигматизації найпоширенішими виявились осуд (20 з 23) та посилення контролю (18 з 23). Саме ці види характерні для ставлення членів родини і близьких друзів респондентів. Якщо інформація про факт скоєння спроби самогубства стає відомим більш широкому соціальному оточен-

ню (однокурсники, одногрупники, колеги), найпоширеніша форма стигматизації – недовіра (12 з 12 випадків).

Висновки. Найбільш значущі наслідки стигматизації суїцидальної поведінки – латентність цього соціального явища, обмежені можливості в отриманні професійної допомоги суїцидентами, стихійний характер профілактичної діяльності з попередження самогубств серед різних груп населення. Надання кваліфікованої професійної допомоги людям, які потрапляють до групи суїцидального ризику, є необхідною умовою запобігання розповсюдженню даного виду девіантної поведінки в різних соціальних групах. Але саме через страх оприлюднення інформації велика кількість суїцидентів не звертаються до спеціалістів.

Напрямки діяльності з попередження суїцидальної поведінки серед молоді: на макросоціальному рівні – створення єдиної державної програми з дестигматизації суїцидентів та психологічної допомоги; на мезорівні – втілення в закладах освіти політики відносно здоров'я і особистісного розвитку учнівської та студентської молоді та формування позитивного клімату в ЗОШ і ЗВО; на мікрорівні – формування у школярів у процесі навчання і виховання власних установок, потреб і значущої мотивації на дотримання норм і правил здорового способу життя, що буде знаходити схвалення і підтримку у сім'ї і серед однолітків (психологічні умови).

Отже, низка аспектів проблеми стигматизації суїцидентів вимагає подальшого опрацювання і проведення більш глибоких досліджень. В цілому ставлення до осіб, які вчинили суїцидальну спробу, в суспільстві продовжує носити «негативний» відтінок, особливо до людей, які не є близькими або родичами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амбрумова А. Г. Предупреждение самоубийств. Москва: Изд-во Академии МВД СССР, 1980. 164 с.
2. Амбрумова А. Г. Социально-психологическая дезадаптация личности и профилактика суицида. *Вопросы психологии*. 1981. №4. С. 91–102.
3. Амбрумова А. Г. Семейная диагностика и профилактика суицидального поведения. *Проблемы профилактики и реабилитации в суицидологии: Сб. науч. труд.* Москва, 1984. С. 62–77.
4. Бердяев Н. А. О самоубийстве. Психологический этюд. Москва: Изд-во МГУ, 1992. 342 с.
5. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд / Пер. с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. Москва: Мысль, 1994. 399 с.

6. Погодин И. А. Суицидальное поведение: психологические аспекты: учебное пособие. Москва: Флинта : Московский психолого-социальный ин-т, 2008. 330, [1] с.
7. Сорокин П. А. Самоубийство, как общественное явление. Рига: Наука и жизнь, 1913. 48 с.
8. Старшенбаум Г. В. Суицидология и кризисная психотерапия. Москва: Когито-Центр, 2005. 375 с.
9. Тимченко О. В. Структура суїцидальної поведінки. *Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія*. Харків: ХВУ. 2001. Вип. ІХ. С. 143–146.
10. Чхартишвили Г. Ш. Писатель и самоубийство: в 2-х кн. Кн. 1. Москва: Захаров. 2010. 464 с.
11. Шестопалова Л. М. Самогубство як явище: науковий нарис. Київ: НАВСУ. 2000. 60 с.
12. Шкуро В. В. Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія: монографія / За наук. ред. д-ра юрид. наук., доцента Ю. В. Орлова. Харків: Панов, 2017. 262 с.
13. Шнэйдман Э. Душа самоубийцы / Пер. с англ. Москва: Смысл, 2001. 325 с.
14. Хаустова О. О. Самогубства та побутова смертність в Україні: підсумки 2012 року. *Український вісник психоневрології*. 2013. Вип. 21. Т. 4 (77). С. 12–18.
15. Хаустова О. О. Суїцид: сучасні підходи до профілактики. *Ліки України*. 2013. № 1 (167). С. 89–94.
16. Юм Д. О самоубийстве. Москва: Канон, 1996. 318 с.
17. Campbell D., Hale R. Working in the dark: understanding the pre-suicide state of mind. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. x, 119 p.
18. Carlidge C. Teens and suicide. San Diego, CA: Reference Point Press, 2017. 80 p.
19. Cross T. L., Cross J. R. Suicide among gifted children and adolescents: understanding the suicidal mind. Second edition. Waco, Texas: Prufrock Press Inc., 2018. xv, 139 p.
20. Evidence-based treatment approaches for suicidal adolescents: translating science into practice / edited by Michele Berk. Washington, D. C.: American Psychiatric Association Publishing, 2019. xv, 347 p.
21. Freedenthal S. Helping the suicidal person: tips and techniques for professionals. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. xiv, 273 p.
22. Goldsmith C. Understanding suicide: a national epidemic. Minneapolis: Twenty-First Century Books, 2017. 112 p.
23. Handbook of military and veteran suicide: assessment, treatment, and prevention / edited by Bruce Bongar, Glenn Sullivan, Larry James. Oxford; New York: Oxford University Press, 2017. xiii, 268 p.
24. Hibbins J. Suicide prevention techniques: how a suicide crisis service saves lives. London; Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 2019. 144 p.
25. Marson S. M. Elder suicide: Durkheim's vision. Washington, DC: NASW Press, 2019. xiii, 169 p.

26. Meyer C.L., Irani T.H, Hermes K.A., Yung B. Explaining suicide: patterns, motivations, and what notes reveal. London, United Kingdom; San Diego, California: Elsevier/Academic Press, 2017. xxv, 262 p.
27. Resources for suicide prevention: bridging research and practice / edited by Diego De Leo, Vita Poštuvan. Toronto: Hogrefe Publishing, 2017. vi, 158 p.
28. Suicide information for teens: health tips about suicide causes and prevention including facts about depression, risk factors, getting help, survivor support, and more. Third edition. Detroit, MI: Omnigraphics, 2017. xii, 329 p.
29. Williams T. M. Teenage suicide notes: an ethnography of self-harm. New York: Columbia University Press, 2017. xxxii, 254 p.
30. Антонова А.А., Бачило Е.В., Барыльник Ю.Б. Факторы риска развития суицидального поведения. *Саратовский научно-медицинский журнал*. 2012. Т. 8. №2. С. 403–409.
31. Барыльник Ю.Б., Бачило Е.В., Антонова А.А. Превенция самоубийств и организация суицидологической помощи. *Бюллетень медицинских интернет-конференций*. 2015. №2. С. 95–99.
32. Ваулин С.В. Аспекты суицидологической помощи в психиатрическом стационаре. *Вестник новых медицинских технологий*. 2011. № 3. С. 297–301.
33. Зотов П.Б., Родяшин Е.В. «Суицидологический паспорт территории» как этап развития системы суицидальной превенции. *Суицидология*. 2013. № 4. С. 55–60.
34. Корнетов Н.А. Что является лучшей формой профилактики суицидов? *Суицидология*. 2013. №2. С. 44–58.
35. Любов Е.Б., Кабизулов В.С., Цупрун В.Е., Чубина С.А. Территориальные суицидологические службы Российской Федерации: структура и функция. *Суицидология*. 2014. №3. С. 3–17.
36. Кедровская А.С. Проблема стигматизации суицидентов как фактор, препятствующий превенции: материалы временных коллективов. *Всероссийская 70-я юбилейная итоговая научная студенческая конференция им. Н.И. Пирогова*. Томск, 16–18 мая 2011 г. / Под ред. В.В. Новицкий, Л.М. Огородова. Томск, 2011. С. 382–384.
37. Любов Е.Б. Опыт, осведомлённость и отношение больничного психиатрического персонала к суицидальному поведению. *Суицидология*. 2015. № 2. С. 18–29.
38. Руженкова В.В., Руженков В.А. Проблема стигмы в психиатрии и суицидологи. *Научные ведомости БелГУ. Серия: Медицина. Фармация*. 2012. №4. С. 5–13.
39. Руженкова В.В. Стигматизация суицидентов медицинскими сестрами психиатрической больницы. *Тюменский медицинский журнал*. 2013. №1. С.23-24.
40. Руженкова В.В., Оруджев Н.Я., Руженков В.А. Индивидуально-личностные и социальные факторы стигматизации суицидентов медицинскими сестрами психиатрического стационара. *Научные ведомости БелГУ. Серия: Медицина. Фармация*. 2013. №25. С. 32–36.
41. Руженкова В.В. Отношение населения к лицам, совершившим суицидальные попытки (медико-социальный аспект). *Фундаментальные исследования*. 2014. № 10–2. С. 360–364.

42. Соціологія: підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2010. 224 с.
43. Бородкина О.И. Стигма как социальная проблема эпидемии ВИЧ/СПИДа. *Социальные проблемы*. 2008. № 1. С. 20-30.
44. Беккер Г. Аутсайдеры. *Контексты современности: хрестоматия*. Казань: АБАК, 1998. С. 61–65.
45. Лемерт Э. Социальная патология. *Контексты современности: хрестоматия*. Казань: АБАК, 1998. С. 58–61.
46. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. New York: J. Aronson, 1974. x, 147 p.
47. Oexle N., Ajdacic-Gross V., Kilian R., Müller M., Rodgers S., Xu Z., Rössler W., Rüsч N. Mental illness stigma, secrecy and suicidal ideation. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*. 2015. Vol. 26. P. 53–60.
48. Зеленин Д.К. Избранные труды: очерки русской мифологии: умершие неестественною смертию и русалки. Москва: Индрик, 1995. 432 с.
49. Паперно И. Самоубийство как культурный институт. Москва: Новое лит. Обозрение, 1999. 252 с.
50. Ениколопов С.Н., Серебрянская Л.Я., Ястребов В.С. Социально-психологические факторы стигматизации психически больных. *Журнал неврологии и психиатрии им. С.С.Корсакова*. 2002. № 9. С. 59–68.
51. Young I.T., Iglewicz A., Glorioso D., Lanouette N., Seay K., Ilapakurti M., Zisook S. Suicide bereavement and complicated grief. *Dialogues in Clinical Neuroscience*. 2012. Vol. 14, No 2. P. 177–186.

REFERENCES

1. Ambrumova, A. G. (1980). *Preduprezhdenie samoubijstv*. Moskva: Izd-vo Akademii MVD SSSR [in Russian].
2. Ambrumova, A. G. (1981). Social'no-psihologicheskaja dezadaptacija lichnosti i profilaktika suicida. *Voprosy psihologii – Psychology Issues*, 4, 91–102 [in Russian].
3. Ambrumova, A. G. (1984). Semejnaja diagnostika i profilaktika suicidal'nogo povedenija. *Problemy profilaktiki i reabilitacii v suicidologii: Sb. nauch. trud. – Problems of prevention and rehabilitation in suicidologists: Collection of scientific work* (pp. 62–77). Moskva [in Russian].
4. Berdjaev, N. A. (1992). *O samoubijstve. Psihologicheskij jetjud*. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
5. Djurkgejm, Je. (1994). *Samoubijstvo: sociologicheskij jetjud / Per. s fr. s sokr.; Pod red. V.A. Bazarova*. Moskva: Mysl' [in Russian].
6. Pogodin, I. A. (2008). *Suicidal'noe povedenie: psihologicheskie aspekty: uchebnoe posobie*. Moskva: Flinta : Moskovskij psihologo-social'nyj in-t [in Russian].
7. Sorokin, P. A. (1913). *Samoubijstvo, kak obshhestvennoe javlenie*. Riga: Nauka i zhizn' [in Russian].

8. Starshenbaum, G. V. (2005). *Suicidologija i krizisnaja psihoterapija*. Moskva: Kogito-Centr [in Russian].
9. Tymchenko, O.V. (2001). Struktura suitsydalnoi povedinky. Naukovi zapysky Kharkivskoho viiskovoho universytetu. Sotsialna filozofia, pedahohika, psykholohiia – *Scientific notes of the Kharkiv Military University. Social philosophy, pedagogy, psychology, IX*, 143–146 [in Ukrainian].
10. Chhartishvili, G. Sh. (2010). *Pisatel' i samoubivstvo*: v 2-h kn. Kn. 1. Moskva: Zaharov [in Russian].
11. Shestopalova, L. M. (2000). *Samohubstvo yak yavyshche: naukovyi narys*. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].
12. Shkuro, V. V. (2017). *Suitsydalnist v Ukraini: kryminolohichna kharakterystyka ta protydiia: monohrafiia / Za nauk. red. d-ra yuryd nauk., dotsenta Yu.V. Orlova*. Kharkiv: Panov [in Ukrainian].
13. Shnjejdman, Je. (2001). *Dusha samoubijcy / Per. s angl.* Moskva: Smysl [in Russian].
14. Khaustova, O. O. (2013). Samohubstva ta pobutova smertnist v Ukraini: pidsumky 2012 roku. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii – Ukrainian Journal of Psychoneurology, Issue 21. Vol. 4 (77)*, 12–18 [in Ukrainian].
15. Khaustova, O. O. (2013). Suitsyd: suchasni pidkhody do profilaktyky. *Liky Ukrainy – Medicines of Ukraine, 1 (167)*, 89–94 [in Ukrainian].
16. Jum, D. (1996). *O samoubijstve*. Moskva: Kanon [in Russian].
17. Campbell, D., Hale, R. (2017). *Working in the dark: understanding the pre-suicide state of mind*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
18. Cartlidge, C. (2017). *Teens and suicide*. San Diego, CA: Reference Point Press.
19. Cross, T.L., Cross, J.R. (2018). *Suicide among gifted children and adolescents: understanding the suicidal mind*. Second edition. Waco, Texas: Prufrock Press Inc.
20. Berk, M. (Ed.) (2019). *Evidence-based treatment approaches for suicidal adolescents: translating science into practice*. Washington, D.C.: American Psychiatric Association Publishing.
21. Freedenthal, S. (2018). *Helping the suicidal person: tips and techniques for professionals*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
22. Goldsmith, C. (2017). *Understanding suicide: a national epidemic*. Minneapolis: Twenty-First Century Books.
23. Bongar, B., Sullivan, G., James, L. (Eds.) (2017). *Handbook of military and veteran suicide: assessment, treatment, and prevention*. Oxford; New York: Oxford University Press.
24. Hibbins, J. (2019). *Suicide prevention techniques: how a suicide crisis service saves lives*. London; Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
25. Marson, S. M. (2019). *Elder suicide: Durkheim's vision*. Washington, DC: NASW Press.
26. Meyer, C.L., Irani, T.H., Hermes, K.A., Yung, B. (2017). *Explaining suicide: patterns, motivations, and what notes reveal*. London, United Kingdom; San Diego, California: Elsevier/Academic Press.

27. De Leo, D., Poštuvan, V. (Eds.) (2017). *Resources for suicide prevention: bridging research and practice*. Toronto: Hogrefe Publishing.
28. *Suicide information for teens: health tips about suicide causes and prevention including facts about depression, risk factors, getting help, survivor support, and more* (2017). Third edition. Detroit, MI: Omnigraphics.
29. Williams, T. M. (2017). *Teenage suicide notes: an ethnography of self-harm*. New York: Columbia University Press.
30. Antonova, A.A., Bachilo, E.V., Baryl'nik, Ju.B. (2012). Faktory riska razvitija suicidal'nogo povedenija. *Saratovskij nauchno-medicinskij zhurnal – Saratov Scientific Medical Journal*, 8(2), 403–409 [in Russian].
31. Baryl'nik, Ju.B., Bachilo, E.V., Antonova, A.A. (2015). Prevencija samoubijstv i organizacija suicidologicheskoy pomoshhi. *Bulleten' medicinskih internet-konferencij – Bulletin of Medical Internet Conference*, 2, 95–99 [in Russian].
32. Vaulin, S.V. (2011). Aspekty suicidologicheskoy pomoshhi v psichiatricheskom stacionare. *Vestnik novyh medicinskih tehnologij – Bulletin of new medical technologies*, 3, 297–301 [in Russian].
33. Zotov, P.B., Rodjashin, E.V. (2013). «Suicidologicheskij pasport territorii» kak jetap razvitija sistemy suicidal'noj prevencii. *Suicidologija – Suicidology*, 4, 55–60 [in Russian].
34. Kornetov, N.A. (2013). Chto javljaetsja luchshej formoj profilaktiki suicidov? *Suicidologija – Suicidology*, 2, 44–58 [in Russian].
35. Ljubov, E.B., Kabizulov, V.S., Cuprun, V.E., Chubina, S.A. (2014). Territorial'nye suicidologicheskie sluzhby Rossijskoj Federacii: struktura i funkcija. *Suicidologija – Suicidology*, 3, 3–17 [in Russian].
36. Kedrovskaja, A.S. (2011). Problema stigmatizacii suicidentov kak faktor, prepjatstvujuščij prevencii: materialy vremennyh kollektivov. *Vserossijskaja 70-ja jubilejnaja itogovaja nauchnaja studenčeskaja konferencija im. N.I. Pirogova (Tomsk, 16–18 maja 2011 g.) – N.I. Pirogov All-Russian 70th jubilee final scientific student conference / Pod red. V.V. Novickij, L.M. Ogorodova*. Tomsk, 382–384 [in Russian].
37. Ljubov, E.B. (2015). Opyt, osvedomljonnost' i otnoshenie bol'nichnogo psichiatricheskogo personala k suicidal'nomu povedeniju. *Suicidologija – Suicidology*, 2, 18–29 [in Russian].
38. Ruzhenkova, V.V., Ruzhenkov, V.A. (2012). Problema stigmy v psichiatrii i suicidologi. *Nauchnye vedomosti BelGU. Serija: Medicina. Farmacija – Scientific statements of BelSU. Series: Medicine. Pharmacy*, 4, 5–13 [in Russian].
39. Ruzhenkova, V.V. (2013). Stigmatizacija suicidentov medicinskimi sestrami psichiatricheskoy bol'nicy. *Tjumenskij medicinskij zhurnal – Tyumen Medical Journal*, 1, 23–24 [in Russian].
40. Ruzhenkova, V.V., Orudzhev, N.Ja., Ruzhenkov, V.A. (2013). Individual'no-lichnostnye i social'nye faktory stigmatizacii suicidentov medicinskimi sestrami psichiatricheskogo stacionara. *Nauchnye vedomosti BelGU. Serija: Medicina. Farmacija – Scientific statements of BelSU. Series: Medicine. Pharmacy*, 25, 32–36 [in Russian].

41. Ruzhenkova, V.V. (2014). Otnoshenie naselenija k licam, sovershivshim suicidal'nye popytki (mediko-social'nyj aspekt). *Fundamental'nye issledovanija – Basic research*, 10–2, 360–364 [in Russian].
42. Trebin, M.P. (Ed.) (2010). *Sotsiologhiia: pidručnyk* / M. P. Trebin, V. D. Vodnik, H. P. Klimova ta in.; za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
43. Borodkina, O.I. (2008). Stigma kak social'naja problema jepidemii VICH/SPIDA. *Social'nye problemy – Social problem*, 1, 20-30 [in Russian].
44. Bekker, G. (1998). Autsajdery. *Konteksty sovremennosti: hrestomatija – Contexts of the present: an anthology* (pp. 61–65). Kazan': ABAK [in Russian].
45. Lemert, Je. (1998). Social'naja patologija. *Konteksty sovremennosti: hrestomatija – Contexts of the present: an anthology* (pp. 58-61). Kazan': ABAK [in Russian].
46. Goffman, E. (1974). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: J. Aronson.
47. Oexle, N., Ajdacic-Gross, V., Kilian, R., Müller, M., Rodgers, S., Xu, Z., Rössler, W., Rüsche, N. (2015). Mental illness stigma, secrecy and suicidal ideation. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 26, 53–60.
48. Zelenin, D.K. (1995). *Izbrannye trudy: očerki russkoj mifologii: umershie neestetvennoju smert'ju i rusalki*. Moskva: Indrik [in Russian].
49. Paperno, I. (1999). *Samoubijstvo kak kul'turnyj institut*. Moskva: Novoe lit. Obozrenie [in Russian].
50. Enikolopov, S.N., Serebrijskaja, L.Ja., Jastrebov, V.S. (2002). Social'no-psiholicheskie faktory stigmatizacii psihicheski bol'nyh. *Zhurnal nevrologii i psichiatrii im. S.S.Korsakova – S.S. Korsakov Journal of Neurology and Psychiatry*, 9, 59–68.
51. Young, I.T., Iglewicz, A., Glorioso, D., Lanouette, N., Seay, K., Ilapakurti, M., Zisook, S. (2012). Suicide bereavement and complicated grief. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 14(2), 177–186.

Husman Olena Anatoliivna, PhD in Sociology, Associate Professor,
Practical Psychologist of the Social-Psychological Laboratory of Yaroslav
Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

Sappa Ganna-Maria Mykolaivna, PhD in Sociology, Associate Professor,
Leading Specialist in Social Work of the Social and Psychological Laboratory
of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

STIGMATIZATION OF SUICIDAL BEHAVIOR AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON

Formulation of the problem. *Stigmatization of suicides certainly affects the processes latency within this group and limits the ability of the society to purposely influence it. Therefore, the study of the suicidal behavior stigmatization as a socio-cultural pheno-*

menon will allow to expand the scientific understanding of the phenomenon essence and to indicate the main directions of social control over suicidal behavior.

Analysis of recent research and publications. For the present, a substantial scientific background on suicidal issues is formed by experts in sociology, psychology and psychiatry. The works of A. G. Ambrumova, M. A. Berdyaev, E. Durkheim, O. O. Haustova, D. Hume, V. V. Khvedchuk, V. V. Slutsky, P. A. Sorokin, O. V. Timchenko, G. Sh. Chkhvartishvili, L. M. Shestopalova, V. V. Shkuro, E. Schneidman and other humanitarian professionals are widely known. However, the stigmatization of suicides and its social consequences have not been sufficiently studied by domestic scientists. Therefore, the purpose of the given research is to investigate the manifestations of social pressure and the suicide's stigmatization in order to develop measures for preventing and overcoming them.

Main material presentation. Stigmatization – the negative identification by a society of an individual (or a social group) according to a particular sign – has important implications for the following social participation and self-determination of that individual. Under the influence of the society (external stigma), internal stigma is formed in parallel. Internal stigma can manifest itself as a sense of self-destitute, inferiority, helplessness and lead to loss of control over one's life, inability to establish and develop social contacts. The methodology of our study of suicides stigmatization problems is based on qualitative methods of information collection and analysis. Twenty-four respondents (13 women, 10 men), aged 18 to 35, who had experience in seeking help with a psychologist but had no psychiatric status were interviewed. The most common manifestations of stigma were condemnation and increased control. It is these types that are characteristic for the attitude of family members and close friends of the respondents. If information about the fact of the attempt of committing suicide becomes known to a wider social environment (classmates or colleagues), the most common form of stigma is distrust.

Conclusions. Providing qualified professional assistance to people who are at risk of suicide is a prerequisite for preventing the spread of this type of deviant behavior in different social groups. Activity directions in preventing suicidal behavior among young people are determined at the macro-, meso- and micro-social levels.

Keywords: suicide, suicides, suicidal behavior, stigma, destigmatization.

Гузьман Елена Анатольевна, кандидат социологических наук, доцент,
практический психолог социально-психологической лаборатории
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого,
Украина, Харьков

Саппа Анна-Мария Николаевна, кандидат социологических наук, доцент,
ведущий специалист по социальной работе социально-психологической
лаборатории Национального юридического университета имени Ярослава
Мудрого, Украина, Харьков

СТИГМАТИЗАЦІЯ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕННЯ КАК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

В статті розглядаються теоретичні питання стигматизації суїцидентів і суїцидального поведіння в суспільстві; основні види, механізми і наслідки стигматизації. Також представлені результати пілотного соціологічного дослідження з допомогою методу глибокого інтерв'ю з суїцидентами, не маючими психіатричного статусу. Охарактеризовані основні фактори, види стигматизації суїцидального поведіння з боку соціального оточення. Представлені основні напрямки дестигматизації суїцидентів на макро-, мезо- і мікросоціальних рівнях.

Ключевые слова: суїцид, суїциденти, суїцидальне поведіння, стигматизація, дестигматизація.

Прохоренко Тетяна Григорівна, кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний автомобільно-дорожній університет,
м. Харків, Україна
e-mail: t.g.prokhorenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3776-2511

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У публікації аналізується сутність професійної соціалізації молоді, вплив глобалізації на цей процес. Звертаючи увагу на посилення динамізму та інтенсивності даного процесу, акцент зроблено на виявленні ролі і значення таких «глобалізаційних» чинників як інформатизація, всесвітній ринок праці, міжнародна міграція, формування єдиного освітнього простору.

Ключові слова: соціалізація, професійна соціалізація, глобалізація, інформатизація, молодь.

Постановка проблеми. Дослідження професійного самовизначення, професійної підготовки, професійної самореалізації і всього того, що пов'язано з професійною соціалізацією завжди було актуальним, тому що професійна діяльність займає центральне місце в житті людини. У межах обраної професії формуються здібності людини, відбувається її кар'єрний підйом та особистісне зростання, забезпечуються матеріальні основи життєдіяльності, досягається певний соціальний статус. Успішна професійна соціалізація є важливою умовою професійного і, в цілому, життєвого успіху людини. Посилення умов конкуренції на сучасному ринку праці, активний пошук інноваційних умов ефективної професійної соціалізації суттєво загострює суспільну потребу в її вивченні. Особливого значення вона набуває на початкових етапах формування особистості, тому що саме у молодому віці закладаються основи професійного потенціалу. Професійну соціалізацію сьогодні обумовлює багато чинників: суб'єктивних і об'єктивних, економічних, науково-технічних, освітніх тощо. Разом з тим, значущим серед них сьогодні стає глобалізація, яка надала цьому процесу якісно нових рис та якостей. Однак проблема професійної соціалізації молоді в умовах глобалізаційних змін досліджена недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етимологічно термін «соціалізація» походить від латинського «socialis» (суспільний). Прийнято вважати,

що стосовно людини першим цей термін використав Ф. Гідінгс у значенні, близькому до сучасного – як розвиток соціальної сутності людини, підготовка її до соціального життя. В 20–30-і роки ХХ ст. з появою феномену соціальної інженерії соціалізацію розглядають як цілеспрямований процес. З середини ХХ ст. в західній науці інтенсифікуються дослідження соціалізації в рамках різних теорій: символічного інтераціоналізму Дж. Міда, феноменологічної соціології П. Бергера, Т. Лукмана, критичної теорії соціалізації Ю. Габермаса, теорії соціального капіталу Г. Лоурі, Дж. Коулмена та ін. [1–6]. До середини 80-х років ХХ ст. в радянській науці дослідження соціалізації були фрагментарними. Сам термін вважався запозиченим з буржуазної соціальної теорії і критикувався як немарксистський. Його наукову реабілітацію забезпечили праці Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, І. С. Кона, А. В. Мудрика, Б. Т. Паригіна та ін. Питання соціалізації молоді досліджували такі українські вчені, як М. П. Лукашевич, В. В. Москаленко, А. К. Ташенко, І. В. Шапошникова та ін. [7–9].

Проблема професійної соціалізації досліджується в науковому полі загальної теорії соціалізації. Аналіз наукової літератури свідчить, що на виявлення об'єктивних і суб'єктивних передумов формування професіонала спрямовані публікації А. А. Деркача, М. В. Савчина, Н. В. Чепелева. Значна кількість наукових розробок зорієнтована на розкриття особливостей підготовки майбутнього спеціаліста в умовах вузівської підготовки (Н. В. Гребінь, С. Д. Максименко, В. Т. Циба, Р. А. Шулигіна та ін.) [10–14]. Прогнозуванню професійної діяльності випускників вищих закладів освіти присвячені праці С. Терещука, Ю. Л. Трофімова, Є. С. Балабанова, М. К. Горшков, А. Г. Ефендієв, Л. В. Тарасенко, Ф. Е. Шереги та ін. досліджують особливості професійної самореалізації молоді на ринку праці, аналізують її ціннісні орієнтації у сфері праці [15–20].

Формулювання цілей. Виявити сутність професійної соціалізації молоді, вплив глобалізації та інформатизації на цей процес, роль і значення в ньому всесвітнього ринку праці, міжнародної міграції, формування єдиного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація – це інтеграційний процес вступу суб'єкта в структуру суспільства за допомогою оволодіння ним соціальними правилами, цінностями, орієнтаціями, традиціями, пізнання яких допомагає стати ефективним індивідом суспільства [21, с. 124]. Тому важливо чітко розуміти соціалізацію як процес, зміст якого визначається, з одного боку, освоєнням всієї сукупності соціальних впливів світового рівня цивілізації, культури, загальнолюдських цінностей; з другого – відношенням до всього цього самого індивіда, актуалізацією його «Я», розкриттям можливостей, потенціалів особи.

Професійна соціалізація виступає важливим різновидом соціалізації. За змістом вона уявляє собою інтеріоризацію соціальних норм, властивих професійному середовищу певного профілю, самоідентифікацію особистості, що супроводжується усвідомленням нею своєї суб'єктивно-об'єктивної ролі у взаємодії з цим професійним середовищем. Вона уявляє собою послідовний процес, в якому виділяються окремі етапи, пов'язані між собою. Інтерес до професії починає формуватися з дитинства, загальноосвітня школа спрямовує і закріплює інтерес до певного виду діяльності, тобто закладає основу професійного потенціалу майбутнього спеціаліста. Подальше його формування продовжується у системі професійної освіти і, перш за все, вищої, реалізація і подальший розвиток відбувається в умовах професійної діяльності.

В сучасних умовах процес життєвого самовизначення і професійної соціалізації молоді набув якісно нових характеристик, посилилась його динаміка та інтенсивність. Однією з суттєвих причин цих змін стала глобалізація. Глобалізація, як важлива характеристика й одна з провідних тенденцій посилення в сучасному світі процесів взаємозалежності і взаємообумовленості об'єктів і явищ, перетворює людство на єдину функціональну систему. У межах цієї системи суспільство розвинуло неймовірні для попередніх епох продуктивні сили, створило всесвітню фінансову систему, всесвітнє інформаційне поле тощо.

Інформаційна гегемонія сьогодні починає відігравати визначальну роль, домінуючи над виробничою і фінансовою сферами. Вона забезпечує: активне використання інтелектуального потенціалу суспільства, який постійно розширюється; інтеграцію інформаційних технологій в наукові і виробничі види діяльності, що ініціює розвиток усіх сфер суспільного виробництва, інтелектуалізацію трудової діяльності; високий рівень інформаційного обслуговування, доступність будь-якого члена суспільства до інформації. Інформаційно-комп'ютерні технології стають необхідним зовнішнім фактором професійного потенціалу робітника, тому для виконання трудових функцій в інформаційному суспільстві у робітника виникає необхідність оволодіти засобами створення, обробки і збереження інформації. Професійно-комп'ютерна кваліфікація стає складовою професійного потенціалу робітника і виражає можливість використовувати інформаційно-комп'ютерні технології у професійній діяльності.

Сама інформація стала продуктивним соціальним ресурсом, який забезпечує ефективність інтелектуальної діяльності суб'єктів. Інформаційний ресурс у вигляді знань і відомостей, а також інформаційних технологій, є ядром людського капіталу, його рушійною силою та основною складовою. Інформація стала базою, основою знань, які здатні створити нові знання. Вона дає фахівцям і населенню навички і досвід життя, вказує шляхи виходу з про-

стих і складних ситуацій, надає освіту, накопичує знання, формує і стимулює науку, інновації, поточну інформацію, прогнози, плани, правила і орієнтири в житті. В цьому полягає головна соціалізуюча функція інформатизації, яка створює інформаційну і комунікаційну основу для інтеграції молоді в суспільство та її успішної самореалізації. Все це суттєво змінило зміст праці: зменшилася доля стереотипних операцій і, навпаки, збільшилася роль творчої праці, яка вимагає уміння орієнтуватися в інформаційному потоці, концептуально мислити, приймати нестандартні рішення при неповній або суперечливій інформації.

Поява і розвиток принципово нових систем отримання, передачі та обробки інформації дозволили створити глобальні мережі, які об'єднали не тільки фінансові і товарні ринки, але і ринки праці, включаючи ринки професійних послуг. Це призводить не тільки до змін в міжнародному розподілі праці, але і до уніфікації та стандартизації умов праці, вимог до якості робочої сили в більшості країн світу. Таким чином, глобалізація ринку праці, окрім стимулювання фактичного руху людей через державні кордони, обумовлює формування певного професійного складу населення, що складає основу глобальної робочої сили.

Умовою і наслідком становлення глобального ринку праці стає його віртуалізація, відносини купівлі-продажу робочої сили відбуваються у віртуальному середовищі. При цьому індивід має справу не з іншими суб'єктами (службами зайнятості, фірмами-роботодавцями тощо), а з їх символами (брендами, найменуваннями і т.п.). У межах віртуального ринку праці продаються не реальні здібності робітника, а сукупність статусів і символів, які також носять віртуальний характер. Завдяки комп'ютерним технологіям змінюється і зміст поняття «робоче місце», формується особливий професійний сегмент ринку праці – «віртуальні комірці» [22, с. 119].

Віртуалізація зачепила і міграційні процеси. У зв'язку з цим суттєвих обсягів набувають технології використання знань і навичок спеціалістів без їх фізичного переміщення – аутсорсинг. При цьому компанії, які використовують працю робітників, можуть знаходитися за кордоном, що фактично уявляє собою своєрідну міграцію робочих місць. Глобальний аутсорсинг призводить до «віртуального відпливу умів». Так, 50% робочих місць в сфері програмного забезпечення можуть функціонувати на принципах аутсорсингу [23].

В сучасній світовій економіці залученню висококваліфікованих спеціалістів приділяється особлива увага. Саме цей сегмент ринку праці є найбільш професійно мобільним за рахунок розвинутої потреби у територіальній і професійній міграції. Особливо це стосується студентів і молодих спеціалістів, які є більш активними і гнучкими, здатними легко адаптуватися до нових умов роботи і життя. Така робоча сила отримує нову якість, елемент глобаль-

ності, тобто здібність адаптуватися до інноваційних факторів в межах міжнародної праці.

Таким чином, глобалізація та інформатизація демонструють тенденцію до появи нових форм зайнятості, до інтелектуалізації та віртуалізації праці, що значно розширює можливості, урізноманітнює форми та механізми професійної соціалізації особистості.

Суттєвим «глобальним» чинником, який впливає на професійну соціалізацію в умовах глобалізації, стало посилення міжнародної міграції, у тому числі трудової та інтелектуальної. Становлячись глобальним явищем, вона особливо помітна у сферах ринку праці, освіти, науки, бізнесу, а також соціальних зв'язків і відкриває перед суспільством і молоддю нові можливості для професійного самовизначення, реалізації свого професійного потенціалу. Зокрема, формування глобальних інформаційних мереж забезпечує широкий доступ до міжнародної інформації, яка торкається зарубіжного працевлаштування, освіти і т.п. Тому широке використання інформаційно-комунікативних технологій служить каталізатором територіальних переміщень молодих людей.

Впродовж останніх десятиліть Україна стала країною-донором інтелектуальних ресурсів: за роки незалежності з України на постійне місце проживання та для роботи за кордоном виїхали десятки тисяч співробітників наукової сфери, основний відсоток яких становлять особи продуктивного віку. Відповідно до джерел неофіційної статистики, щорічна інтелектуальна еміграція з України налічує приблизно 95,4 тис. фахівців, тобто емігрує кожний 26 спеціаліст з вищою освітою. Протягом останніх років Україну залишило приблизно 5,5 тис. учених. Найбільше потерпає галузь інформаційних технологій: щорічно із країни їдуть від 2700 до 5000 ІТ-фахівців [23].

Високий попит на західному ринку праці на фахівців з цілого ряду природничих, точних і високотехнологічних галузей знань призводить до того, що високоосвічені українці широко пропонують себе як «інтелектуальний товар», що володіє набором необхідних знань та навичок. Інтелектуальні трудові ресурси виїжджають за межі національних кордонів не лише в пошуках вищої матеріальної винагороди за свою працю. Специфіка сучасної еміграції українських висококваліфікованих фахівців полягає в тому, що це потік осіб з високою професійною мотивацією: для них характерна пріоритетність можливостей професійної самореалізації і задоволення професійних очікувань і вимог, орієнтація на можливість поліпшити умови професійної реалізації, працювати у краще оснащених лабораторіях, мати більші можливості для творчості та саморозвитку, більший об'єм прав і свобод, мати комфортніші побутові умови, стабільність і впевненість у майбутньому. Така ситуація загрожує не лише збереженню кадрового дисбалансу, але і вимиває

з науки найбільш здібних і перспективних дослідників, дає підстави стверджувати, що для України характерні ознаки руйнування її інтелектуального потенціалу.

Це стосується не тільки молоді з вищою освітою. В цілому процес професійної самореалізації молодих людей гальмують гострі проблеми на ринку праці, серед яких: невідповідність професійної освіти вимогам ринку праці, невідповідність заробітної плати рівню освіти молоді та її потребам, що часто виступає причиною роботи не за спеціальністю, дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці, нестаток одних спеціалістів і перенасичення іншими, проблема працевлаштування та тривалості цього процесу, проблема тіньового молодіжного безробіття, яка спричинена тим, що при наявності робочих місць фіксується значна кількість молодих безробітних та ін.

Крім того, представники молоді є найбільш незахищеними учасниками ринку праці, чому сприяло наступне: перехід більшості підприємств до рук приватних власників створив більш жорсткі вимоги до професіоналізму і наявності практичного досвіду; відсутність розподілу робочих місць для випускників вузів; вища освіта стала переважно комерційною. Все це послаблює мотивацію молоді на реалізацію своїх професійних спрямувань у конкретній професійній сфері.

Посилення міграційних намірів у молодих людей обумовлюється не тільки несприятливими соціально-економічними умовами, але і зміною якісних характеристик самої молоді. Ціннісні орієнтації її стають більш прагматичними, структура мотивів більш матеріалістичною, а рівень життєвих прагнень суттєво зростає. Це суттєво впливає на систему професійних інтересів і цінностей, ведучими ціннісними орієнтирами сучасної молоді в професійній діяльності стають прагнення до індивідуального успіху, досягнення матеріального благополуччя та отримання статусних позицій в системі соціальної ієрархії. Зрозуміло, що за таких умов міграційні настрої молоді у подальшому будуть лише зростати.

Важливим соціальним інститутом професійної соціалізації завжди була професійна освіта, яка також набула нових рис і форм в умовах глобалізації і інформатизації. Інтенсивні перетворення в освіті зачіпають організаційні та управлінські структури, цільові установки і зміст, методи і технології навчання, джерела і механізми фінансування, умови і форми міжнародної освітньої співпраці.

Відбувається формування єдиного освітнього простору, посилюються інтеграційні процеси між національними освітніми системами, що проявляється в різних формах: в наявності угод про співпрацю між університетами, уніфікації освітніх стандартів і програм, розповсюдженні практики зарубіжних стажувань, наданні стипендій і матеріальних пільг студентам, створенні

глобальних освітніх мереж провідними освітніми центрами, виробленні загальних норм працевлаштування тощо. Тим самим розширюється банк студентів, з числа яких на стадії випуску розвинені країни зможуть вибирати кандидатів для подальшого навчання і роботи на своїй території. Очевидно, що глобалізація системи освіти стає важливим чинником інтенсифікації міграції не лише студентів, але і викладачів вузів [24].

Динамізм сучасного світу, посилення конкуренції в умовах зростаючої глобалізації, зростаючі вимоги до професії пред'являють системі освіти нові вимоги. Зокрема, головним завданням освіти повинно стати забезпечення безперервної підготовки людського ресурсу до рентабельного використання в умовах, що постійно змінюються. Перетворення освіти на важливий фактор конкурентоспроможності не лише окремих виробників, але і національних економік вимагає від системи освіти більшої гнучкості, відкритості до змін, здатності адекватно реагувати на них. За таких умов для кожної країни освіта стає важливим ресурсом економічного розвитку і засобом адаптації до нових вимог ринку праці.

Все це призводить до зміни професійної парадигми суспільства, яка пред'являє абсолютно нові вимоги до професійної культури особи фахівця. Третє тисячоліття вже стає часом інтелектуалів, творців та креативно орієнтованих висококласних спеціалістів. Для більшості сучасних професій потрібна саме креативність – здатність на основі накопиченого професійного потенціалу оптимізувати робочий процес або створювати неповторний продукт. Все це підштовхує молодих людей прагнути бути креативними.

У зв'язку з цим підвищуються вимоги до вітчизняної професійної освіти, в якій усе більшої сили набирають тенденції її подальшої демократизації, комп'ютеризації, гуманізації, вільного вибору програм навчання, створення системи безперервної освіти тощо. Завдання університетів полягає в тому, щоб не просто передавати студентам певний набір знань, навіть самих сучасних і затребуваних, не тільки випускати спеціалістів будь-якої галузі, які добре підготовлені і багато знають, не тільки навчити студентів здобувати знання зі значного об'єму інформації. В межах інформаційного суспільства цього вже недостатньо. Університет повинен навчити студентів мислити, створювати нові знання. Інформаційно-комунікаційні технології надають для цього необмежені можливості.

Висновки. Глобалізація, з її основним проявом інформатизацією, сьогодні стали суттєвими чинниками, які впливають на процеси соціалізації молоді, в тому числі професійної. По-перше, входження в інформаційний простір і споживання інформаційної продукції у сучасної молоді формує інформаційний капітал, який можна інтерпретувати як інформаційну власність молоді

людини, яка забезпечує її здібність до професійно-комунікаційної взаємодії, до успішної соціальної і професійної адаптації. По-друге, сучасне інформаційне поле впливає на молоде покоління як на найбільш мобільну соціальну групу, внутрішньо готову до сприйняття нових цінностей і норм, на основі яких вибудовуються стратегії поведінки, пов'язані з успішною професійною самореалізацією. По-третє, посилюється роль транснаціональних інститутів і організацій, які залучаються до процесу професійної підготовки та працевлаштування молоді, що суттєво розширює можливості її професійної соціалізації і самореалізації. По-четверте, змінюються задачі вже традиційних інститутів професійної соціалізації, зокрема вищої освіти, яка перетворюється у важливий фактор конкурентоспроможності національних економік.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. Київ: Український Центр духовної культури, 2000. 416 с.
2. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы: На пути к либер. евгенике? / Пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва: Весь Мир, 2002. 143 с.
3. Berger P. L., Luckmann T. The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge. New York : Anchor Books, 1990. x, 219 p.
4. Larson M. S. The rise of professionalism: monopolies of competence and sheltered markets / with a new introduction by the author. New Brunswick: Transaction Publishers, 2013. xxxvi, 309 p.
5. Professionalism: perspectives and practices of the 21st century / Tristan Geraint, editor. New York: Nova Science Publishers, 2017. xi, 151 p.
6. Schleef D. J. Managing elites: professional socialization in law and business schools. Lanham: Rowman & Littlefield, 2006. xi, 243 p.
7. Лукашевич М. П. Особливості соціалізації української молоді в сучасних умовах. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2009. №4. С. 34–36.
8. Москаленко В. В. Соціалізація особистості. Київ: Фенікс, 2013. 540 с.
9. Шапошникова І. В. Трудова та професійна соціалізація молоді як елементи культурного капіталу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. Вип. 4. С. 161–165.
10. Гребінь Н. В. Ціннісно-мотиваційні особливості професійної соціалізації студентів-психологів, схильних до маніпуляції у міжособистісних стосунках. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ*. Київ, 2010. Т. XIII. С. 109–115.
11. Пожидаєва О. В. Професійна соціалізація майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2015. Вип. 24. С. 136–144.

12. Ушакова И. А. Физическая культура в социокультурной и профессиональной адаптации студентов медицинского вуза: монография / Под ред. проф. В. Б. Мандрикова; Мин-во здравоохранения Российской Федерации, Волгоградский гос. мед. ун-т. Волгоград: Изд-во ВолгГМУ, 2017. 258, [1] с.
13. Шапошникова І. В. Професійна соціалізація як складова підготовки фахівців у вищих закладах освіти. *Молодий вчений*. 2015. № 1(2). С. 180–184.
14. Шулигіна Р. А. Особливості професійної соціалізації молоді в освітньому просторі ВНЗ. URL: <http://www.ird.npu.edu.ua/files/shulygina.pdf> (дата звернення: 27.08.2019).
15. Ирба О. С., Чеснокова Е. В. Профессиональная социализация студента: компетентностный подход: монография. Воронеж: Воронежский экономико-правовой ин-т, 2010. 188 с.
16. Картавцев Д. А. Правовая социализация сотрудников органов внутренних дел: учебное пособие / Краснодарский университет МВД России. Краснодар: Краснодарский ун-т МВД России, 2019. 60 с.
17. Коваль Г. В. Професійна соціалізація державних службовців в умовах реформування державної служби в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_5 (дата звернення: 27.08.2019).
18. Станіславська М. В. Професійна соціалізація особистості в контексті вибору організаційної культури майбутнього місця роботи. *Вісник післядипломної освіти*. 2012. Вип. 6. С. 407–413.
19. Тарасенко Л. В., Нор-Аревян О. А. Специфика профессиональной социализации современного российского студенчества: (на примере вузов Ростовской области). Ростов-на-Дону; Азов: АзовПечать, 2013. 155 с.
20. Тарасенко Л. В., Нор-Аревян О. А., Кирик В. А. Моделирование профессиональной социализации студенческой молодежи в условиях социальной неопределенности: монография / научный редактор: Ю. Г. Волков; Министерство образования и науки Российской Федерации, Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования «Южный федеральный университет». Ростов-на-Дону: Изд-во Южного федерального ун-та, 2016. 219 с.
21. Соціологія: підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2010. 224 с.
22. Либо М. Г., Кошелева С. В. Телеработа как новая форма управления персоналом в организациях виртуального типа. *Вестн. С.-Петербур. ун-та. Сер. 8. Менеджмент*. 2004. Вып. 3 (№ 24). С. 117–137.
23. Бараник З. П. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096> (дата звернення: 27.08.2019).
24. Требін М. П. Освіта в умовах глобалізації. *Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Студентська молодь в умовах глобалізації» (м. Дніпро, 21 квітня 2017 р.) / відп. за випуск професор В. В. Кривошеїн*. Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 2017. С. 29–33.

REFERENCES

1. Mid, Dzh. H. (2000). *Dukh, samist i suspilstvo. Z tochky zoru sotsialnoho bikheviorysta*. Kyiv: Ukrainnyi Tsentrukukhivnoy kul'tury [in Ukrainian].
2. Habermas, Ju. (2002). *Budushhee chelovecheskoj prirody: Na puti k liber. evgenike?* / Per. s nem. M. L. Hor'kova. Moskva: Ves' Mir [in Russian].
3. Berger, P. L., Luckmann, T. (1990). *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. New York : Anchor Books.
4. Larson, M. S. (2013). *The rise of professionalism: monopolies of competence and sheltered markets* / with a new introduction by the author. New Brunswick: Transaction Publishers.
5. Geraint, T. (Ed.) (2017). *Professionalism: perspectives and practices of the 21st century*. New York: Nova Science Publishers.
6. Schleef, D. J. (2006). *Managing elites: professional socialization in law and business schools*. Lanham: Rowman & Littlefield.
7. Lukashevych, M. P. (2009). Osoblyvosti sotsializatsii ukrainskoi molodi v suchasnykh umovakh. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnykh systemamy: filosofii, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia – The theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*, 4, 34-36 [in Ukrainian].
8. Moskalenko, V. V. (2013). Sotsializatsiia osobystosti. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
9. Shaposhnykova, I. V. (2015). Trudova ta profesiina sotsializatsiia molodi yak elementy kulturnoho kapitalu. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii – Actual problems of philosophy and sociology*, 4, 161–165 [in Ukrainian].
10. Hrebin, N. V. (2010). Tsinnisno-motyvatyivnyi osoblyvosti profesiinoy sotsializatsii studentiv-psykholohiv, skhylnykh do manipulyatsii u mizhosobystisnykh stosunkakh. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: zb. nauk. pr. in-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPNU – Problems of general and pedagogical psychology: a collection of scientific works of G. S. Kostiuk the Institute of Psychology National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Vol. XIII*, 109-115 [in Ukrainian].
11. Pozhydaieva, O. V. (2015). Profesiina sotsializatsiia maibutnykh sotsialnykh pedahohiv v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Serii: Sotsialno-pedahohichna – Collection of scientific works of Ivan Ogiienko Kamenets-Podolsky National University. Series: Socio-pedagogical*, 24, 136–144 [in Ukrainian].
12. Ushakova, I. A. (2017). *Fizicheskaja kul'tura v sociokul'turnoj i professional'noj adaptacii studentov medicinskogo vuza: monografija* / Pod red. prof. V. B. Mandrikova; Min-vo zdavoohranenija Rossijskoj Federacii, Volgogradskij gos. med. un-t. Volgograd: Izd-vo VolgGMU [in Russian].
13. Shaposhnykova, I. V. (2015). Profesiina sotsializatsiia yak skladova pidhotovky fakhivtsiv u vyshchykh zakladakh osvity. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 1(2), 180–184 [in Ukrainian].

14. Shulyhina, R. A. Osoblyvosti profesiinoi sotsializatsii molodi v osvithnomu prostori VNZ. Retrieved from <http://www.ird.npu.edu.ua/files/shulygina.pdf> [in Ukrainian].
15. Irba, O. S., Chesnokova, E. V. (2010). *Professional'naja socializacija studenta: kompetentnostnyj podhod*: monografija. Voronezh: Voronezhskij jekonomiko-pravovoj in-t [in Russian].
16. Kartavcev, D. A. (2019). *Pravovaja socializacija sotrudnikov organov vnutrennih del: uchebnoe posobie / Krasnodarskij universitet MVD Rossii*. Krasnodar: Krasnodarskij un-t MVD Rossii [in Russian].
17. Koval, H. V. (2015). Profesiina sotsializatsiia derzhavnykh sluzhbovtiv v umovakh reformuvannia derzhavnoi sluzhby v Ukraini. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia – Theory and Practice of Public Administration and Local Self-Government*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_5 [in Ukrainian].
18. Stanislavska, M. V. (2012). Profesiina sotsializatsiia osobystosti v konteksti vyboru orhanizatsiinoi kultury maibutnoho mistsia roboty. *Visnyk pislidyplomnoi osvity – Bulletin of Postgraduate Education*, 6, 407–413 [in Ukrainian].
19. Tarasenko, L. V., Nor-Arevjan, O. A. (2013). *Specifika professional'noj socializacii sovremennogo rossijskogo studenchestva: (na primere vuzov Rostovskoj oblasti)*. Rostov-na-Donu; Azov: AzovPechat' [in Russian].
20. Tarasenko, L. V., Nor-Arevjan, O. A., Kirik, V. A. (2016). *Modelirovanie professional'noj socializacii studencheskoj molodezhi v uslovijah social'noj neopredelennosti*: monografija / nauchnyj redaktor: Ju. G. Volkov; Ministerstvo obrazovaniya i nauki Rossijskoj Federacii, Federal'noe gosudarstvennoe avtonomnoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego obrazovaniya «Juzhnyj federal'nyj universitet». Rostov-na-Donu: Izd-vo Juzhnogo federal'nogo un-ta [in Russian].
21. Trebin, M.P. (Ed.) (2010). *Sotsiologhiia: pidruchnyk / M. P. Trebin, V. D. Vodnik, H. P. Klimova ta in.* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
22. Libo, M. G., Kosheleva, S. V. (2004). Telerabota kak novaja forma upravlennija personalom v organizacijah virtual'nogo tipa. *Vestn. S.-Peterb. un-ta. Ser. 8. Menedzhment – Bulletin of St. Petersburg University. Series 8. Management*, 3(24), 117–137 [in Russian].
23. Baranyk, Z. P. Intelektualna mihratsiia yak ob'iekt statystychnoho doslidzhenia. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096> [in Ukrainian].
24. Trebin, M. P. (2017). Osvita v umovakh hlobalizatsii. *Materialy III Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Studentska molod v umovakh hlobalizatsii» (m. Dnipro, 21 kvitnia 2017 r.) – Materials of the 3rd International Scientific Conference “Student Youth in the Conditions of Globalization” (Dnipro, April 21, 2017) / vidp. za vypusk profesor V. V. Kryvoshein (pp. 29-33)*. Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo «Hrani» [in Ukrainian].

Прохоренко Татьяна Григорьевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный автомобильно-дорожный университет, г. Харьков, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В публикации анализируется сущность профессиональной социализации молодежи, влияние глобализации на этот процесс. Обращая внимание на усиление динамики и интенсивности данного процесса, акцент делается на выявление роли и значения таких «глобализационных» факторов, как информатизация, всемирный рынок труда, международная миграция, формирование единого образовательного пространства.

Ключевые слова: социализация, профессиональная социализация, глобализация, информатизация, молодежь.

Prokhorenko Tatiana Grigoriievna, PhD in Sociology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Automobile and Highway University, Kharkiv, Ukraine

FEATURES OF PROFESSIONAL SOCIALISATION OF YOUTH IN CONDITIONS OF GLOBALISATION

Problem setting. *Successful professional socialisation is an important condition of further professional as well as entire life success of any person. In modern conditions it is determined by many factors, one of which is globalisation.*

Recent research and publications analysis. *The scientific literature focuses on the study of specific aspects and stages of the professional socialisation: identifying features of university education for future specialists and professional activities of graduates, analysing the value orientations of young people in regard to labour issues as well as their competitiveness in the labour market, etc. However, professional socialisation of young people in the context of globalisation has been studied insufficiently.*

Paper objective. *Identification of the essence of professional socialisation of youth and the impact of “globalisation factors” on this process.*

Paper main body. *Globalisation has significantly increased the intensity and dynamism of professional socialisation, it has also added some new features to this process. Information hegemony has ensured active intellectualisation and virtualisation of labour activity, has boosted the need for its creativeness; information resources have become the core of human capital. The labour market globalisation, in addition to stimulating international*

migration, has shaped certain requirements imposed on the global labour force. These factors have led to a change in the professional paradigm of society, raising the requirements for professional socialisation at all of its stages.

Conclusions of the research. *Today, globalisation, considering all of its aspects, has become one of the significant factors affecting the professional socialisation of young people.*

Keywords: *socialisation, professional socialisation, globalisation, informatisation, youth.*

НАШІ АВТОРИ

ВОДНІК <i>Валентина Давидівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент
ВОЛЯНСЬКА <i>Олена Володимирівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
ГЛОТОВ <i>Борис Борисович</i>	Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, доктор філософських наук, професор
ГУЗЬМАН <i>Олена Анатоліївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
КИРИЛЕНКО <i>Олеся Миколаївна</i>	Рівненський державний гуманітарний університет, доктор соціологічних наук, професор
КЛИМОВА <i>Галина Павлівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
КОЗЛОВЕЦЬ <i>Микола Адамович</i>	Житомирський державний університет імені Івана Франка, доктор філософських наук, професор
КУЦЕПАЛ <i>Світлана Вікторівна</i>	Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор
МИХАЙЛЬОВА <i>Катерина Геннадіївна</i>	Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», доктор соціологічних наук, професор
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, доктор філософських наук, професор
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор
ПОЛІЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор політичних наук, професор
ПРОХОРЕНКО <i>Тетяна Григорівна</i>	Національний автомобільно-дорожній університет, кандидат соціологічних наук, доцент
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент
САППА <i>Ганна-Марія Миколаївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ВОДНІК <i>Валентина Давидівна</i>	133
ВОЛЯНСЬКА <i>Олена Володимирівна</i>	143
ГЛОТОВ <i>Борис Борисович</i>	8
ГУЗЬМАН <i>Олена Анатоліївна</i>	158
КИРИЛЕНКО <i>Олеся Миколаївна</i>	23
КЛІМОВА <i>Галина Павлівна</i>	44
КОЗЛОВЕЦЬ <i>Микола Адамович</i>	8
КУЦЕПАЛ <i>Світлана Вікторівна</i>	53
МИХАЙЛІВНА <i>Катерина Геннадіївна</i>	61

ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	74
ПІДКУРКОВА <i>Ірина Валеріївна</i>	143
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	90
ПОЛІЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	101
ПРОХОРЕНКО <i>Тетяна Григорівна</i>	174
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	74
САППА <i>Ганна-Марія Миколаївна</i>	158
САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	90
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	118

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

Загальні правила подання статей

1. Мова статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – 10–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

2. Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (1 примірник у форматі А4);

– *електронний варіант статті* на магнітному носіїві;

– *рецензію* доктора/кандидата наук за фахом видання (для статей докторів наук рецензія не подається);

– *витяг* із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);

– *розширена (від 2000 до 3000 знаків із пробілами) анотація статті англійською мовою* в електронному й паперовому вигляді; англійський варіант має включати всі обов'язкові структурні елементи статті (постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження) (зразок – див. *додаток 1*). Розширена анотація входить до загального обсягу статті;

– *ліцензійна згода автора* (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті Університету (nlu.edu.ua), збірника (<http://fil.nlu.edu.ua>), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru) (*додаток 3*);

3. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру рецензування членами редколегії. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD шрифтом Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 з берегами: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для оформлення тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Wordмули необхідно готувати в редакторе формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання у тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Вимоги щодо оформлення статті (зразок оформлення – див. додаток 2):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт полужирний, курсів), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо у її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт звичайний прямий);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0, полужирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовку статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968);

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5 – 7) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,0).

– далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної **ЛІТЕРАТУРИ** мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел.

Слід звернути увагу:

а) джерела англійською мовою необхідно оформити за міжнародним бібліографічним стандартом APA (стандарт APA <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>);

б) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>);

в) бібліографічний опис джерел, написаних мовою, що використовує кирилический алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> та <http://www.translit.ru>).

– далі – відомості про автора (співавторів) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний, курсів, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована

організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0);

– нижче по центру наводиться назва статті російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0, напівжирний, великими літерами);

– далі – анотація обсягом до 50 слів і ключові слова (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – розширена анотація англійською мовою (див. *додаток 1*).

Якщо англійська є мовою статті, то після списку використаної літератури додаються відомості про автора (співавторів) та назва статті, анотація і ключові слова українською і російською мовами. Розширена анотація надається українською мовою.

Вимоги щодо структури статті:

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

– ***постановка проблеми*** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– ***аналіз останніх досліджень і публікацій***, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– ***формулювання цілей*** статті (постановка завдання);

– ***виклад основного матеріалу*** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– ***висновки*** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури:

Заголовок «ЛІТЕРАТУРА» (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]) (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016) (зразок оформлення – http://nauka.nlu.edu.ua/download/plaw_downloads/dodatok_3.pdf).

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іноземних джерел (за наявності).

Додаток 1

ЗРАЗОК РОЗШИРЕНОЇ АНОТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Розширена анотація
статті Данильяна Олега Геннадійовича на тему:
СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

(це речення подається українською мовою).

Danilyan Oleg Gennadiyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Philosophy Department, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine

An extended abstract of a paper on the subject of:

SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT

Problem setting (Постановка проблеми). *English text.*

Recent research and publications analysis. (Аналіз останніх досліджень і публікацій). *English text.*

Paper objective (Формулювання цілей). *English text.*

Paper main body (Виклад основного матеріалу). *English text*

Conclusions of the research (Висновки). *English text.*

Keywords (ключові слова): .

Переклад здійснено: _____ П. І. Б., посада, установа, печатка

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abc@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Розкрито зміст .....

Ключові слова:

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.
- 2.

REFERENCES

- 1.
- 2.

Данильян Олег Геннадьевич, доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой философии Национального юридического
университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Раскрыто содержание...

Ключевые слова:

Danilyan Oleg Gennadiyovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav the Wise National Law University,
Kharkiv, Ukraine

**SYNERGETIC INTERPRETATION
OF SOCIETY DEVELOPMENT**

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

Keywords:

Редакційній колегії
збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого.
Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія»
від _____ П. І. Б. _____
місце роботи, посада _____
науковий ступінь, вчене звання _____
Телефон _____
e-mail _____

Ліцензійна згода на публікацію

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
« _____ + _____ (назва) _____ »
у фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія
права, політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, згоден.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті у паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.
edu.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua)
та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

« __ » _____ 201__ р.

_____ / підпис, прізвище, ініціали

Підписано до друку з оригінал-макета 20.12.2019.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 15,8. Обл.-вид. арк. 12,8. Вид. № .
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Л. М.
Тел. (057) 717-25-44